

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

TÖLGYESSY ZSUZSANNA

Jegyzetlapok a gyermek- és ifjúsági irodalom tanulmányozásához

egyetemi jegyzet

ISBN 978-963-308-290-4

Budapest – Piliscsaba, 2017.

Tölgyessy Zsuzsanna

JEGYZETLAPOK A GYERMEK- ÉS IFJÚSÁGI IRODALOM
TANULMÁNYOZÁSÁHOZ

ISBN [978-963-308-290-4](#)

PPKE BTK VJTK
Esztergom
2017

Tartalomjegyzék

I. Bevezetés.....	4
1. Mit értünk gyermekirodalmon?.....	4
2. A gyermekirodalom alapelve: a sorrendiség.....	7
Sorrendiség a gyermekkönyv típusai között.....	8
Sorrendiség a gyermekirodalom ágai, műfajai között.....	10
II. A népköltészeti műfajok.....	21
1. A dajkarímek, mondókák.....	21
2. A kispikái műfajok.....	22
3. A népmese.....	23
A népmese meghatározása.....	23
A népmese gyökerei.....	24
A mesemondás.....	25
A népmese fontossága.....	26
A népmese lényege: a csoda.....	29
A népmese morfológiája.....	31
A népmese és a gyermek.....	34
III. Mű- vagy irodalmi mesék.....	39
Lázár Ervin.....	40
Élete.....	40
Nyelvi világa.....	41
Mesei világa.....	42
Meséi, meseregényei.....	46
IV. Válogatás a klasszikus magyar ifjúsági irodalomból.....	50
1. Gárdonyi Géza.....	50
<i>Egri csillagok</i>	50
<i>Láthatatlan ember</i>	54
<i>Isten rabjai</i>	54
2. Molnár Ferenc.....	55
<i>A Pál utcai fiúk</i>	55
3. Gion Nándor.....	58
<i>A kárókatonák még nem jöttek vissza</i>	58
<i>Sortűz egy fekete bivalyért</i>	59
V. Válogatás a klasszikus külföldi gyermekirodalomból.....	62
1. Astrid Lindgren.....	62

<i>Harisnyás Pippi</i>	62
<i>Juharfalvi Emil</i>	64
<i>Ronja, a rabló lánya</i>	64
<i>Oroszlánszívű testvérek</i>	65
2. Otfried Preußler.....	66
3. Michael Ende.....	66
Életműve.....	67
<i>Gombos Jim</i>	69
<i>Momo</i>	70
A főhős.....	70
Momo barátai.....	70
Fantasztikum a mesében.....	71
Realitás a mesében.....	72
Momo harca.....	73
<i>A Végtelen Történet</i>	74
A főhős.....	74
Az olvasás mágiaja.....	75
Fantázia.....	75
Meselexikon.....	76
VI. Válogatás a kortárs külföldi és a magyar gyermek- és ifjúsági irodalomból.....	79
1. Irodalom a valóság vonzásában.....	79
Christine Nöstlinger.....	79
Lois Lowry.....	81
Jerry Spinelli.....	82
Jacqueline Wilson.....	83
David Walliams.....	85
Az ifjúsági és a felnőttirodalom határmezsgyéjén.....	85
2. A fantasy irodalom.....	87
J. R. R. Tolkien.....	88
J. K. Rowling.....	89
3. A mai magyar gyermekprózáról.....	92
VII. Zárszó.....	98
VIII. Irodalom.....	100

I. Bevezetés

Ez jegyzet az óvodapedagógus és tanító szakos hallgatóknak készült és mindazoknak, akik pedagógusként, szülőként vagy irodalomkedvelőként érdeklődnek a gyermek- és ifjúsági irodalom iránt.

Célja a témához kapcsolódó alapfogalmak közérthető tisztázása, a gyermekirodalom néhány területének feltérképezése.

Valamennyi témánál igyekeztem elkerülni a dogmatikus fogalomhasználatot és állásfoglalást. E jegyzet csak bizonyos határpóznákat kíván kijelölni, amelyek segíthetik a gyermek- és ifjúsági irodalom területének önálló, folyamatosan bővülő olvasmányélményekkel történő bejárását - a teljesség igényéről lemond, nem kíván sem a múlt, sem a jelen lexikonja lenni.¹

1. Mit értünk gyermekirodalmon?

Legegyszerűbb válasz: amit a gyermekeknek írtak, amit a gyermekek olvasnak. Vannak olyan művek, amelyek eredetileg is gyermekeknek íródtak, de vannak eredet szerint olyan művek is, amelyek eredetileg felnőttekhez szóltak, és csak később lettek a gyermekirodalom részei - pl. a népmesék, a fabulák, *Gulliver utazásai*, *Robinson Crusoe*, *János vitéz*, *Egri csillagok*. Előfordul az is, amikor egy gyermekirodalmi mű kerül a felnőtt közönség kedvenceinek listájára. Ilyen például: J. K. Rowling *Harry Pottere* vagy Berg Judit *Rumini* regénysorozata.

Komáromi Gabriella - a gyermekirodalom egyik legjelentősebb kutatója - ehhez még hozzáteszi: „...a gyermek- és ifjúsági irodalom - irodalom. A világirodalom és a nemzeti irodalom integráns része. Története, jelenségei elválaszthatatlanok a mindenkori kortárs irodalom létállapotától és a zajló irodalomtörténeti folyamatoktól.” „A gyermekirodalmi műfajoknak nincs külön poétikai sajátosságuk.”² A műfajok tekintetében a gyermekvers versnek, a lírai vagy epikus vers verses mesének, a gyermeknovella novellának és az ifjúsági regény regénynek minősül. Abban van eltérés, hogy a gyermekeknek szánt irodalmon belül a „címezett” maga a gyerek, azaz a gyermeki lélek sajátosságait figyelembe véve a gyermeket szólítják meg a szerzők.

Hankiss Elemér a gyermekirodalomról a következőt mondja: „A gyermekirodalmi mű sem más, mint a valóság komplex modellje. Emberi élmények rögzítése, tárolása és tovább sugárzása az irodalom eszköznyelvének segítségével.”³

¹ Az irodalomjegyzék tartalmaz ilyen szándékú könyveket.

² KOMÁROMI Gabriella: *Gyermekirodalom*. Helikon, Bp., 1999. 6. o.

³ Uo. 8-9. o.

Mindehhez hozzáteszi Komáromi Gabriella „...a gyermekirodalom kerüli az alantast, az öncélú agresszivitást, a dühkitöréseket, a kétértelmű kifejezéseket. Bármennyire is őszinte a gyermekvilághoz, védelmezni és oltalmazni is akarja”.⁴

A gyermekirodalmi művek legfőbb jellegzetessége az egymást követő cselekmények gazdagsága, a humor és a derű.

A gyermekkönyvek vége általában jó, éppúgy, mint a népmeséknek. Felhívják a figyelmet az esetleges problémákra, de a problémák megoldására is. Majd a későbbiekben látni fogjuk, hogy ez az ún. tabutémákkal foglalkozó könyvekre is igaz. A gyermekirodalomhoz tartozó művek hitet, reményt, optimizmust sugallnak, de nem hazudnak a gyerekeknek, akiknek az emberi világ árnyoldalait is fokozatosan meg kell ismerniük, így például tudniuk kell a halálról, sőt a gyerekhalálról is. Nemesek meghal, és a kis olvasók elsiratják. A 10-12 éves gyerekek, akik először olvassák *A Pál utcai fiúkat*, már általában így vagy úgy találkoztak a halállal, ismerniük kell hatalmát - szerencsés esetben csak egy könyv oldalain.

E művekben a valóság, az álom- vagy fantáziavilág gyakran egymás mellett jelenik meg a gyermeki játékhoz hasonlóan. „A gyerekek világában a valóság és az álom keveredik - írja Mándy Iván -. Ők megértenek olyan titkokat, amiket a felnőttek többsége már nem... Senkit sem akarok rábeszélni semmire. Legfeljebb arra, hogy aki képes rá, maradjon fiatal.”⁵

Mindenesetre nagy a felelőssége a gyermekkönyvek írójának, hiszen a célzott közönség védtelenebb, naivabb, mint a felnőttirodalom esetén. A gyermekirodalmat - néhány kivételtől eltekintve - a felnőttek hozzák létre, ill. ők juttatják el a gyerekekhez: a szülők és pedagógusok hatni szeretnének a gyermekekre, úgy gondolják, hogy a könyvek konkrét követendő, ill. elutasítandó cselekedetek segítségével fejleszthetik ön- és világtelmeztetésüket.⁶

Ennek szellemében a XIX. század során kialakuló gyermek- és ifjúsági irodalom⁷ nem csak szórakoztatni, hanem nevelni is akart, áthatotta a pedagógia szellemisége, erkölcsi példatárt szolgáltatott. Ez a szándékos didaktikusság azonban egyre inkább elhomályosul napjaink gyermekirodalmában.

Ha a túlzott didaktikusság esetleg még aktuálpolitikával is át van szöve, akkor egyrészt a könyv utóélete megrövidül - lásd a ma már olvashatatlan, az úttörőmozgalom marxista ideológiájához erősen kötődő könyvek nagy részét, másrészt a határozott, direkt nevelői szándék a (gyerek)olvasókban ellentétes hatást vált ki - a túlzottan támogatott erény

⁴ Uo. 11. o.

⁵ Idézi: TARBAY Ede: *Gyermekirodalomra vezérlő kalauz*. Szent István Társulat, Bp., 1996. 179. o.

⁶ KOMÁROMI Gabriella: *Gyermekirodalom*. Helikon, Bp., 1999. 11. o.

⁷ Lásd első - széles körben ismert, 1926-ig 16 kiadást megélt - gyermekeknek szánt könyv: Bezerédj Amália: *Flóri könyve* 1840., első gyermekfolyóirat: *Az Én Újságom* 1889-1944.

visszautasításban részesül. Általában a hűsvér gyerekhősök válnak szerethetővé: Nemecek helyett Áts Feri vagy napjaink könyvszereplői közül a falánk kisegér – Rumini.

A gyermekirodalmat leginkább feladatának kijelölésével lehet definiálni. Egy gyermekirodalmi műnek az a célja és feladata, hogy a felnövekvő gyermekek számára szellemi táplálékot nyújtson, segítse őket a felnőtté válás folyamatában; a gyermekirodalmi alkotások révén egy nyelvi, erkölcsi, filozófiai hagyomány is átöröklődik - gondoljunk csak mondókáinkra, népmeséinkre vagy Petőfi *János vitézé*re.

Egyes könyvek csak a gyermekkorban élvezhetők, és akkor igen fontosak, de később felnőttként már csak a nosztalgia teszi értékessé őket - ilyenek lehetnek például az indiános könyvek vagy a lányregények (az ún. pöttyös, csíkos könyvek). Más művek egy életen át elkísérhetik az embert, bár jelentésük időről időre változhat - ilyenek Weöres Sándor ún. játékversei, bábjátékai, Lázár Ervin meséi. Napjaink túlzottan filozofikus felnőtt gyermekirodalma⁸ – pl. Szijj Ferenc: *Szuromberek királyfi* (Az Év Gyermekkönyve 2001-ben) Lakatos István: *Óraverzum* (Az Év Gyermekkönyve 2014-ben) – leginkább a gyermeki lelkülettel bíró felnőtteket szólítja meg. Ezeket a műveket a szakirodalom dublafedelű könyveknek nevezi, amelyeket a gyermek élvez, a felnőtt pedig ért.

Léteznek a magyar gyermekirodalomban ún. ál(pszeudo)gyermekművek is. A politikai, szellemi terror idején⁹ ez különösen igaz Magyarországon az elhíresült 50-es évekre - a gyermekirodalom menedéket adhat íróknak, költőknek. Ez történt például az Újhold folyóirat íróival, költőivel. Közülük Nemes Nagy Ágnesnek sikerült verses meséivel valóban eljutni a gyermek befogadókhöz: a kisebbekhez szól a *Bors néni* könyvével, a nagyobb gyerekekhez *Az aranyecset* verses-prózai meséjével. E korszakban Kormos István az óvodásoknak írt remek verses láncmeséket: *Mese Csirió mókuskáról*, *A kevély kiskakas*, *Mese az egér farkincájáról*, *A nyulacska csengője*, *Az aranyhalacska és a csuka*, *A muzsikás kismalac* stb. Kányádi Sándor a romániai kommunista diktatúrában írta többek között a *Néma tulipán* című meséjét, amelyben a tulipán szembeszegül a kertésszel, inkább lemond a kellemes virágillatról, de nem veszi fel a ráerőltetett bazsalikomillatot, ezért marad inkább néma, ugyanis a mese szerint a virágok az illatukkal beszélgetnek. Mándy Iván *Csutak*-könyveiben, Pilinszky költői látomásaiban (*Kalandozások a tükörben*, *A nap születése*, *A naphajú királylány*, *A madár és a leány*, *Ének a kőszívű királyról*) a felnőtteken kívül az érzékenyebb lelkű kamaszok is fontos üzenetekre lelhetnek. A fentiekhez hasonlóan Lázár Ervin *Négy szögletű Kerek Erdője* a Kádár-rendszerben politikai ellenvéleményt hordozott a sorok között olvasó felnőttek számára. Ma

⁸ Lásd LOVÁSZ Andrea: *Felnőtt gyermekirodalom. Tanulmányok, kritikák és majdnem lexikon*. Cerkabella Könyvkiadó, Szentendre, 2015.

⁹ Vesd össze a korabeli szovjet, cseh, lengyel mesefilmek, rajzfilmek magas színvonalával.

már ezek a mesék konkrét utalásait elveszítették, jelentésük filozofikusabb, egyetemesebb lett.

A gyermekirodalom ugyan az irodalom szerves része, de annak periferiáján húzódik meg. Az irodalomtudomány, a kritika, az oktatás nemigen foglalkozik vele, és ha igen, akkor is gyakran lekezelő, lenéző hangon, pedig minden olvasó gyerekként kezdi, és gyermekeinknek mindig mindenből a legjobbat, leghasznosabbat próbáljuk adni. Példaképpen álljon Pósa Lajos (1850-1914) gyermekvers és meseíró¹⁰, aki 1889-ben megalapította *Az Én Újságomat*, amely eddig a leghosszabb életű, magyar nyelvű gyermeklap. Az ő művészi nagysága természetesen nem mérhető az akkor induló Nyugat költőivel, de hatása kétségbevonhatatlan, ismertsége széles körű.

Hogy milyen felnőtt emberek leszünk, nagyrészt eldől kisgyerekkorunkban, ekkor alakulnak ki legfontosabb tulajdonságaink, kitörölhetetlen reflexeink, szokásaink, ezért rendkívüli fontossággal bír az a szellemi tápanyag, amely eljut a gyerekekhez. Mindez nagyfokú tudatosságot és felelősségérzetet követel a gyerekek életét irányító szülőktől, pedagógusoktól. Napjainkban a gyermekkönyv-kínálat rendkívül széles és változatos, az eligazodási pontokra így még nagyobb szükség van, mint eddig bármikor.

2. A gyermekirodalom alapelve: a sorrendiség

A gyermeknevelés legfontosabb szabálya: most, és nem előbb, nem később. Fogatlan szájú hathetes kisbabánk mosolyának épp akkor kell örülnünk, és nem azt várni, mikor fog már járni, beszélni. Nem érdemes az amúgy is röpké gyermekkoron végignyargalni, mert az egyszeri és visszahozhatatlan. Hasonló a gyermekirodalom legfőbb követendő szabálya: mindig az éppen megfelelő szellemi táplálékot kell gyermekünknek adni. Aki nem hallotta egyévesen, hogy *Jár*

¹⁰ Szemléltetésül Pósa bácsi egyik verséből:

Hintóka-ringóka

*Liliomszál, rózsaszál,
Anna, Béla hova száll?
Kis fára,
nagy fára,
házunk födelére,
toronytetejébe,
még annál is feljebbre,
egyenest az égbe
csókot szórunk anyának,
csillagesőt apának.
Hintóka,
ringóka,
szállj a napsugárral,
katicabogárral,
hozd vissza majd hajnalra
dalos pacsirtával!*

In: T: ASZÓDI Éva – TÓTFALUSI István (szerk.): *Cini-cini muzsika*. Móra Könyvkiadó, Bp., 1969.

a baba, jár..., másfél évesen *Fussunk, szaladjunk...*, kétévesen *Csigabiga gyere ki...*, háromévesen *Katalinka szállj el...* - és sorolhatnám, akkor egyrészt színtelenebb lesz a kisgyerekkora, másrészt már egy ötévesssel sem lehet *Sétálunk, sétálunk*-ot játszani, pedig úgy hároméves korig biztos a siker - a gyermeki örömteli kacaj -, de ha egy ötéves nem ismerkedik meg a tündérmesékkal, akkor ez kisiskoláskorban is csak ügyel-bajjal pótolható, ha pótolható egyáltalán.

Sorrendiség a gyermekkönyv típusai között

A gyermekirodalom az élő népköltészet esetében független a magától betűtől, a könyvektől, később a gyermekirodalom leggyakoribb¹¹ megjelenési formája a könyvalak. Napjainkban a legtöbb gyerek számára a meséket már elsősorban az elektronikus média közvetíti, ezek az alkotások azonban már nem a gyermekirodalomhoz, hanem jó esetben a filmművészethez tartoznak – ez a jegyzet csak a könyv, ill. szövegalapú gyermekirodalommal foglalkozik.

A szépérzék kialakításában fontos a szövegen kívül a könyv külső megjelenése, az illusztráció is. A könyvművészet a képek és a szöveg összjátékán alapul. A képeskönyvek nem csak a gyerekeknek, hanem kortól független bárkinek épülésére szolgálhatnak.¹²

Hat-nyolchónapos az a gyermek, aki már kézbe is tudja venni a tárgyakat, és szájába véve megismeri őket - jó, ha a körülötte lévő tárgyak között könyvek is vannak: szájba vehető, mosható ún. puha párnakönyvek. Az egyéves gyerekek, akik már biztosan ülnek, szívesen játszanak leporelló-alakú könyvekkel, amelyekből házat, garázst vagy többek közt istállót is lehet építeni. A keményfedelű könyvek valók az 1-2 éves gyerekek kezébe, amelyeket már önállóan is tudnak lapozgatni. Az óvodások kedvencei a nyitogatható, különböző tapintási érzeteket adó, kihúzható, ezáltal háromdimenzióssá alakítható könyvek.

A gyerekek nagyon sokáig a képek, illusztrációk alapján választanak könyvet, a túl felnőttes, absztrakt, sötétszínű rajzok elijeszthetik őket még a legszebb meséktől is. Általában csak tízéves kor felett hajlandók olyan könyvekbe is belekezdeni, amelyekből hiányoznak a képek, de a borítók és a tipográfia jelentősége még a felnőttkorban sem szűnik meg.

Az első könyvekben általában a gyereket körül vevő hétköznapi tárgyak láthatók. A kicsinyek örömmel ismernek rá az ismerős dolgokra - pl. az apa által használt kalapácsra vagy az anya kereste kulcsomóra. Az állatképek és az állathangok megszólaltatása a gyerekek önbizalmát erősítheti, hiszen az állatok - hozzájuk hasonlóan - szótagismétléssel „beszélnek”.

¹¹ Csak utalásszerűen: fontos lenne a gyermekeknek szánt színházi előadások, bábszínházak, rádióműsorok, gyerekújságok, diafilmek, tévécsatornák, internetes honlapok vizsgálata is.

¹² Lásd a felnőtteknek készült színező könyvek divatját.

A képes ismeretterjesztő könyvek nagyon népszerűek a kisgyerekek körében, szívesen nézegetik őket felnőttekkel vagy akár egyedül is, e könyveknek köszönhetően ma már a kiscsoportos óvodások is számos egzotikus állatot¹³ ismernek - pl. felismerik a polipot, a lajhárt, a tengeri csillagot, csikóhalat; láthatják egy vulkán vagy akár az emberi test belsejét.

A kisgyerekkori gyermekirodalomban szinte elválaszthatatlan az irodalom és az ismeretterjesztés, hiszen minden emberi közlés az anyanyelv és vele együtt a világ felfedezését jelenti a kisgyermek számára. A különbség a szemléltetés módjában van: az ismeretterjesztést nagyban segítheti a kép, az illusztráció, de mese(fel)olvasáskor a képzelőerőnek kell mozgásba lendülnie, ekkor a gyerekek gyakorolhatják annak a bizonyos „belső mozinak” működtetését, ami a sikeres olvasás célja és értelme - ezt a folyamatot csak megbéníthatja egy túlonúl gazdagon illusztrált mesekönyv. Egy elmondott vagy felolvasott történet megértéséhez szükséges az is, hogy a gyerekek a mese végéig tudjanak koncentrálni, és ezzel felvértezve elindulhatnak az elvont fogalmak megértéséhez vezető úton. A mesét hallgatva olyan dolgokat is fel kell fogniuk már egészen kis kortól kezdve, amelyek konkrétan, megfoghatóan nem is léteznek - pl. tegnap - ma – holnap idősíkjai.

Tehát a mai gyönyörű kiállítású gyerekkönyvek akár gúzsba is köthetik a képzeletet, különösen akkor, ha a szöveg is olvashatatlan, érthetetlen, magyartalan - ilyenek pl. a nagypéldányszámú *Walt Disney*-mesekönyvek. (Lehet, hogy a kiadónak az nem is jutott eszébe, hogy egy könyvet olvasni is lehet, nem csak a filmet felidézve nézegetni a képeket, és a szöveg nem csak egy kötelező sallang, hanem maga a mese teste.)

Vannak olyan gyermekirodalmi könyvek, amelyekben a képek és a szövegek egyenrangúak, és egymásra utalva egymást támogatják. Ilyenek a régebbi magyar gyermekirodalomban Janikovszky Éva és Réber László könyvei, és újabban Bartos Erika *Bogyó és Babóca*, ill. *Anna, Peti és Gergő* sorozata. Ezeknek a könyveknek is megvan a maga fontos pedagógiai szerepük az óvodáskorban, ill. később az olvasás tanulása kezdetén. Egyrészt az író derűsen, harmóniát sugallva segít a kisgyermeknek saját hétköznapi világuk, eseményeik feltérképezésében, másrészt a kezdő olvasók e könyvsorozatnak köszönhetően sikerélményhez juthatnak, hiszen egy nap egy egész könyvet el tudnak olvasni. Idetartoznak még a képregények, amelyeket a gyerekek többsége kedvel, bár az iskolából és a gyerekkönyvtárból méltatlanul száműzték őket, noha elképzelhető, hogy Jeff Kinney *Egy ropi naplója*, ill. *Geronimo Stilton* sorozata megtöri a jeget ezen a téren.

¹³A XXI. században a modern médiának köszönhetően a gyerekek számára az egész világ elérhető, befogadható - természetesen csak a virtualitás szintjén. Számukra gyakran titkosabb a kakas, mint az oroszlan, hiszen a városi gyerekek mindkettőt csak az állatkertben láthatják. Mindenesetre a mai gyerekek a világot nem koncentrikus körök alapján ismerik meg, hanem a képernyőn keresztül, és ha nincs szülői kontroll, akkor az egész szelektálatlan felnőtt világ a távkapcsolót, internetet használni tudó kisgyermek lábai előtt hever.

A gyerekeknek már apró korukban meg kellene tanulniuk, hogy az emberi kultúra része a könyv - mint ahogy kanalat adunk gyermekünk kezébe, úgy adhatunk könyvet is, hogy ne csak a fogmosás, hanem a mindennapi olvasás is élete szerves része legyen -, hogy hamar felismerhesse, a könyv érték, nélküle szegényebbek, szürkébbek mindennapjaink. Természetesen ezzel párhuzamosan a kritikus, szelektív elektronikus médiahasználat kialakítása is feladata a XXI. század nevelőinek, oktatóinak.

Sorrendiség a gyermekirodalom egyes ágai, műfajai között¹⁴

„Ha a műalkotás és a gyerekek között létrejön a kommunikáció, akkor az ő könyvükről van szó¹⁵ - állítja Komáromi Gabriella. Fontos az azonosulás a könyvvel, annak főhősével, szereplőivel és a mű adta helyzettel, mert akkor tudja magáévá tenni a leírtakat a kis hallgató, olvasó. Ennek a feltétele az, hogy valamiféle analóg helyzetet, történetet találjon a saját valósága és az irodalmi fikció között.

Minden szülőnek és pedagógusnak érdemes elgondolkodnia akkor, ha egy gyermek folyamatosan ugyanazt a mesét választja. Elképzelhető, hogy tudat alatt azt a művet választja sokszor, amelyik örömet szerez neki azzal, hogy segít túllépni az épp aktuális lelki traumáján – ez a megfigyelés adja a Boldizsár Ildikó által kidolgozott meseterápia alapját.

A mindennapokban és minden életkorban fontosnak kell lennie az olvasásnak, azaz egy másik világban történő elmerülésnek. Az olvasás és más világok - legyen az irreális vagy reális - felfedezése lelkiileg feltölt, és többek leszünk általa.

A felnőtteknek olyan szellemi élményekhez kell juttatni a gyermeket, hogy azok minden életkorban megfeleljenek a gyermek lelki fejlődésének. A ráismerés öröme, az illúzió készsége, a kettős tudat feszültsége, az olvasás rítusának biztonságélménye, a vágyteljesülés, a megismerés igénye, a „bárcsak velem is megtörténne” ábrándja, a rendkívüli sorsok megélése - mind-mind az irodalommal való találkozás egy-egy állomását jelentheti.

Hogy melyik gyerekeknek melyik mű ajánlott, az kezdetben elsősorban az életkorától függ - a szellemi táplálékoknak is megvan a maguk sorrendje: a reszelt almát nem előzheti meg a sült libacomb, a láncmesét a tündérmese. Meghatározó később a gyermek neme, személyisége, szociális helyzete, és ezek a másodlagos jellemzők a későbbiekben akár felül is írhatják a gyermek életkorát.

¹⁴ KOMÁROMI Gabriella: *Gyermekirodalom*. Helikon, Bp., 1999. 9. o.

¹⁵ Uo.

Fontos a kommunikáció az anya és a magzat között már a születés előtt is: kismamák beszéljenek a magzatukhoz, mondjanak mesét, énekeljenek neki. Kapcsolatuk és a későbbi gyermek kapcsolata a világgal - így már a kezdet kezdetén is - harmonikus lesz.

A 0-2 éves¹⁶kor: ebben a korban nélkülözhetetlen a gyermek számára az anya, a dajka közelsége, ezt a feladatot emberarcúvá a gyermekirodalom dajkarímei teszik. Már az első percekben mondhatunk, énekelhetünk a gyermeknek altatókat, néhány hét múlva jöhetnek a csiklandozók, majd a tapsoltatók, 6-8 hónapos kortól az ültetgetők, álldogáltatók, lovagoltatók, ujjkiszámoló, egyéves kortól a sétáltatók, futtattatók.

A 2-4 éves kor: természetesen még ebben a korban is jár a gyermeknek a dajkarímekkel történő babusgatás, de már a népi mondókák állathívogatói, az időjárást befolyásoló varázsigék, a jeles napokhoz kapcsolódó mondókák is fontosak lesznek az anyanyelvük és vele párhuzamosan a világ birtokba vétele céljából.

A mese műfaj első formája ekkor jelenhet meg az ún. én-mese alakjában, amely az adott kisgyermek mindennapjairól szól - hajmosásról, játszótérről, palacsintasütésről. Nagy segítség ez számára, mert e történetek a nap során felgyülemlett szorongásokat feloldják, és olyan kérdésekre kap választ, amelyeket ő még fel sem tud tenni - ezeknek a meséknek elsősorban otthon a helyük, közeli hozzátartozó által szabadon¹⁷ mesélt formában.

Fontos kiscsoportos „tananyag” a mondókából kinövő népmesei láncmese vagy formulamese (pl. *A kakas és a pipe, A répamese, A kis gömböc, A kóró és a kismadár, A nyulacska harangocskája.*) Általában a négy évesnél fiatalabb gyermekek elvesznek olyan mesékben, ahol a hős hosszú vándorútra indul, számukra az újabb és újabb kalandok is követhetetlenek. Annyi mindent kell nekik nap mint nap megtanulniuk, így számukra az ismétlés¹⁸ örömet, biztonságot ad, ill. lehetővé teszi, hogy tanulási folyamataikban - legyen az az öltözés vagy az irányított, tudatos figyelem - sikeresek legyenek. Ha egy mese tetszik a gyerekeknek, akkor azt szeretik többször meghallgatni. Nekik az okoz hatalmas örömet, hogy már előre tudják a mesehallgatás folyamán, hogy mi fog történni a mesében, hiszen ezzel szemben a valós élet gyakran kiismerhetetlen számukra: sosem lehet tudni, mikor kell korán kelni, mikor kell bölcsődébe, óvodába menni, mikor baj, ha a gyerekember korán kell - az épp esedékes szabályt (munkanap, ünnepnap) nem egyszerű kiismerni, de egy láncmesében már a

¹⁶ E korszakhatárok csak jelzés értékűek, csak bizonyos tendenciák kezdetét, ill. végét kívánják jelölni. Konkrét gyerekek, csoportok, osztályok esetén könnyedén átléphetők.

¹⁷ BARTOS Erika könyvei inspirálhatják a saját én-mesék átadásában a szülőket.

¹⁸ Lásd a BBC tévécsatorna gyermekműsorait, amelyeken az elmúlt 50 év alatt nemzedékek nőttek fel. Ezekben az alkotók bátran és gyerekközpontusan rendkívül gyakran élnek az ismétlés és a lassítás eszközével. Ezzel szemben a rendkívül jó szándékkal készített magyar *Mondókák* rajzfilmsorozatban (Domonyi Rita szerkesztésében) az igényes rajzokkal együtt a mondókát is csak egyszer hallhatjuk, ill. láthatjuk: mire az ember felocsúdik, az véget is ér. A kisgyermekre leginkább az ismétlés hat, nem csoda, hogy ők adják a reklámfilmek első számú rajongó táborát.

kiscsoportos óvodás is könnyűszerrel kiismeri magát, ezáltal a láncmesék segítik a bölcsődébe, óvodába járással jelentkező változást is elfogadni. Emellett a mese vázát adó ismétlések, visszatérések képesek a kisgyermeki tudat labilitását is mederben tartani.

Ebben a korszakban a gyermek már felfigyel a szavak ritmusára, ezért a mondókákat (kiszámolók, nap-, hónap- és számsorolók stb.) és a verses irodalmi meséket (pl. Kormos István: *Vackor-sorozat*, Zelk Zoltán: *Az aranyhalacska és a csuka*, Fazekas Anna: *Öreg néne őzikéje*) is kedveli.

A négyéves gyerekek számára az egyszerű állatmese is, ami gyakran a butaság, hiszékenység bírálata, lehet hasznos történet. Ezekben (*A kismalac és a farkasok*, *A hét kecskegida*, *Kacor király*, *A brémai muzikusok*, *A kis kakas gyémánt félkrajcárja*) általában a nagy és erős állatok (farkas, medve) a buták, és őket a gyengébb, kisebb, de okosabb állatkák (róka, nyúl, egér, teknős) győzik le - e párhuzam a négyévesek kompenzációs szándékát is tükrözi.

Az 5-7 éves kor: az ötéves gyermek már megérti a tündér- vagy varázsmesét, vagyis az „igazi” mesét, tele csodákkal, mesei vázzal, csodás szereplőkkel, sőt a koncentrációs képessége is lehetővé teszi már a hosszabb mesék megismerését. Mind e mellett a csoda még számára „valóságos” -, hiszen játékaiban is a fantáziája révén mindenből minden lehet: a szőnyeg átváltozhat kalózhajóvá, garázzsá, sötét barlanggá, bármivé, amit csak akar. A tündérmese lényege pedig a csoda, a csoda átélése.

„Ha a szülő mesélni kezd, a gyerek felvesz egy bizonyos magatartást, amelyben a figyelmen, a merengésen kívül benne van az is, hogy kilép a hétköznapokból, várja a rendkívülit, a különöset, a csodálatosat. A 4-5 éves kor körül a gyermek már szívesen lép át a rendkívüliség közegébe, könnyen közlekedik a saját valósága és a csodavilág között”¹⁹- írja Mérei Ferenc.

„A vágyteljesítő gondolkodás magyarázza meg a meselégkört, amelyben a gyermek a mesét hallgatja. Külső jelei: feszült tartás, odafigyelő és mégis merengő tekintet, a szöveg ritmusát követő kis mozdulatok.”²⁰A gyermek a mesét, a mesés történetet az egész testével hallgatja. Belső képalkotása beindul: tapintani, látni és érezni akarja az események minden részletét, hogy ő maga is részese legyen a valóságtól eltérő, más világnak, hiszen elképesztő utazást nyújt egy olyan világba csöppenni, ahol minden megtörténhet, de biztonságot is ad az, hogy innen bármikor visszatérhetünk a valóságos és megszokott világunkba.

¹⁹ MÉREI Ferenc - V. BINÉT Ágnes: *Gyermeklélektan*. Gondolat, Bp., 1993. 243. o.

²⁰ Uo. 252. o.

A gyermek az előbb leírt ún. kettős tudattal hallgatja a tündérmeséket. A gyermek tudja, hogy ami a mesében megelevenedik, az nem a valóság, de mégsem kételkedik, nem kérdőjelezi meg a hihetetlen történéseket, csodás tárgyakat vagy fantasztikus szereplőket.

„A mese csak akkor képzeletmozgósító, csak akkor csökkenti a vágyteljesülés révén a feszültséget, ha a kételkedés nem zavarja meg az irreálisat megengedő kettős tudatot.”²¹ Tehát a szülőnek, a pedagógusnak biztosítani kell, hogy a gyermek zavartalanul átadhassa magát a mesék fantasztikus világának.

Ilyen kettős tudattal néz a felnőtt is egy színházi előadást, egy mozifilmet, hiszen tisztában van azzal, hogy színházban van, de részesévé lesz a darabnak, és átérzi a főhőssel történt események minden mozzanatát. „Beleéljük magunkat a színjátékba, szemtanúként élünk egy más korban, egy más környezetben, s közben állandóan és megingathatatlanul jelen van a valóságos helyzetünk is. (...) A valóság tudatélménye határok közé kényszeríti a beleélést, és így szabályozza az illúziót.” „A kettőstudat önmagában is vonzó, izgalmas közeg, örömforrás: feszültségghordozó, feszültségteremtő és feszültségelvezető”²²- állítja Mérei Ferenc.

A gyermek azzal is tisztában van, hogy végül minden jóra fordul, de ez nem akadályozza meg őt abban, hogy végigizgulja a mesét. Minél több a veszély, annál nagyobb lesz a mese végén az öröme, megkönnyebbülése és diadalérzése a kiállt próbatételek miatt.

A népmesei tündérmese tartamában is segít a gyermeknek a szellemi-lelki fejlődésben, hiszen az emberi élet kialakulását, formálódását szimbolizálja. Fontos ismeretforrás, mivel egyetemes bölcsességeket hordoz magában.

A 8-10 éves kor: a gyerekek már elindulnak az objektív igazság keresésére, és kezdi érdekelni őket a konkrét valóság.

A bonyolultabb állatmesék - a fabulák, amelyekben az állatok emberi tulajdonságokat hordoznak, hogy az emberi élet, a társadalom alapigazságait jelenítsék meg - a már több élettapasztalattal rendelkező, iskoláskorú gyerekek számára válnak érthetővé.

A fabulák általában leplezetlenül mutatják be az emberi együttélés kegyetlen szabályait - gondoljunk csak *A farkas és a bárányra*, miszerint a gyenge csak veszíthet. *A róka és a beteg oroszlánból* legalább leszűrhetjük azt a tanácsot, hogy legyünk óvatosak és ravaszak a hatalmasokkal. *A városi és mezsei patkány* pedig választási lehetőséget vázol fel: magunk dönthetjük el, hogy a szerényebb, de nyugodtabb életet választjuk, vagy vállaljuk a kockázatot az ízes falatokért, a javakban való dúskálásért cserében.

A csoda ebben a korban kezd háttérbe szorulni, de a naiv mesei tudat még megmarad. Már nem a csoda segít, a hős a maga erejében, eszében bízva győzi le az akadályokat. E

²¹ U. 252. o.

²² Uo. 244-5. o.

korszak mesei műfaja a reális mese, azaz novellamese, amely még nem a hétköznapi valóságot tükrözi. A *Lúdas Matyi*ban nincs csodás elem, mégis a szegény emberek mesés vágyáról szól - a hatalmaskodó nagyurak megleckéztetéséről. *A rest lány* sem valóságos történet, de a valóságos menyecskéknek üzen: elodázhatatlan feladatuk a gazdasszonyi teendők ellátása. *Az okos leány* mese velejét a lány bölcs válaszai adják, ezért is veszi őt feleségül a király. *A három kívánság* sem a csoda körül forog, hanem arról szól, hogy egy házaspár mit tud kezdeni az életük nagy lehetőségével. Tanmesének is mondható, hiszen az összetartást és a békességet hirdeti.

Mivel ebben az időszakban történik meg az intenzív valóságra való ráirányulás, a képzelet is csak már hitelesnek vélt valóságegységekkel dolgozik. „A könyvektől a gyermek, azt várja, hogy olyasmiről szóljanak, ami megtörtént, s mégis rendkívüli. A mindennapostól eltérő eseményeket, helyzeteket kedveli.”²³ Így ennek a korszaknak az előbbieket mellett alapvető műfaja már a reális, mindennapi valóságban zajló gyerektörténet is. „A gyerektörténet befogadója vagy az én-központú óvodás, aki szereti, ha a történetek róla is szólnak, maga akar a hősük lenni; vagy az a kiskamasz, aki két lábbal áll már a világban, és kikerült a mese bűvöletéből.”²⁴

Így például az óvodások, kisiskolások könyve lehet Katarína Kerekesová, Katarína Moláková és Alexandra Salmela gyönyörű kiállítású képeskönyve – *Mimi és Liza*. Mimi vak kislány, a vele egykorú szomszéd kislánnyal, Lizával a világot együtt fedezik fel a mesék és a reális világ határán járva. E könyvben egyaránt történet szól a félelmekről, veszélyekről, színekről, karácsonyról és a vitaminokról is.

A gyerek saját maga szeretne a gyerektörténet szereplője és főhőse lenni, de úgy, hogy abban benne legyen a saját hétköznapi világa.²⁵ Janikovszky Éva *Te is tudod, Ha én felnőtt volnék, Akár hiszed, akár nem, Jó nekem, Felelj szépen, ha kérdeznek, Bertalan, Barnabás, Velem mindig történik valami, Már megint, Ha én felnőtt volnék, Kire ütött ez a gyerek?* könyvei sikerrel elégítik ki ezt az igényt. E könyvek nyelve is gyermekközeli, hiszen humoros gyermekmonológokból állnak. Az iróniát van úgy, hogy már a gyerek is kéri a szövegből: „*Jó Micikének, a kistestvéremnek, mert akármilyen butaságot beszél, mindig megdicsérik, hogy nahát, milyen okos ez a gyerek! Amióta nagy vagyok, sokkal okosabb lettem, mint kicsi koromban voltam, mégis ritkán mondják, hogy nahát, milyen okos ez a gyerek...*”(Felelj szépen, ha kérdeznek!) De az idősebbek vagy akár felnőttek is részesülhetnek az író humorából: „*Most dől el a jövője.*” - olvasható a *Velem mindig történik valamiben*. „*Milyen*

²³ MÉREI Ferenc - V. BINÉT Ágnes: *Gyermeklélektan*, Gondolat, Bp., 1993. 253. o.

²⁴ KOMÁROMI Gabriella: *Gyermekirodalom*. Helikon, Bp., 1999. 207. o.

²⁵ Uo. 226. o.

rossz az, ha valami eldőlt” – medítál a gyerekhős, aki „*vigyázott a jövőjére, hogy el ne dőljön.*”

A jól olvasó gyereknek ekkor már regény való a kezébe. A gyerekregény egyszerűbb változata a laza szövésű meseregény, amelynek a fejezeteit csak az köti össze, hogy a főszereplők azonosak, de az egyes történetek önmagukban is kerek egészek - ilyen pl.: Astrid Lindgren: *Harisnyás Pippi*, P.L. Travers: *A csudálatos Mary*, Móra Ferenc: *Kincskereső kisködmön* vagy az újabb irodalomból Czigány Zoltán: *Csoda és Kósza*. Ezt váltja fel az ugyancsak fejezetekre tagolt, de már összefüggő történetet adó mű - pl. Erich Kästner: *A két Lotti*, Nógrádi Gábor: *Pete Pite*, Lackfi János: *Kövér Lajos színre lép*.

A 11-13 éves kor: e korszak egyik jellemző műfaja a monda, amely a fantáziavilág és a valóság mezsgyéjén áll, hidat képez a két világ között - így kielégíti a gyerekek realitások iránti érdeklődését, de megadja a mesébe való belefeledkezés örömét is. A gyerekeket leginkább az eredetmondák kötik le, mit miért hívnak úgy, ahogy. Pl. *A balatoni kecskeköröm* vagy *Solymár* (névmagyarázó) *mondája* – hiszen maguk is használják a népetimológiát, így *szербuszt* mondanak *szervuszt* helyett. Mi miért olyan, amilyen: *Miért nem épít fészket a vadgalamb? Miért rövid a nyúl farka?* - történetek akár állatmeséknek is tekinthetők, és így a kisebb gyerekek számára is élvezetesekek.

A nagyobb gyerekeket a történelmi mondák is megfoghatják - *Szent László* vagy *Toldi Miklós*, *Kinizsi Pál* tettei a gyerekeket nemzeti büszkeséggel tölthetik el. *Mátyás király mondái*²⁶ gyakran humorosak, így csalafinta királyunk álruhás tettei igen népszerűek a gyerekek körében.

A mondákhoz hasonlatosak a legendamesék, amelyekben vagy egy szakrális személy (leggyakrabban Jézus vagy Szent Péter), vagy egy szakrális igazság található - pl. a halál elfogadásáról szól *Az öregember és a halál* című mese²⁷. Általában mesei vándormotívumok gazdagítják a legendameséket - pl. *A húslevesről* szóló példázatot egyaránt mesélik Jézus vagy Mátyás király szerepeltetésével.

A 10-12 éves gyerekeknél általában már véget ér a mesei beállítottság, figyelmük a hiteles valóság felé fordul. Számukra a csoda elveszíti hitelét, akár nevetségessé, groteszkké is válhat - mint az ún. bolondmesékben, ahol csupa lehetetlen, abszurd dolog váltja egymást - „*a kezem nem fért be a fa odvába, hát bedugtam a fejemet, az befért, mivel nem tudtam kihúzni, elszaladtam egy fejszéért és levágtam a fejemet, majd visszatettem. Felugrottam a pej lóra, elvágtaztam a szürkén, megérkeztem egy feketén.*”

Az ebben az életkorban kedvelt népmesékre jellemző a komikum, különösen az ún.

²⁶ Nem hiszem, hogy a történelemtanítás a kárát látná ezeknek a mondáknak. Sosem baj, ha a gyerek ismereteire lehet építeni, de természetesen világossá kell tenni, hogy a mondák Mátyása nem azonos a valóságos királlyal.

²⁷ Ezzel szemben *Az öregasszony és a halál* tréfás mesének tekinthető, a lóvátett-ördög mesék típusába sorolható.

lővátett ördög és a falucsúfoló mesékben (rátótiadákat) jelenlévő helyzet- és jellemkomikum. *A rátóti csikótozás* már a gyermekek társadalomkritika iránt is fogékonyságát is megcélozza.

A kamaszok könyvek iránti igénye már pszichés jellegű, lekötik őket a mozgalmas helyzetek, és egyre jobban érdeklődnek a másik nem iránt. Szeretnének olyan történeteket olvasni, amelyekben megjelenik a saját világuk, érzelmeik és vágyaik - pl. a kalandregények és leányregények ebből az indíttatásból születtek meg.

A korosztályi felbontást színezheti a nemhez kötött igazodás. A kamaszkor elején a két nem időlegesen eltávolodik egymástól, ebből következik, hogy a 10-14 éves gyerekek esetén gyakran mást ajánlunk a lányoknak és mást a fiúknak.

Ebben a korban mindkét nem a vele azonos nemű főhőssel azonosul szívesen, a lányok ugyan még követik egy fiúhős sorsát is, de egy kiskamasz fiú legföljebb titokban vesz olyan könyvet a kezébe, aminek főhőse egy lány. A lányoknak általában több érzékük van a részletek, a leírások iránt, a fiúk inkább cselekmény- és kalandpártiak. (Ez a különbség gyakran már az óvodás korban megfigyelhető: a kisfiúk számára a legtöbbször érdektelenek olyan mesék, mint pl. *A libapásztorlányból lett királyné*, amelynek tetőpontját az a csoda adja, mikor a dióhéjból sorra előkerülnek az ezüst-, arany- és gyémántruha, ezzel szemben *Szinbád* mesés kalandjait már a négyéves kisfiúk is élvezik.) A másik különbség, hogy egy irodalmi mű befogadásakor a lányok gyakran belefeledkeznek a történetbe, a fiúk szívesen keresnek a dolgok között ok-okozati összefüggéseket.

Az egyéni különbségek is igen nagyok lehetnek az egyes gyerekek közt, pl. egyre több kislány rajong az állat(ló, kutya)történetekért, és vannak fiúk, akik szeretik a verseket, mondókákat.

Az elsősorban fiúk által kedvelt kalandregények közül klasszikus Daniel Defoe *Robinson Crusoe*-ja, amely ugyan rendkívüli eseményeket sorakoztat fel, de csodás elemek nélkül. Nem mindennapi esemény, hogy valaki hajótörést szenved, és több évtizeden keresztül egy szigeten él. Manapság a robinzonádok, az indiános könyvek (James Fenimore Cooper, Karl May könyvei) helyét ebben az életkorban egyre jobban átveszik a humoros képregények (*Geronimo Siltón és a Ropi-sorozat*) és a sci-fi irodalom (pl. Ulysses Moore: *Az időkapu* sorozata).

Ha a kortárs leányregények között kutakodunk, akkor e kategória tipikus könyvsorozata Meg Cabot *A neveletlen hercegnő naplója*. Nem szokványos dolog, hogy egy teljesen átlagos életet élő tini lánynak elmondja az édesanyja, hogy ő Genovia (a valóságban nem létező ország) hercegné az egyenes ági leszármazottja és örököse. A történet és az események rendkívüliségét tetézi, hogy a főhősnő, Mia a kamaszok átlagos és reális problémáival küzd:

nincs megelégedve a testalkatával, kilóg a társai közül a vegetáriánusságával, és bukásra áll matematikából.

A magyar gyermekirodalomban is megszületett Leiner Laura tollából egy nyolckötetes lány(napló)regény sorozat a *Szent Johanna Gimi*, az író a főhős naplójának lapjain a gimnázium 9–12. b osztályának mindennapjait mutatja be: az iskolakezdés kisebb-nagyobb méretű zökkenőit, a középiskola hétköznapiinak számító történéseit, valamint a továbbtanulás és elválás sokszor embert próbáló nehézségeit. (Ne csodálkozzunk azon, hogy ez a sorozat leginkább a felső tagozatos lányok kedvence: a gyermekek szívesen olvasnak náluk néhány évvel idősebbekről, fiatalabbakról szinte soha.)

14 éves kortól a felnőttirodalom felé: ettől az életkortól kezdve az egyéni érdeklődés lesz a meghatározó. Lesznek, akik inkább a reális történeteket részesítik előnyben, de lesznek olyanok is, akik visszatérnek a kisgyerekkor mesevilágába, és a fantasy irodalmat kedvelik.

A gyermek- és ifjúsági regények hatalmas változásokon mentek és mennek keresztül. A hagyományos gyerekregényben az események lineárisan követik egymást, de napjaink gyerekkönyveinek időkezelésében fellelhetőek már a modern technikák: gyakori, hogy a főhős visszagondol, visszaemlékezik a múltban megtörtént eseményekre, vagy a cselekményszálak szétválnak, majd összetalálkoznak, mint pl. Berg Judit *Rumini a Datolyaparton* című regénynek nagy része egy időben négy különböző helyszínen más-más szereplő megjelenésével játszódik. Így az ifjú olvasó szövegértelmezési kompetenciái folyamatosan fejlődhetnek.

A modern gyermek- és ifjúsági regények élnek a filmszerűséggel, hiszen megtalálhatóak bennük a vágások, montázsok, áttűnések és átúsztatások – így pl. Tasnádi István regénye *A kőmajmok háza* igen merész szerkezettel bír: az apa és fia története kezdetben párhuzamosan halad, csak a könyv végén, az apa és fia találkozásakor kapcsolódik egymáshoz a két cselekményszál, amely azonos térhez, de különböző időhöz kötődik.

A hagyományos műfajok is módosulnak, egymásba épülnek, kereszteződnek: a bandaregény a gyermekkrimivel és a gyermekkrimi a sci-fivel olvad össze műfajilag.²⁸ E könyvek közül a legtöbb olvasót tudhatják magukénak a K. Rowling *Harry Potter* sorozata, George R. R. Martin *Trónok harca* regényciklusa, Suzanne Collins *Az éhezők viadala* könyvtrilógiája és Stephenie Meyer *Twilight* könyvsorozata, ez utóbbiban a horrorisztikus elemek újítják meg a hagyományosan szerelem fókuszú lányregényt. Ezek a könyvek szólnak a fiatalok örök problémáiról: a barátságról, a szerelemről és napjaink világáról is: a szegénység és gazdagság ellentétéről, a média hatalmáról²⁹ mindezt utópisztikus, ill. fantasztikus köntösben. A vizualításra, konkrétan a könyvben látható fényképekre épül Ransom Riggs

²⁸ Uo. 233. o.

²⁹ Konkrétan a valóságshow-ok embertelen világát állítja pellengérré Suzanne Collins *Az éhezők viadala*.

könyve a sci-fi és a fantasy gyökerű *A vándorsólyom kisasszony különleges gyermekei*.

Jelenünk tendenciája, hogy egy könyv megjelenését megelőzi vagy követi a megfilmesített változata. E két forma hierarchiáját mutatja az a rend, hogy a csak a filmet megtekintő közönség száma messze megelőzi az adott könyv olvasótáborát. Csak látszólagos ellentétben áll ez egy másik jelenséggel, miszerint az olvasás alkonyának mondott időszakban, azaz a XXI. században a még aktív olvasók előnyben részesítik a vastag, több részes könyveket – ez közös jellemzője a fentebb említett könyveknek is.

Újabb jelensége az ifjúsági irodalomnak, hogy az eddigi tabutémák, mint a szexualitás, a halál, a patchwork család, a felnőttek, a szülők esendősége, akár szenvedélybetegsége adja egy-egy mű alapmotívumát. Ebbe a sorba kronológiai szempontból az első könyvnek talán Astrid Lindgren 1973-as *Oroszlánszívű testvérek* című regénye állítható, melynek témája a gyermekhalál. Leginkább a reális világban játszódó gyermek- és ifjúsági regények osztrák íróője, Christine Nöstlinger is elsősorban a tabutémák területén fejtette ki tevékenységét, akinek pl. *Ilse Janda* című regénye felhívja a figyelmet a „mozaikcsalád” problémáira, ill. a gyermekcsavargás veszélyeire. Beate Teresa Hanika *Soha senkinek* című regénye (2009, magyarul 2011) folytatja a tabutémák felsorakoztatását, ez a könyv a családon belüli gyermekmolesztálás témakörét feszegeti. A testvérféltékenység, a családon belüli kirekesztés kegyetlen témáját a 6-7 éves gyerekek számára dolgozza fel Abby Hanlon *Dory fantáziája elszabadul* 2015-ös könyve (magyarul 2016-ban jelent meg), a 10 év körüli gyerekekhez szól hasonló témában Roald Dahl *Matilda* című könyve (1988, magyarul 1998), amely az érzéketlen szülők mellett a szadista tanárnőt is kifigurázza. A magyar gyermekirodalomban a tabuk áttörését jelzi többek közt Elekes Dóra *A muter meg a dzsinnek* című könyve (Az Év Gyermekkönyve 2016-ban), amelyben egy kisiskolás kislánynak édesanyja alkoholizmusával kell szembenéznie.

A kamaszkor megváltoztathatja az embert: előfordulhat az is, hogy a kamasz elfordul az olvasástól (de ha már egyszer megtanult valóban olvasni, azaz el tudja képzelni, amit olvas, akkor bármikor visszatérhet a könyvekhez), vagy épp most találja meg a neki szóló olvasmányokat, és csak ekkor kap rá az olvasás ízére. Általában gondot okoz az áttérés, az átlépés a felnőttek könyveihez: a gyermekkönyvek már túlságosan gyerekesek, a felnőtt irodalom pedig túl ridegnek, hidegnek tűnik, noha a 15-16 éves gyerekek már bármit elolvashatnak az igényes felnőttirodalomból is. E korosztálynak gyakran épp a felnőttek ajánlása, és leginkább a kötelező olvasmányok listája lehet elriasztó. Legcélravezetőbb, ha önállóan találnak rá azokra a könyvekre, amelyek megszólítják őket, és nagyon hálásak, ha lehetőségük van arra, hogy ők ajánljanak olvasnivalót az idősebbek generációknak. Jó, ha

eddigre már szokásukká válik a könyvtárhasználat, a könyvesboltok látogatása.

„Egyik nemzedék a másiknak nem adhatja át készen az élményeit, tapasztalatait, ízlését, de még az ismereteit sem - szögezi le már az 1970-es évek végén könyvében Horgas Béla és Levendel Júlia - Az ismeretek bőségének, rohamos gyarapodásának korszakában magáért sem tud helytállni az ember, nemhogy a gyerekei teljes szellemi ellátását biztosíthatná. Ami átadható, az csak az a légkör, az a kíváncsi, érdeklődő magatartás, az a nyitottság, amely egyébként feltételezi is az önállóságot.”³⁰

Vannak speciális könyvműfajok, amelyek segíthetnek az önmagukat kereső tizenéveseknek. Ilyenek pl. az életrajzok, memoárok - a lányok női sorsokról, a fiúk inkább politikusokról, sportolókról olvasnak szívesen. Az egyes szám első személyű kamasz monológokkal - mint pl. Sue Townsend *Adrian Mole*-sorozata, Emile Ajar *Előttem az élet*, Gion Nándor *Sortűz egy fekete bivalyért*, J. D. Salinger *Zabhegyező*, Jack Kerouac *Úton*, Dragomán György *A fehér király*, Alen Mešković *Ukulele jam* - is könnyen tudnak azonosulni.

A filozófiai érdeklődés e korban egyre mélyül. Ezt az értékes folyamatot segítheti a norvég Jostein Gaarder életműve is. Világhírű lett *Sofie világa* című könyve, amely nem más, mint egy filozófiatörténet ifjúsági regénybe csomagolva. Nevéhez azóta kisebb lélegzetű képeskönyv is köthető – *Kérdem én* (2017) -, amely akár már az óvodás korosztályt is filozófiai kérdésekre és válaszokra sarkallják.

A nagy klasszikusok közül a mai fiatalok számára a XIX. századi orosz realizmus, ami a nagyszülőknek, dédszülőknek általában közel áll a szívéhez, túlságosan idegen, inkább az angol irodalomból válogatnak. A huszonegyedik század magyar fiataljai számára a tizenkilencedik századi Anglia sokkal közelebbinek tűnik - valószínűleg a kapitalizmus világa köti össze a két időben ugyancsak eltérő helyszínt. Jane Austen: *Büszkeség és balítélet*, Charles Dickens: *Copperfield Dávid*, W. M. Thackeray: *Hiúság vására*, Emily Brontë: *Üvöltő szelek*, Thomas Hardy: *Egy tiszta nő* - újra az olvasó fiatalok kedvencei lettek.

Ha a megfelelő olvasmány megfelelő időben megtalál minket, az nem csak a gyerekkorban, hanem a későbbiekben is meghatározó erővel hat az olvasáshoz való viszonyunkra. Minél színesebbek, mélyebbek, naprakészebbek a felnőttek gyermekirodalmi ismeretei, annál több gyereknek tudnak testhez, lélekhez álló műveket ajánlani.

³⁰HORGAS Béla - LEVENDEL Júlia - TRENCSÉNYI László: *A gyerekek másképpen olvasnak*. Minerva, Bp., 1976. 90. o.

Kulcsfogalmak

állatmese
duplafedelű könyv
fabula
gyerektörténet
gyerekregény
kalandregény
képeskönyv
kettős tudat
láncmese
lányregény
meseterápia
monda
naplóregény
novellamese
rátótiáda
reális mese
tabuirodalom
tündérmese
varázsmese

Kérdések

1. Milyen jellegzetességekkel rendelkeznek a gyermekirodalmi művek?
2. Ismertesse a gyermekkönyv típusok sorrendjét!
3. Ismertesse a gyermekirodalmi műfajok sorrendjét születéstől ifjúkorig!

II. A népköltészeti műfajok

1. A dajkarímek és mondókák

Egy embergyerek már megszületése percében találkozik azzal a kultúrával³¹, amelybe beleszületik, hiszen már az *altatók* is pontosan tudósítanak a külső környezetről: nem véletlen, hogy az egyik anya az alvó tejecskeéről, a másik pedig a vásárfiáról dúdol gyermekének. Amíg nem tud beszélni a gyermek a dajkarímek, avagy ölbéli játékok - a felnőttek vagy a már beszélni tudó gyerektársak által mondott *altatók*, *tapsoltatók*, *ültetgetők*, *lovagoltatók*, *ujjkiszámolók*, *csiklandozók* stb. - jelentik számára a „kötelező irodalmat”. A dajkarímekhez mindig meghatározott szándék, ill. mozgás, gesztus és mimika tartozik: más a megnyugtató, más a megnevettetés.

Az egyszemélyes mondókákat (mint a *katicaröptetőket*, *állathívogatókat*, *napsorolókat*) már a 2-4 évesek maguk is mondják. Az ötévesek már tudnak együtt játszani, így az életükben fontossá válnak a *kiszámolók*, *felelgetők*, *játékbahívók*, *körjátékok*. A gyerekek a legönállóbbak a *kiszámoló*³² és a *beugrató*, *csúfoló* műfajban. Pl. *Mondd: pók! Az orrodon lóg! Matykó, nagy ló! Ákos, okos kos!*

A mondókák egyik jellegzetessége, hogy gyakran ősi, mágikus elemeket is tartalmaznak. Pl. idővarázslást: *Ess, eső, ess!* vagy *Süss fel nap!*, gyógyítást: *Máj, máj, kecskemáj, ha meggyógyul, majd nem fáj!*, szépségvarázslást a fecskéköszöntő szeplő elleni mondókájában: *Fecskét látok, szeplőt hányok!* A sámánisztikus gyógyítás emléke bukkan föl a gólyaköszöntőben, ahol a török gyerek által okozott sebet a magyar gyerek *sípbal*, *dobbal*, *nádi hegedűvel* gyógyítja, vagy a *szita*, *szita*, *péntek*, *szerelem csütörtök*, *dobszerda* soraiban.

A gyerekek az ősi elemeket őszinte természetességgel keverik az új elemekkel, szavakkal, sőt az általuk kedvelt reklámszövegek is igen gyorsan belekerülnek napjaink gyermekfolklórájába. (Pl. *Pöttyösen az igazi!! A legkisebb is számít!! Rosszcsontrudi./ Mi leszel, ha nagy leszel? Gyümölcs a jogobellában./ De miért?*)

A mondókák lényege a ritmus. Mérei Ferenc a mondókák szerepét épp a ritmus átélésében látja: a kisgyerekekben tomboló mozgásos feszültség a mondókák révén ritmikus renddé válva fel is oldódik,³³ azaz megtörténik az érzetek, az ingerek szellemi tevékenységre

³¹A mai kultúrák közt nagy a különbség. Így pl. az angolszász országokban azok a problémás gyerekek, akik nem hajlandóak a saját szobájukban aludni, és nem esznek gyümölcsöt, a világ szegényebb részén ezek a problémák ismeretlenek, sőt érthetetlenek.

³²Pl. *Ecc, pecc, kimehetsz...* kiszámoló továbbköltéseiben megmutatkozik a gyermekek nyelvi leleményessége.

³³MÉREI Ferenc - V. BINÉT Ágnes: *Gyermeklélektan*. Gondolat, Bp., 1993. 217-8. o.

való szublimálása.

A mondókák szövege másodrangú, gyakran eleve értelmetlen (pl. *Antanténusz* kezdetű kiszámoló), így mondókák nyelve gyakran tükrözi a kisgyermek nyelvi tapasztalatát: a felnőtteket hallgatva csak egy-egy szónak van számukra értelme.

A gyermekfolklór nemzetközi jellegű, de bizonyos etnikus jelleggel is bír, így pl. a magyar gyermekfolklór bőséges a lovagoltatókban, azaz höcögtetőkből, sőt előfordul a térdén történő lovagoltatás mellett a lábfejen történő hintáztatás is, de hiányzik a gyermek térdének szegelését utánozó ütögetése, ami a német gyermekfolklórban megtalálható. Egyébként a német gyermekfolklór az időjárásra vonatkozó mondókákban, az angol az abszurd hangvételű mondókákban, a francia a csúfolókban gazdag.³⁴

A dajkarímek és a mondókák fontos lépcsőfokot jelentenek a felnövekedés folyamatában: általuk kezd ismerkedni önmagával és a társaival a kisgyermek, és segítségükkel megélheti a maga derűs gyermeki létét is.

2. A kispikái műfajok

A kispikái műfajokhoz tartoznak a közmondások, a szólások, a találós kérdések, a nyelvtörők, a rigmusok/táncszók és az anekdoták, viccek.

A közmondások, szólások passzív és aktív ismerete magának az anyanyelvnek az elsajátítását tükrözi, és lehetővé teszi, hogy a gyermekek már 4-5 éves kortól kezdve árnyaltan, szemléletesen és választékosan fejezzék ki magukat. A nyelvtörők a helyes beszéd kialakításában segíthetnek. Egyes közmondások erkölcsi tanítása (pl. *Ígéret szép szó, ha megtartják, úgy jó!*) a gyermekek etikai nevelésére is irányul.

A találós kérdések elsősorban a nagycsoportos óvodás és az elsős-másodikos gyerekek kedvencei. Az olvasni tanuló gyerekek leginkább az ún. szótagrejtvényeket szeretik: pl. *Milyen fa van a legtöbb a piacon?* (Kofa.), *Melyik várban nincsenek katonák?* (Lekvárban.), *Melyik ló tud fütyülni?* (László.), *Melyik kör törékeny?* (Tükör.) stb.

A metaforikus találós kérdések a gyermekek elvont gondolkodását, ill. a versekben található metaforák értelmezését készíthetik elő. Pl.: *Zöld ólban piros tehén fekete szénát eszik. Mi az?* (Görögdinnye.) *Két láncza közt egy kehely. Mi az?* (Tulipán.) *Vaskobakját szorongatják, lábát egy lyukba bedugják, egyszer-kétszer megforgatják, de sohasem táncoltatják.* (Kulcs.)

³⁴ VOIGT Vilmos: *A magyar folklór*. Osiris Kiadó, Bp., 1998. 324-325. o.

A számokban való gondolkodást fejlesztheti a szó szerint veendő találós kérdés: pl. *Szeme 4, füle 4, körme 24. Mi az?* (Ló lovasával.), az ellentmondáson alapuló találós kérdések: pl. *Ha tesznek hozzá, kisebb, ha elvesznek belőle, nagyobb lesz. Mi az?* (Gödör.) - pedig magát a képzelőerőt. Szókincsfejlesztésre (*Mit vetnek, ami nem kel ki?* [Bukfencet.]) és ismeretterjesztésre (*Mindig volt és mindig lesz, de öthetes sosem lesz.* [Hold.]) is alkalmas.

A találós kérdések vidámságot, játékoságot, nyelvi kreativitást vihetnek a gyerekek életébe, sőt ismeretük megadhatják a gyerekeknek a tudás, a beugratás örömét is.

A csalimese a tréfás mesékhez is kapcsolható, de mivel igazi történetváza nincs, csak a meseformulák és a mese végi csattanó tartják életben, így a kispikához is sorolható. Pl.: *Egyszer volt egy hajó, a hajón egy ajtó, az ajtón egy kilincs, mese tovább nincs.* Hasznos lehet, ha ismerünk csalimeséket, velük ugyan nem lehet elaltatni egy gyermeket, hiszen a mesekezdet felkelti a figyelmét, de utána: a nesze semmi, fogd meg jól! - csalódottságát érzi a gyermek, de ha előtte már elhangzott egy tisztességes hosszúságú és kerek mese, akkor ráadás-meseként elhangozhat egy csalimese is. Jelentése körülbelül annyi lesz: *itt a vége, fuss el véle - most aztán már alvás!*

3. A népmese

A népmese meghatározása

Ambivalens attitűd kapcsolódik a mese kifejezéshez, hiszen a köznyelvben egyaránt jelenthet hazugságot, de csodás történetet is.

A magyar mese szó igen régi, finnugor eredetű, és egy 'mondani' jelentésű igéből származik. A keleti székely és a moldvai csángó mesélőink a közelmúltig megőrizték ezt a jelentést: náluk a 'mese' megnevezése egyszerűen beszéd, pl. így kezdik a mesélést: *mondjak egy beszédet?*³⁵

Maga a mese szó jelentése 'találós kérdés, rejtvény' volt sokáig. A monda szó hordozta a mai mese szó jelentését, ezért jelent meg Erdélyi János három kötetes népköltési gyűjteménye (1846-48) még *Népdalok és mondák* címen. Amikor azonban Erdélyi 1855-ben válogatást adott ki a fenti népköltési gyűjteményéből, azt már *Magyar népmesék* címmel látta el.

Ma már éles különbséget látunk a monda és a mese között: a monda azzal az igénnyel lép fel, hogy valóságos történésekről adjon hírt. „A mese kitalált, nem igaz történet. >Na,

³⁵ VOIGT Vilmos: *A mese neve*. In: SZÁVAI Ilona (szerk.): *Mint a mesében? Tanulmányok a mese fontosságáról*. Pont Kiadó, Bp., 2009. 19. o.

hazudjunk egyet!< Mondták még a közelmúltban is mesélőink. Persze azért ez inkább önirónia, mint becsmélés. ”³⁶

Minden műfaj meghatározása aprólékos és körültekintő munkát igényel, és mindig csak egy leegyszerűsített képet fog adni a vizsgált művek csoportjáról, így van ez a mese esetében is.

A mesén csodákkal teli, kerek történetet értünk, ez az előzetes műfajismeret egyfajta elvárást is ébreszt: ha egy történet az *Egyszer volt, hol nem volt...* mesekezdő formulával indul, akkor már tudjuk, hogy a mese logikáját betartva ugyan, de bármi megtörténhet.

A népmese gyökerei

A mese eredete archaikus korok ködébe vész, az ember kialakulásához visz vissza, hiszen a beszéd megjelenésével elindul a történetmondás és -hallgatás – ez a törzs- és az egyedfejlődés szintjén is igaz. A gyerekek 2-3 évesek, mikor kialakul bennük a történet iránti igény. Ekkor kezdik megismerni a gyermekirodalom legmeghatározóbb területét - a népmesét. „A mese az ösbizalom élményét erősíti meg, - azt, hogy jó a világ, jó volt ide megszületni”³⁷ – állítja Kádár Annamária pszichológus.

A mesék leginkább amiatt az emberi szükséglet miatt jöttek létre, hogy az emberek a velük megtörtént eseményeket közölni akarták a társaikkal, illetve szerették volna a meglévő tudásukat, világképüket rögzíteni a későbbi időkre is. Az adott nép a hagyományait, a túléléshez szükséges tudnivalókat is meséken keresztül adta át a fiataloknak. A mesék tehát egyetemes tudásanyagot hordoznak, melyet generációk örökítettek, és általuk a hallgatók mintát kaptak a problémáik megoldására. A népmese alakítója nem csak a mesemondó, hanem a hallgatósága is, hiszen figyelmével, megjegyzéseivel alakítja, megszüri a hallottakat.

A mese életmodelleket és életmintákat is közvetít, és minden élethelyzetre megtalálhatjuk az odaillo népmesét - állítja Boldizsár Ildikó és Kádár Annamária, akik kidolgozták a meseterápia, a mesepszichológia alapját. „A mese olyan, akár egy tükör, azt látjuk meg benne, amit lelkünkben hordozunk, ezért egy mesét az adott lelki szükségletünknek megfelelően mindig más és más módon értelmezhetünk”³⁸ - szögezi le Kádár Annamária.

Ha a meséket antropológiailag közelítjük meg, akkor elmondható, hogy az embert mindig is érdekelték azok a dolgok, amelyekből megtudhatta, honnan származik, mi a szerepe a világban, mit kell véghezvinnie vagy mi az oka annak, hogy a számára kijelölt státuszt

³⁶ Uo. 21. o.

³⁷ KÁDÁR Annamária: *Mesepszichológia – Az érzelmi intelligencia fejlesztése gyermekkorban*. Kulcslyuk Kiadó, Bp., 2013. 16-17. o.

³⁸KÁDÁR Annamária: *Mesepszichológia – Az érzelmi intelligencia fejlesztése gyermekkorban*. Kulcslyuk Kiadó, Bp., 2013. 67. o.

elérhesse, élvezhesse. Ehhez irányt mutathat a mesék misztikus világa³⁹- teszi hozzá Lovász Andrea.

„A mese eredetileg a vallásra és mítoszokra, mondákra jellemző kétely nélküli hitvilágból vált ki”⁴⁰- hangsúlyozza Jenei Teréz. A mítoszok keletkezésének idején szükséges volt, hogy a létrehozói beépítsék ezeket a történeteket saját világlátásukba, hiedelemvilágukba, elfogadják azt, hogy amiről a mítosz szól, az létezik, vagy legalábbis létezett valamikor. A mesével már más a helyzet, nem képezi szerves részét a jelen világról alkotott percepciónak, mivel egy saját valóságot teremt. Éppen ezért *Mircea Eliade* neves antropológus azt állítja, hogy a mesék a mítoszokból jöttek létre, amikor ez utóbbiak elvesztették hitelüket a világ működésének megmagyarázására.

Meletyenzkij szerint a legrégebb archaikus szüzsékben a totemállatokkal való házasság, az emberevő szörnyetegekkel, a sárkányokkal való küzdelem motívuma szerepel. Az újabb szüzséreg a nemzetségből kialakuló nagy- majd kiscsalád kialakulását tükrözi, azaz hőse az árva, mostohalány, ill. a legkisebb fiú.⁴¹

A mesemondás

A népmese természetes létezési módja a szóbeli mesélés, amikor a mesemondó az adott népmeséből a hallgatóság együttműködésével létrehozza annak az adott helynek és időnek megfelelő variánsát.

Az élő mesemondó hagyomány esetén a kollektív tudat történetekben rögzül a keletkezés, a terjedés, az újítás, a visszahatás és megőrzés fázisaiban. „A mese ugyanis nem pusztán szöveg. A mese lényege a mesélés: amikor valaki(k) elmondják ezt valaki(k)nek”⁴²- állítja Voigt Vilmos.

A XIX. század során - az elit, írott irodalom elterjedésével és a népköltészet visszaszorulásával párhuzamosan - a mese folyamatosan visszaszorult a gyerekszobába, így a felnőttek már csak gyermekeiknek mondtak vagy olvastak mesét, de előtte évszázadok során a mese felnőttekhez és gyerekekhez egyaránt szólt.

A mesemondás szerepe több a szórakoztatásnál, a tanítás mellett feladata volt még az adott közösség összetartozásának erősítése is. „Fontos az a körülmény, hogy a mesék áthagyományozása során csak az a mese élhetett tovább, amelyet a hallgatóság igaznak

³⁹ LOVÁSZ Andrea: *Jelen idejű holnemvolt – Szeminárium a meséről*. Krónika Nova Kiadó, Bp., 2007. 18. o.

⁴⁰ JENEI Teréz: *Műmesék szövegtipológiai vizsgálata*. In: BÁLINT Péter: *Közelítések a meséhez*. Didakt Kiadó, Debrecen, 2004. 114. o.

⁴¹ MELETYINSZKI, J.M.: *Az epikus költészetről*. Foleloristica. 1971. 25. o.

⁴² VOIGT Vilmos: *A mese neve*. In: SZÁVAI Ilona (szerk.): *Mint a mesében? Tanulmányok a mese fontosságáról*. Pont Kiadó, Bp., 2009. 16. o.

minősített és elfogadott⁴³ - állapítja meg Boldizsár Ildikó. Tehát a mesélés összehozta az embereket, összetartotta a népeket és közös értékrendet alakított ki, azaz a mindenkori mesemondó olyan tapasztalati anyagot adott át, amely évszázadokon keresztül kristályosodott ki, és folyamatos ellenőrzés (preventív cenzúra) alatt áll.

A mesélésnek meghatározott helye, ideje és körülménye volt: főként a betakarítás utáni, őszi monoton munkák (pl. a kukorica- vagy tollfosztás) során, az emberi élet fordulóin (pl. halottvirrasztáskor), de vásárra való gyalogláson, zárandoklaton is meséltek. Tengerrel rendelkező népek esetén a tengeri utak is megfelelő alkalmak voltak a mesélésre.

A mese előadásának módja függ a mese típusától, az adott hely és az adott mesemondó előadói stílusától. Egyes mesemondók konzerválnak, mások szívesen újítanak – pl. új meseelemeket (patika, iskola) vagy meseformulákat (*fele királyság ÁFA nélkül*) alkalmaznak. A hagyományos falvak félhivatásos mesemondói között vannak, akik gesztusokkal, mimikával élve egy egész színtársulatot pótolnak, ezzel szemben mások csak a szavak erejével keltik fel a hallgatók képzeletét.

A hallgatóság összetétele (vegyes vagy azonos korosztály), neme, életkora is meghatározó. A gyerekekhez az egyszerűbb állatmesék állnak közel. A fiatalok a kalandos történeteket és az erotikus részleteket is tartalmazó igaz történeteket kedvelik. Az idősebbek szeretik a szentekről, ill. hiedelmekről, boszorkányokról szóló történeteket.

A mesemondás az előbeszéd jellegzetességeit hordozza magán - így akár a terjengősséget, a pongyolaságot is. Ismerünk pl. olyan mesemondót, akit hallgatói szavajárása alapján *Osztánhát bácsinak* hívtak.⁴⁴

A népmesemondás eredendően szóbeli műfaj, olyan mértékben, hogy az írásbeliség megjelenése után sem szűnt meg tovább élni a hallomásból való továbbhagyományozódás⁴⁵, sőt ma is mind a szülői, mind az óvónői, tanítónői mesélés leghatásosabb formája az ún. fejből mesélés.

A népmese fontossága

Nagy Olga szerint a mese szintézisét adja a nép legmélyebb élet- és világfelfogásának.⁴⁶ A nép által elfogadott alapértékek a mese mozgatórugói: az állatmesében az életben maradás, a párválasztás, a családalapítás a tündérmesékben, a boldogulás a novellamesékben. A magyar

⁴³ Boldizsár Ildikó (2011): *Meseterápia – Mesék a gyógyításban és a mindennapokban*. Magvető Könyvkiadó, Bp., 13. o.

⁴⁴ VOIGT Vilmos: *A magyar folklór*. Osiris Kiadó, Bp., 1998. 254-255. o.

⁴⁵ Szakdolgozatot (ELTE, 1988) egy Mátra-vidéki szegényember repertoárjából írtam. Az 1909-es születésű mesemondó analfabéta volt, de a gyerekkorában hallott - valószínűleg Benedek Elek mesekönyvéből való – meséket pontosan adta vissza élete alkonyán is.

⁴⁶ NAGY Olga: *Hősök, csalókéak, ördögök*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974. 120. o.

népmesék - mint általában a népmesék - a bátorságot, a kitartást, a leleményességet, a jószívűséget és a szorgalmat jutalmazták.

Mesével minden emberlakta területen találkozhatunk. Minden népnek megvannak a saját mítoszai, eredetmondái és saját meséi is. A mesehősök, a mesemotívumok azonban nagyon hasonlítanak egymásra, még akkor is, ha a történetek népeit több ezer kilométer vagy évezred választja is el egymástól. Ugyanis a népmesék az emberi igények mentén hasonlóképpen alakultak ki más és más helyeken, azaz az azonos mesei motívumok egymástól függetlenül jelentek meg különböző kontinenseken. A motívumok vándorlása a keletkezést követő későbbi jelenség.

Ebből következően a népmesék térben is, és időben is egyetemesek, közös kincsei az emberiségnek, és az emberiség közös tudatalattiját tükrözik. Az alaptémák (mint pl. a párválasztás, az anyagi boldogulás, a testvérféltékenység, az árvaság) minden korban meghatározták az emberek gondolkodását, vágyait, éljenek azok bárhol is a földön.

A mese örök, hiszen a mai ember életének is a legfőbb éltető ereje a sikeres párválasztás és az anyagi függetlenség elérése, ennek az igénynek a meglétét napjaikban az igényesebb filmek épp úgy, mint a szappanoperák, a tévésorozatok alapotívumai is visszatükrözik.

A közösséget a társadalomban elfoglalt helyük és az ott zajló események is foglalkoztatták, ezért a mesei világban megjelenő szereplők gyakran a legmagasabb és a legalacsonyabb társadalmi rétegből származnak.

Voigt Vilmos szerint a népmesék a szegény, egyszerű emberek vágyairól szólnak, a világot az ő szemszögükből láthatjuk: a gonosz, önző gazdagokon a mesékben a kisemberek vesznek elégtételt. Az ilyen típusú mesék szinte egy idősek az emberi kultúrával - így pl. egy hatezer éves sumér mese rendkívül sok hasonlóságot mutat Fazekas Mihály 1817-ben kiadott népmesei eredetű *Lúdas Matyijával*.⁴⁷ Boldizsár Ildikó ezzel vitatkozva azt állítja, hogy a népmesék nem a szegényparaszti sarjak jólétre, hatalomra vonatkozó vágyait fogalmazzák meg, hiszen a mese régebbi keletű, mint maga a paraszti társadalom. Véleménye szerint a mesékben található társadalmi különbségek mélyebb szimbolikus, nem pedig szociológiai értelműek.⁴⁸

Mindenesetre a mesék vágyteljesítő történeteknek tekinthetők: az emberi élet alapkérdéseit tárgyalják, vázát adják az emberi életnek: a hős felnő, elindul szerencsét próbálni, közben akadályokkal találja szembe magát, lesznek ellenségei és barátai, akik segítségével sikeresen elnyeri célját: a királylányt és a fele királyságot. A mese kompenzáló ereje végül is így vagy úgy mindig érvényesül: vagy elégtételt szolgáltat a vágyak, a fantázia szintjén, vagy képes a boldog véghez vezető utat is felmutatni.

⁴⁷ VOIGT Vilmos: *A magyar folklór*. Osiris Kiadó, Bp., 1998. 222. o.

⁴⁸ BOLDIZSÁR Ildikó: *Meseterápia*. Magvető Kiadó, Bp., 2010. 14. o.

A mese a szimbólumok és jelképek nyelvén beszél az élet alapkérdéseiről, s ha ezeket megfejtjük, megérthetjük a mesét is, azt hogy milyen „üzenetet” kíván átadni nekünk. A mesevilág egy olyan transzcendens világ - szögezi le Lovász Andrea -, amely „azért lehetséges válasz a 'Mi az a lényegi világ, amely a létezők világa mellett/előtt egzisztál?' kérdésre, mert észrevétlenül töri át valóság és vágy, valóság és fantázia határait.”⁴⁹ Bruno Bettelheim is hasonlóan fogalmaz: „...a mesék [...] a tudattalan tartalmakat megjelenítő szimbólumok nyelvén szólnak hozzánk; méghozzá egyszerre szólnak tudatos és tudattalan énünk mindhárom - ösztön-én, én, felettes én - rétegéhez, továbbá befolyásolják éniideál szükségletünket is.”⁵⁰

Boldizsár Ildikó szerint a mese nem a „minden rendben van világa”, hanem „...olyan történet, amelyben mindenért meg kell dolgozni, semmi sem magától szép és jó, semmi sem magától működik rendben, [...] ha a hős valamit el akar érni, megtalálja a megfelelő formát és segítőt a cél eléréséhez. A 'lehetséges' erői ugyanis nem rajta kívül, hanem benne vannak.”⁵¹

Komáromi Gabriella gondolatai nagyon hasonlóak Boldizsár Ildikó álláspontjához: „A mese nem csak álom, vágy, illúzió, aminek semmi köze a valósághoz. A mesék nem arról szólnak, hogy 'minden rendben van', hanem hogy minden rendbe hozható. A mese élni segít.”⁵²

A mesében a gyermek fellelheti azt a titkos, rejtett tanítást, amely segít neki eligazodni jelenében és a későbbi életében is. Bruno Bettelheim *A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek* című könyvében kifejti, hogy az étellel együtt járó megpróbáltatásokat a mese a hőson keresztül mutatja be, akinek szintén rengeteg problémával kell szembesülnie, egészen addig, míg eléri végső célját, elnyeri a királykisasszony kezét, a királyságot, s a mindezzel együtt járó boldogságot. Bettelheim véleménye szerint célját a hős és a gyermek is csak úgy érheti el, ha megküzd ezekkel a problémákkal, de csak úgy tudja felvenni velük a harcot, úgy találhatja meg a helyét a világban, és úgy lelheti meg „azt az embert, akivel azontúl boldogan élhet majd, ha útnak indul, „kilép a világba”.”⁵³ A legyőzhetetlennek tűnő akadályok ugyan a gyermekben szorongást okoznak, de a szorongással azonos mértékű lesz a mese végén érzett feloldás, megkönnyebbülés.

A mese nem csupán reményt nyújt a gyermek számára, hanem erkölcsi útmutatást is nyújt a gyermeknek. Az erkölcsi szabályok, melyek (ha megfelelően integráljuk őket) tudatunk legbelsejéből segítenek minket döntéseinkben, de a mesében nem „a jó végső győzelme

⁴⁹ Uo. 36-37. o.

⁵⁰ BETTELHEIM, Bruno: *A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek*. Corvina Kiadó, Bp., 2013. 51. o.

⁵¹ BOLDIZSÁR Ildikó: *Meseterápia – Mesék a gyógyításban és a mindennapokban*. Magvető Könyvkiadó, Bp., 2011. 9. o.

⁵² KOMÁROMI Gabriella: *Hogyan tanítanak élni a tündérmesék?* Fordulópont, 2007. 3. szám, 93. o.

⁵³ BETTELHEIM, Bruno: *A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek*. Corvina Kiadó, Bp., 2013. 19. o.

fejleszti az erkölcsi tudatot, hanem a hős személyes vonzereje, azé a hősé, akinek sorsával és küzdelmeivel a gyermek mindvégig azonosul. [...]. Az azonosulást a gyermek maga kezdeményezi, és a hős külső és belső harcai vésik bele az erkölcsi törvényeket.”⁵⁴

A mese lényege: a csoda

Csoda nélkül elképzelhetetlen lenne a mese világa, hiszen a csoda a mesevilág alapját képezi. „A mese őrzi a csodát. Ez éltető eleme”⁵⁵ - szögezi le Komáromi Gabriella. A mesében található csoda segítségével kapcsolatba léphetünk a transzcendentális világgal, és azt közelebb hozhatjuk saját világunkhoz. „A meséket az ember metafizika iránti igénye hívja életre” - állítja Lovász Andrea. „Az ember örök vágya és lehetősége, hogy áttörje a „most-itt-épp-így-lét” határait, ezért kettőzi meg saját világát.”⁵⁶ A valóságon túli dolgok megtapasztalása felüdülést is jelent a mindennapok realitásából a mesék révén kiszakadni akaró és tudó befogadó számára.

A mesék megszületése és létezése ellentmondásosan filozófiai probléma, melyben el kell fogadnunk két alapvető jellemzőt, hogy a csodák alkotóelemként vannak jelen a világban, ill. a mindennapi realitás világán túlmutató fizikán túli világot közvetlen érzékeléssel és közvetlen átéléssel nem tudjuk megismerni. „A tündérmesék csodája azt jelzi: a transzcendens valamiképpen beleavatkozik a világ rendjébe. A mesevilág ezért más: a csoda benne bármikor megtörténhet; egy olyan világ, amelyik nemcsak kommunikál a transzcendenssel, de a transzcendens ennek a világnak a része.”⁵⁷ Hitetlenségünket feladva a mesét „gyermeki, naiv szemmel, hittel szabad csak megközelíteni: a csodában kell hinni. Abban a pillanatban, amikor már nem hiszünk benne, a mesevilág eltűnik.”⁵⁸

Az emberi mivoltunkból, természetünkéből adódóan fogékonyak vagyunk a csodákra, sőt szükségünk is van a csodára és a belőle fakadó reményre. A csodának lélektani realitása van: az emberi lélek nem nyugszik bele az őt ért szerencsétlenségekbe (pl. halál, betegség, kudarc) - a csoda révén az életösztön keresi a vigaszt adó és szorongást oldó kivezető utat⁵⁹ - állítja Nagy Olga erdélyi néprajzkutató.

Trencsényi László véleménye szerint a mese a való világ korrekcióját végzi el, és „a valóság és az igazság közti feszültség alkotja a meshős pályájának ívét.”⁶⁰

⁵⁴ Uo. 16.-17. o.

⁵⁵ KOMÁROMI Gabriella: *Gyermekirodalom*. Helikon, Bp., 1999. 110. o.

⁵⁶ LOVÁSZ Andrea: *Jelen idejű holnemvolt – Szeminárium a meséről*. Krónika Nova Kiadó, Bp., 2007. 19. o.

⁵⁷ Uo. 34. o.

⁵⁸ LOVÁSZ Andrea: *A mesélő ember*. In: BÁLINT Péter: *Közelítések a meséhez*. Didakt Kiadó, Debrecen, 2004. 50-51. o.

⁵⁹ NAGY Olga: *Hősök, csalókák, ördögök*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974. 63. o.

⁶⁰ TRENCSENYI László: *Gyermekirodalom A-tól Z-ig*. Fapadoskönyv. Bp., 2013. 213. o.

A szovjet mesekutató Meletyinszkij a mesék csodáiban az ősi mágikus alaptól való eltávolodást látja - a segítők a jótettért hálából segítenek, nem a mágikus előírásoknak betartása miatt - „...a mese csodás alakjai és körülményei már nem képezik a konkrét és aktuális hiedelmek tárgyát, ezért alakulhat ki belőlük a csoda esztétikuma.”⁶¹

Hatalmas világunkban, melyben csupán aprócska porszemek vagyunk, nem könnyű biztonságban éreznünk magunkat. Pl. azok az elképzelések, melyek szerint a „világot egy teknősbéka hordozza a hátán” vagy „a világot négy elefánt tartja” olyan világképek, melyek megerősítették és biztonságot nyújtottak az ember számára.⁶² A mese csodája is, hasonlóan ezekhez az elképzelésekhez, a biztonságérzetünket erősíti azáltal, hogy a világot áttekinthetőnek mutatja be, és segít rendet teremteni a világban.

A tündérmesék varázseszközei a mindenkori emberi vágyakat tükrözik: a tér és idő átlépését (bocskor, ostor, palást a *Tündérszép Ilonából*), anyagi bőséget (*Aranyszőrű bárány*, *Aranytojást tojó tyúkocsk*a, *Terülj, terülj asztalkám*), az örök ifjúságot (*Az aranyifjítószóló madár*/*Aranyszóló pintyőke*, *A halhatatlanságra vágyó királyfi*). A mesei helyszínek szintén az ember számára elérhetetlen tájakat teszik mégis csak elérhetővé, hiszen a mesehősök eljutnak a világ végére, az óriások földjére, látogatói a Napnak, Holdnak és a csillagoknak, megmásszák az égigérő fát, ami egyben a magyar népmesék sámánisztikus világnézetének az alapját is adja, lombjai közt a Nappal, a Holddal és a madáralakban elképzelt megszületendő lelkekkel.

A tündérmesék csodás szereplői szintén ősi mitikus elemeket is őriznek. Például a mesékben szereplő táltos paripa - a hős jobbik esze, tanácsadója, segítője, aki úgy tud száguldani, mint a szél, vagy mint a gondolat – az ősi, a kereszténység felvétele előtti varázslónkhoz - a népet tanácsokkal ellátó sámánhoz, azaz a táltoshoz hasonlatos. Nem csoda, hogy az elnevezésük is azonos. A mesehős a boszorkánynál szolgál a táltosért, de a kivénhedt gebéből csak akkor lesz táltos paripa, ha parazsat eszik. Diószegi Vilmos néprajzkutató magyarázata szerint a táltos paripa és a varázsló azonosságára utal ez a meseelem is: ugyanis a sámán szertartás fontos eszköze a dob, amelyet a szertartások előtt a tűz fölé tartanak, hogy megfeszüljön, s így jobban szóljon, s a parazs fölött megedzett dob hangjára kerül révületbe a sámán, mikor gyakorolja varázss hatalmát.⁶³ Ugyancsak sámánisztikus elemek találhatók a *Fehérlófiában* és *A mindent látó királylányban* is, az előbbiben már a cím is árulkodik a totemizmusról, az utóbbi mesében pedig a királylány táltosként, „látó” emberként viselkedik,

⁶¹ MELETYINSZKIJ, J.M.: *Az epikus költészetéről*. FOLCLORISTICA. 1971. 24. o.

⁶² LOVÁSZ ANDREA: *A mesélő ember*. In: BÁLINT PÉTER: *Közelítések a meséhez*. Didakt Kiadó, Debrecen, 2004. 50-51. o.

⁶³ DIÓSZEGI VILMOS: *A pogány magyarok hitvilága*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1979. 114-5. o.

hiába bújik el a királyfi, bárhol megtalálja őt, de mikor a királyfi tulipánná változik, és a királylány a hajába tűzi őt, már nem pillanthatja meg.

A mese morfológiája

A mese legkisebb formai eleme a meseformula. A magyar népmesék mesekezdő meseformula (*Hol volt, hol nem volt, hetedhét országon innen, az Óperenciás-tengeren is túl, ott, ahol a kurta farkú malac túr, még azon is túl, az Üveghegyen is túl, volt egyszer egy...*) azonnal megjelöli a mese műfaját. A meselezáró formulának a szerepe kettős, egyrészt addig nincs vége a mesének, amíg a meselezáró meseformula el nem hangzik (*Itt a vége, fuss el véle!*), másrészt a mese alműfajára is visszautal: a láncmesék befejezése - *Ha a ... nem lett volna, az én mesém is továbbtartott volna*, amely a végtelennek tűnő ismétlések lezárására utal, az állatmesékben a pórus járta állat a mese végén: *...még talán most is szalad*. A tündérmesék *Ásó, kapa, nagyharang válasszon el minket!* - felkiáltással, vagyis a lakodalommal fejeződnek be. A novellamesék elbúcsúzó monda: *Még máig is élnek, ha meg nem haltak*.

A meseformuláknak köszönhetjük, hogy a mesélés a meseformulák ismeretének segítségével könnyedén folyamatossá válhat, hiszen a helyszín- és időváltásra is ismerünk meseformulát (*telt-múlt az idő, ment-mendegélt, míg egy sötét erdőbe nem ért*); a mesélés közbeni zavarra is (*Halljatok csudát! Hogy szavamot össze ne keverjem...*); tudjuk beszéltetni is a szereplőket (*Mit parancsolsz, édes gazdám?! Adjon isten jó estét, öreganyám!/ Szerencséd, hogy öreganyádnak szólítottál!*)

A legkisebb tartalmi rész, amely önálló és tovább nem bontható, a meseelem (pl. *aranyalma*). Szerkesztett meseelem a motívum – pl. az aranyalma gyümölcsét minden éjjel ellopják. A mesemondó a motívumokat szabadon felhasználhatja, és számukat növelheti a meglévő bőséges motívumkincsből, de a mese logikáját követve bizonyos sorrendiséget be kell tartania, így pl. a mesehős előbb a boszorkány szolgálatába áll, majd megőrzi annak állatait, és ezzel elnyeri a táltos paripát, mellyel már sikeresen kiszabadítja a sárkány fogságából az elrabolt királykisasszonyt.

Epizódnak nevezzük azt az eseményegységet, amely lezárt, és külön színhelyen játszódik. Pl.: egy-egy próba egy-egy epizód. Akciósorról akkor beszélhetünk, ha a cselekedetek egy cél - pl. a királylány kiszabadítása - érdekében történnek.

A meséket típusba sorolhatjuk szüzséjük ('tartalmuk') szerint. Akár típuskombináció is létrejöhet – pl. a *Vízi Péter és Vízi Pál* mesében a sárkányölő és a két egyforma testvér mesetípus hoz létre egy mesét.

A mesekatalogizálást a mesetípusok alapján a finn néprajzkutató Antti Aarne kezdte el, munkáját 1910-ben jelentette meg. Az ő munkáját egészítette ki az amerikai Stith Thompson, mellyel megszületett 1928-ban a ma is használatos nemzetközi mesekatalógus. A magyar népmesék katalogizálását az Aarne-Thompson katalógus alapján Berze Nagy János és Kovács Ágnes végezte el.

A népmesékben a leíró és párbeszédes részek egymást váltják. A párbeszédnek ténylegesen párbeszédnek, kettőnél több figurát nemigen beszélget egyszerre a mesemondó. A dialógusok összterjedelme csaknem eléri egy-egy mese felét.

A mese általában egyszerű, egy szálon futó történet. A hős elindul, kiállja a próbákat, vagy megküzd az ellenféllel, majd hazatér. Gyakori az ismétlés, ill. az ismétlésen belüli fokozás: pl. előbb a réz-, majd az ezüst- és végül az aranyerdő a helyszín; hasonlóan nő a legyőzésre ítélt sárkányok fejeinek (3,7,12 és 24) a száma. Három királyfi esetén az azonos és az ellentétes tettek segítik a jó és a rossz döntések közötti különbségek meglátását. Bonyolultabb mesékben több szál is összekapcsolódhat – pl. ha két testvér történetéről van szó (*Vízi Péter, Vízi Pál*) -, akkor az egyes részletek közt stabil átkötő formulát alkalmaz a mesemondó: *Most nézzük meg, mit csinál a másik testvér!*

A varázsmesék szerepköreit (hős, elbocsátó, segítő, mátká, ellenfél, adományozó, álhős) V. J. Propp határozta meg⁶⁴, ugyanúgy mint a 31 mesei funkciót – pl.: 1. a család egy tagja eltávozik otthonról, 2. a hősnek tiltó parancsot adnak...4. a tilalmat megszegi ...8/a a hős ellenfele kárt vagy veszteséget okoz a család valamelyik tagjának, 8/b a család egyik tagjának hiányzik valami, szeretne megszerezni valamit...14. a varázseszköz a hős birtokába kerül...16. a hős és ellenfele közvetlenül összecsap... 20. a hős visszafordul... , 27. a hőst felismerik... 30. az ellenséget megbüntetik, 31. a hős megházasodik és trónra lép.

A tündérmesék első és legfontosabb szerepköre a HŐS. „Legáltalánosabb megfogalmazás szerint a tündérmese hőse az az ember- és természetfeletti lény, aki segítő lények, állatok és varázstárgyak segítségével hajtja végre cselekedeteit, megöli a sárkányt, megszabadítja az elrabolt égitesteket és az elrabolt királykisasszonyokat.”⁶⁵Vannak táltos képességű hősök, akik egyedül viszik véghez tetteiket, segítség nélkül, de gyakoribb az a hőstípus, aki irgalmasságot tanúsít az elesettekkel szemben, és hálás állatok vagy természetfeletti lények segítik útja során. Mindehhez hozzáteszi Max Lüthi: „A hős az ember, aki izolált, és éppen ezért univerzális viszonyulási képességgel járja útját, amelyen tanácsok, segítség, adottságai viszik tovább, ezeket kötetlenül átveszi, noha olyanok nyújtják felé,

⁶⁴ PROPP, Vlagyimir Jakovlevics: *A mese morfológiája*. Osiris Kiadó, Bp., 2005.

⁶⁵ BOLDIZSÁR Ildikó: *Varázslás és fogyókúra: mesék, mesemondók, motívumok*. JAK Kiadó, Bp., 1997, 24. o.

akiknek eredetét és lényegét nem ismeri.”⁶⁶ Ezzel a megjegyzéssel mintegy utal a mese mítoszi eredetére is.

A hősöket nem csak az erejük és jó szívük viszik előrébb, hanem az eszük is.⁶⁷ A hős egyaránt lehet nőnemű vagy hímnemű. Amennyiben hímnemű, akkor általában szegénylegény a mese hőse, de gyakran a legkisebb királyfi kapja ezt a szerepet. A mese végén mindig elnyeri jutalmát, és szerelemre talál. A hősnőnek nem a sárkánnyal kell megvívnia, de útja ugyanannyi megpróbáltatással jár, mint a sárkányölő hősé - a női hősöknek gyakran szenvedniük kell, mint például amikor némaságba kényszerülnek.

Az ELBOCSÁTÓ vagy más néven útnak indító funkciója az, mint a neve is mutatja, hogy útnak indítsa a hőst a mesében. Ez kérés, vagy parancs formájában is történhet. Némely esetben az útnak indulást maga a hős kezdeményezi, és szülei áldásukat adják, de néha titokban indul szerencsét próbálni a hős.⁶⁸

Az ADOMÁNYOZÓ véletlenül kerül a hős útjába, és egyaránt lehet jó- vagy rosszindulatú. Az adományozó próbák elé állítja a hőst, és attól függően jutalmazza, vagy éppen bünteti, hogyan sikerült kiállnia a próbát. Adományozhat próbák nélkül is, üdvözlés és kikérdezés után. Ő az, aki rendelkezik a bonyodalom megoldásához szükséges tudással vagy eszközzel.

A SEGÍTŐK ajándékozás révén vagy fizetség gyanánt kerülnek a hős mellé, de úgy is maga mellé állíthatja őket, hogy jót tesz velük. „A segítőtársak funkciói a következők: térbeli helyváltoztatás (például a hős eljuttatása a túlvilágra); a baj vagy hiány megszüntetése; a hős megmentése üldözőitől; a nehéz feladat megoldása; a hős átváltoztatása.”⁶⁹ A segítő leggyakrabban állatok - gyakran táltos paripa képében - jelennek meg a mesében. Ha a hős nem bír emberfeletti tulajdonságokkal, akkor csak általuk érheti el a célját.

Az ELLENFÉL nagyon fontos szerepet tölt be a mesékben, hiszen nélküle nem derülne ki a hősről, hogy hős. Nem létezhet gonosz a jó nélkül, sem jó a gonosz nélkül. „A gonosz egyszerűen természeti tény, amelyet vagy legyőznek, vagy elmenekülnek előle.”⁷⁰ Az ellenfél lehet sárkány, boszorkány, óriás, de néha mostohaszülő. Az ellenfél fő funkciója a károkozás. Ez megnyilvánulhat valakinek vagy valaminek az elrablásában, de lehet dézsmálás, elűzés, megöletés, felfalással való fenyegetés vagy akár házasságra kényszerítés is.⁷¹ A legelterjedtebb a köztudatban a királylányt elrabló sárkány, aki a magyar népmesékben repülés helyett lovon

⁶⁶ LÜTHI, Max: *Megjegyzések a meséről*. Folcloristica. 1971. 161. o.

⁶⁷ BOLDIZSÁR Ildikó: *Varázslás és fogyókúra: mesék, mesemondók, motívumok*. JAK Kiadó, Bp., 1997. 27. o.

⁶⁸ PROPP, Vlagyimir Jakovlevics: *A mese morfológiája*. Osiris Kiadó, Bp., 2005. 43. o.

⁶⁹ BOLDIZSÁR Ildikó: *Varázslás és fogyókúra: mesék, mesemondók, motívumok*. JAK Kiadó, Bp., 1997. 72. o.

⁷⁰ FRANZ, Marie-Louise von: *Az árnyék és a gonosz a mesében*. Európa Könyvkiadó, Bp., 1998. 171. o.

⁷¹ BOLDIZSÁR Ildikó: *Varázslás és fogyókúra: mesék, mesemondók, motívumok*. JAK Kiadó, Bp., 1997. 55. o.

jár. A hős ismeri - gyakran a segítők által - azokat a praktikákat, amelyekkel le lehet győzni az ellenfelet.

A MÁTKA a mesékben legtöbbször maga a jutalom. Amennyiben kiállja a hős a próbákat, megkapja a királylány kezét és a fele királyságot. A mátká mindig a legszebb, gyakran a legkisebb lány, és sokszor első látásra egymásba szeretnek a hőssel, de lehet ellenséges is, mikor újabb és újabb lehetetlennek tűnő feladat elé állítja kérőit, amit a hős bátorsággal, furfanggal vagy segítséggel megold. A királylány a mesékben a női bölcsesség és a szépség szimbóluma. A hősnek csak ilyen nőért érdemes kiállni azt a sok próbát.⁷²

Az ÁLHŐS az, aki csak a sárkány legyőzése után érkezik a sárkányküzdelemre, és a hőst elveszejtve, magának követeli a királylányt, de a leleplezést nem kerülheti el, mert a gondos, előrelátó hős tudja igazolni is (pl. a tarisznyába rejtett sárkánynyelvekkel), hogy ő az igazi hős. Az igazi hőssel ellentétes lelki beállítottságú, megoldási technikái nagyon különböznek a hősetől: kegyetlen és pökhendi szájhős. Boldizsár Ildikó szerint az is álhősnek tekinthető, aki a próbákról sikertelenül tér haza, mivel nem tudott a hős rangjára emelkedni, holott a lehetőség számára is adott volt.⁷³

A mese és a gyermek

Akadnak olyan racionalista felfogású szülők, akik úgy gondolják, hogy felesleges a gyermekek fejét teletömni talmi illúziókkal, azaz „holmi dajkamesékkel”. Véleményem szerint épp, hogy a mesékből áradó optimizmus - jó esetben életre szóló - védőoltásával kell megvédeni a későbbi kamaszt, ill. felnőttet az elbizonytalanodástól, a reményvesztettségtől. A gyermekben a mesék hatására csökken a belső félelmeiből adódó szorongás, s az egyre növekvő reményből egyre több „erőt” gyűjt ahhoz, hogy az életében is felmerülő újabb és újabb akadályokat megpróbálja legyőzni.

A gyermek és a mese hasonló módon tekint a világra, ezért is értik meg egymást annyira. Mind a mese, mind a gyermek jóra és rosszra osztja fel a világot, az embereket - számukra nem léteznek árnyalatok, Pl. a Grimm testvérek *Hófehérkéjében* a mostoha egyértelmű gyűlöletet érez Hófehérke iránt, egy percre sem láthatjuk irgalmasnak, megbánást tanúsítónak, vagy szerető mostohának. Egyetlen célja Hófehérke elpusztítása, s a mesehallgató gyermek ezért retteggve gyűlöli őt.

A mese poláris világáról írja Lovász Andrea: „Valójában csak egyetlen történet van, egyetlen mese. Jó és Gonosz párharca nemcsak ismétlődik, hanem újból és újból lejátszódik.

⁷² BOLDIZSÁR Ildikó: *Meseterápia – Mesék a gyógyításban és a mindennapokban*. Magvető Könyvkiadó, Bp., 2011. 80. o.

⁷³ BOLDIZSÁR Ildikó: *Varázslás és fogyókúra: mesék, mesemondók, motívumok*. JAK Kiadó, Bp., 1997. 79. o.

Polaritásuk feloldható vagy ignorálható, de mindkét esetben világok épülnek rá. A mesevilág alapjaiban sérül, amennyiben ez a duális rendszer eltűnik – a sarkítás, a gonosz erejének hangsúlyozása nem a mesemivoltot negáló tényező, hanem éppen ellenkezőleg: erős gonosz hiányában a hős harcának bagatellizálásával egy időben csak gyenge, színtelen mesék, pontosabban csak mesére hasonló mesés történetek szülehetnek.”⁷⁴

A mese „alakjait határozott vonallal rajzolja meg, a részletek közül csak a legfontosabbakkal foglalkozik. Szereplőiben kevés az egyéni vonás, inkább típusokat képviselnek”⁷⁵- szögezi le Bruno Bettelheim.

Az óvodások világában a jó mindig szép, és akit szeretnek a gyerekek, azt szépnek, jónak látják. A görög esztétikai fogalom a kalokagathia, a szép-jó-igaz összetartozása gondolkodásuknak alapvető jellemzője épp úgy, mint a népmesének.

A mesehősök nem változó jellemek, épp ezért a népmese azt sugallja, hogy a rosszat le kell győzni, számára nincs kegyelem, ha enged a hős, mindig drágán kell megfizetnie, biztonságot csak a gonosz végleges elpusztítása hozhat. Ez a több évezredes népmesei igazság szemben áll a műmesék alkotóinak személyes mondanivalójával – *Tolkien* hőse *A sonkádi Egyed gazdában* kompromisszumot köt a sárkánnyal, adófizetésre kényszeríti őt. *Csukás István Süsüje* a meglévő sárkány-sztereotípiák ellen küzd, hiszen *Süsü* egyfejű sárkány, és melegszívű barátja lesz a királyfinak.

Az állatok népmesei szerepeltetése a gyermekek állatvilághoz fűződő viszonyát idézi. A gyerekek számára a mesében segítő szerepkörben feltűnő állatok, akik/amik azt a szereplőt, aki megérdemli, hozzásegítik a győzelemhez, könnyen értelmezhetőek, hiszen a gyerekek ösztönösen barátként tekintenek az állatokra, minden kisgyerek rajongva figyeli a kutyákat, macskákat, madarakat. Ehhez kapcsolódik még, hogy a gyermeki játék jellegzetessége az utánzás mellett az animista átváltozás: a kicsinyek szeretnek bármilyen állattá változni, ez a sajátosság a korai törzsfajlás totemizmusát idézi fel. A gyerekek számára természetes és elfogadható, hogy békából, disznóból királyfi lesz, hollóból Tündérszép Ilona. De jelentős különbség is megfigyelhető a totemizmus és a mesei átváltozás közt, a mesében már büntetés a békává, özikévé való válás, és a feloldozást az emberi létbe való visszatérés jelenti.

A gyermek belső világában hatalmas „rendetlenség” uralkodik, s amíg ezt nem teszi rendbe, nem is képes a továbblépésre. Ha azonban „a gyermek minden vágyálma alakot ölthet egy jó tündérben; minden destruktív vágya egy gonosz boszorkányban; minden félelme egy falánk farkasban; lelkiismeretének minden parancsa egy kalandos úton megismert bölcs emberben; minden féltékeny haragja egy állatban, amely kikaparja ősi riválisának szemét –

⁷⁴LOVÁSZ Andrea: *Jelen idejű holnemvolt. Szeminárium a meséről*. Krónika Nova Kiadó, Bp., 2007. 59. o.

⁷⁵ Uo. 16. o.

akkor a gyermek végre megkezdheti a rendcsinálást belső ellentmondásainak világában.”⁷⁶ Tehát a mese képes - szögezi le Bruno Bettelheim - az elaboráció útján - az álmokhoz, a szerepjátékhoz hasonlóan belső képek segítségével - az indulatok, vágyak, szorongások feldolgozására.

A mesék és az álmok között azonban jelentős különbség van, hiszen az álom gyakran belső feszültség szüleménye, amelyet az álom sem tud megoldani. A mese ezzel szemben tele van megoldásokkal, boldog befejezéssel és feloldással is.⁷⁷

A népmese a valóság kompenzálását, korrigálását jelenti, hiszen a szegény ember fiából lesz a király, lányából a királyné, sőt az emberi élet végessége, korlátoltsága is legyőzhető a mesékben, így juthat el a hős az Óperenciás-tengeren⁷⁸ is túlra, miután 100 és 100 évig gyalogolt. A gyermek a játékában ugyanígy elaborál, azaz feldolgozza élményeit, így pl. az elsős gyerekek szívesen játszanak iskolásdit, ahol ők a tanító nénik, ők osztják a piros- és a feketepontokat – így dolgozzák föl azt a retorziót, amely éri őket a teljesítményközpontú oktatásban.

A népmese a hős szubjektív igazát fogadja el, a történeteket nem a hétfejű sárkány szemszögéből láttatja, a királylánynak sincs beleszólása abba, hogy a próbák kiállása után elfogadja-e a hőst férjéül. A gyermekek is csak a gyermekkor vége felé értik meg, hogy nem mindenkinek az a jó, ami nekik, és csak lassan lépnek túl gyermeki egoizmusukon.

A mesék még idealizálják is a hős alakjában a kicsit, a legfiatalabbat, a kismizmizettet. Ezt a gondolatot továbbviszi Meletyinszkij, amikor azt állítja: „Az alacsonyrendűnek csodás erővel való magasrendűvé való átalakulása, a választás törvényszerűsége: a hős a legegyszerűbb tárgyat választja ki, és éppen az mutatkozik meg csodás erejűnek.”⁷⁹ A tréfás novellamesékben pedig ehhez hasonlatosan az ostobát tettető vagy a valóban ostoba szereplő válik hőssé.

A gyermekekben az életösztön, az élni akaró optimizmus még töretlen, ezért is népmese az óvodások, az 1-2. osztályosok legfőbb szellemi tápláléka, ők még a saját életükben is rendületlenül hisznek gyakran irracionálisan elképzelt, kompromisszumoktól mentes jövőjükben⁸⁰. A mesék is sikerorientáltak, a műfaj egyik meghatározó jellemzője a szerencsés, boldog befejezés. „A mese optimista életfilozófiája és a mesei varázslat olyan belső hitet, önbizalmat alapoz meg, amely segít abban, hogy a látszólag leküzdhetetlen akadályokkal is

⁷⁶ BETTELHEIM, Bruno: *A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek*. Corvina Kiadó, Bp., 2013. 90. o.

⁷⁷ Uo. 50. o.

⁷⁸ Ober-Enns ausztriai folyó nevéhez vezet vissza a szó etimológiája. Az alföldi legények az osztrák császárság katonájaként kerültek e számukra nagyon különös alpesi vidékre.

⁷⁹ MELETYINSZKIJ, J.M.: *Az epikus költészetéről*. Folcloristica. 1971. 30. o.

⁸⁰ „Délelőtt állatorvos leszek, délután pilóta, este pedig színész” – hangzik egy 5-6 éves gyerek elképzelése a jövőről.

szembeszálljunk, hogy a mindennapi nehézségek és problémák közepette a megoldás keresésében gondolkodjunk”⁸¹ – hangsúlyozza Kádár Annamária.

A mesélés kihat a gyermek kognitív képességeire is. Ha a mesehallgatás kimarad az óvodás életkorban, nő az esélye annak, hogy a gyermek nem fog tudni jól olvasni, nehezebb lesz számára a tanulás, a koncentráció. Ugyanilyen fontos a fantázia fejlesztése is, mivel a szövegértés feltétele a fantázia. Ha a gyermek el tudja képzelni azt, amit hall vagy olvas, nem lesz olyan gyötrelmes számára az olvasás és a tanulás. A gyermek szókinése bővül a mesék által: a gyermek észrevétlenül megtanul választékos, kifejező mondatokat alkotni előbb szóban, majd írásban.⁸²

A fentiek értelmében nagyon fontos, hogy a gyerekek megismerjék a népmesét, és mélyen megmerítkezzenek ebben a világban, amely egy életre szóló reménytartalékot biztosít. Akinek a gyermekkorából kimaradt a népmese, az egész életére lesz szegényebb.

Kulcsfogalmak

dajkarím

képeskönyv

kettős tudat

mese

meselem

mesefunkció

meseformula

mesekatalógus

mesemotívum

mesetípus

mondóka

ölbéli játék

szerepkör

⁸¹ Kádár Annamária: *Mesepszichológia. Az érzelmi intelligencia fejlesztése gyermekkorban*. Kulcslyuk Kiadó, Bp., 2013. 16. o.

⁸² BOLDIZSÁR Ildikó: *Meseterápia. Mesék a gyógyításban és a mindennapokban*. Magvető Könyvkiadó, Bp., 2011. 324-325. oldal

Kérdések

1. Nevezzen meg dajkarím- és mondóka-típusokat!
2. Mely műfajok tartoznak a népköltészet kisepikájához?
3. Fejtse ki a mese szavunk etimológiáját és jelentésének változását!
4. Milyen emberi szükségletek járulhattak a népmesék kialakulásához?
5. Melyek a mesemondás fortélyai?
6. Mit jelent a mese időbeli és térbeli egyetemessége?
7. Milyen hasonlóságok találhatók a gyermeki világ és a népmesék világa közt?

III. Mű- vagy irodalmi mesék

A műmesét hasznos, ha megelőzi az alapigazságokat rögzítő népmese a felnövekedéshez szükséges szellemi táplálékok sorrendjében.

A népmese kollektív bölcsességet hordoz magában, sok-sok generáció szűrőjén ment keresztül, és évszázadok tudása ülepedett le benne. Ezzel szemben a műmese egy ember alkotása, egy ember egyedi és egyéni világát rögzítő műfaj.

A népmese és a műmese viszonya igen összetett: a népmesék XIX. századi összegyűjtése, kiadása után a népmesék könyvmeseként megihlették az elit irodalmat, de egyben kegyelemdőfést is adtak a már a hanyatlóban lévő szájhagyományozásnak, és utat adtak a rögzített szövegű, írásban terjedt népmese átdolgozásoknak, a népmesei hagyományra épülő, de attól el is rugaszkodó műmeséknek és csak a hivatásos irodalomban létrejövő meseregénynek.

Fontos különbség a műmese és a népmese között, hogy az irodalmi meseíró ismeri a népmeséket, és azokat átfogalmazva, gyakran velük vitatkozva (pl. Csukás István: *Süsü*, Lázár Ervin: *Szegény Dzsoni és Árnika*)) hozza létre saját műalkotását. Ezzel szemben a népmesét a hagyománykövetés jellemzi, a mesemondó a hagyományt követi, annak a szószólója, fenntartója, és így biztosítja a nép kultúrájának folyamatos életét. Ebből nem csak az következik, hogy az irodalmi mese nyelvezete intellektuálisabb lesz, hiszen jobbra levetkőzi a szóbeli beszéd jellemzőit, de változik a befogadók csoportja is. Az interakcióra képes közösségként megnyilvánuló hallgatóság helyett megjelenik a pusztán befogadó olvasó, azaz az egyirányú kommunikáció. (Ugyan elvileg lehetséges az együttes, közösségi olvasás, de a szövegre való reflektálás az íróhoz nagy valószínűséggel már nem jut el, s ha el is jut, nem eredményezi a szöveg megváltoztatását.)

A mesét belülről alakító tényezők is mások: míg a népmese hőse a közösség képviseletében (pl. apja kívánságát teljesíti, a várost fenyegető sárkány ellen indul) kívülről jövő fenyegetés miatt indul útnak, addig a műmese hőseit általában valamilyen belső kényszerítő erő készíti cselekvésre, kalandjai arra szolgálnak, hogy saját magát mint individuumot megismerje. (Pl. Andersen: *A rút kiskacsa*, *Hókirálynő*.) Ebből kifolyólag a műmese befejezése sem törvényszerűen „happy end”, előfordul erkölcsi felemelkedés, miközben a hős viszont fizikailag megsemmisül. (Pl. Oscar Wilde: *A boldog herceg*, Andersen: *A kis hableány*, *A rendíthetetlen ólomkatona*.)

A meseregény a mesék tulajdonságai közül megőrizte a mesei szerkezetet (a mesei hiány megoldását jelentő jó győzelmét a gonosz felett) és a mesei világlátást (az élet alapkategóriáinak, viszonyainak tükrözését, az őstémák felvetését, egy vágyvilág ábrázolását).

A meseregény tartalmában és motívumkészletében gazdagabb a mesénél, hiszen a regénytől örökölt formai tulajdonsága, a nagy terjedelem lehetővé teszi a szereplők tulajdonságainak árnyalását, érzelmi viszonyulásaik megismerését, cselekedeteik motivációinak bemutatását, egyszóval a részletezést. A bővebb terjedelem lehetőséget ad a próbatételek számának növelésére, kanonizálatlan, egyéni meseelemek integrálására is. A mű szerkesztettsége a történetészövésben, a sajátos regénynyelv megalkotásában és az írói stílusban is megmutatkozik.⁸³

A népmese szereplői egyértelműen két csoportra oszthatók, a jók élesen szemben állnak a rosszakkal, nincs átmenet közöttük. Ezzel szemben, a műmesékre sokkal kevésbé jellemző ez a fekete-fehér világ, a benne ábrázolt jellemek komplexebbek és képesek a fejlődésre, vagy épp ez a belső fejlődés a témájuk - pl. Michael Ende: *A Végtelen Történet*.

A mesevilág alapvető építőeleme, a csoda is más funkcióval bír a műmesékben, ahol varázslattá válik, megjelenése ugyan itt is kötelező, de már megléte nem magától értendő. A mesei időtlenség is átformálódik. Amit eddig a „*hol volt, hol nem volt*” formula a valós idő- és térkezelésen kívülre helyezett, azt most erősen befolyásolja a szerző kora, társadalmi helyzete és az alkotómunkáját meghatározó stíluskorszak.⁸⁴ (Pl. Oscar Wilde meséi a viktoriánus korszakhoz, Lázár Ervin *A Négyszögletű Kerek Erdő* mesekönyvének kiszólásai a Kádár-korszakhoz kötődnek.) A megszokott, jelenbeli lineáris előrehaladást is elhagyhatja a meseregény: jelen, múlt és jövő keveredhet egymással. (Pl. Tasnádi István: *A kőmajmok háza*, Ransom Riggs: *Vándorsólyom kisasszony különleges gyermekei*.) A népmesében nincsen gyermeki nézőpont, hiszen a mesék az egész közösséghez szóltak. A gyermeki nézőpont és annak odaadó, mesterkéletlen elfogadása a műmesék sajátja. (Pl. Döbrentey Ildikó: *Égből pottyant mesék*.)

Mindenesetre a népmesék megismerése után a cseperedő, már iskoláskorú gyermekre a műmesék varázslatos, de egyben új tartománya vár.

Lázár Ervin

Élete

„A világ egyik legnagyobb mesemondója a mienk. Lázár Ervinnek hívják. [...] A Lázár-mese 'lecke' anyanyelvből, emberségből, világismeretből. A jelentései révén legalább annyira egyetemes, mint amennyire magyar”⁸⁵ - írja Komáromi Gabriella.

⁸³ LOVÁSZ Andrea: *A meseregény kora*. *Korunk*, 2002. október, 7-12. o.

⁸⁴ LOVÁSZ Andrea: *Jelen idejű holnemvolt. Szeminárium a meséről*. Krónika Nova Kiadó, Bp., 2007. 21. o.

⁸⁵ KOMÁROMI Gabriella: *Gyermekirodalom*. Helikon Kiadó, Bp., 1999. 229. o.

Az író Budapesten született 1936. május 5-én, gyermekkorát Tolna megyében, Alsó-Rácegrespusztán töltötte (Rácegrespusztával találkozhatunk például *A Hétféjű Tündér* című meséjében úgy, mint „Rácpácesres”, illetve a szereplők nevében is visszatér „Rácesgresiként” és „Pácesgresiként”). Az Eötvös Loránd Tudományegyetem újságírói szakán kezdte meg egyetemi tanulmányait, később pedig magyartanári diplomát szerzett. Egyetemi éve alatt újságíróként dolgozott Pécsen. Többek között a *Jelenkor* munkatársa volt, illetve később az *Élet és Irodalomnál* is dolgozott mint tördelőszerkesztő. 1971-től szabadfoglalkozású író, a rendszerváltás környékén több folyóiratban is publikált. 2006. december 22-én hunyt el.⁸⁶

„Legalább háromféle Lázár Ervint ismerek – írta Faragó Vilmos. - Az egyik vidám, a kölykös, a tréfák tavaszi fűszőnyegén hempergő. A másik tragikus, a megváltást kereső, az önnön démonaival viaskodó. A harmadik a menekülő, az oltalmat kereső, a világ bajok és saját bajok elől meseországba rejtező.”⁸⁷

Nyelvi világa

Lázár Ervin nem hajszolja a különlegest, nyelve mégsem hasonlít senkiéhez: játékos, humoros, gyermeki, és időnként maga a költészet. Egyfajta „nyelvújítóként” alkotott meg új szavakat a meséiben, ilyenek pl. a játszi szóalkotásai: *Dideki, Dömdödöm*; a költői szóújításai: pl.: „*s azon nyomban le is feküdt, azon nyomban el is aludt, hirki-horki-horkolászott.*” (*Szörnyeteg Lajos, jaj, de álmos*). „Néha összekever két szót, így lett a rettentő és ádáz szavakból Áttentő Redáz. Máskor a gyermeknyelv félrehallásai nyomán keresztel: Berzsenyiből Berzsián lesz, Miska macskából Mikkamakka.”⁸⁸ Ezek a nonszensz neologizmusok a gyermekek számára nyilvánvalóak, hiszen ők maguk is gyakran létrehoznak hasonló szavakat.

Lázár Ervin „tündéri realizmusa” a nagyobb gyerekekhez is közel áll, pedig nem könnyű a halmozásokkal, alliterációkkal (pl.: *A Hétféjű tündérben*: „*Hétfőn sárkánytejet ittam, kedden lándzsát szórtam, szerdán karddal hadakoztam, csütörtökön baloskával, pénteken péklapáttal, szombaton szablyával, vasárnap vassal, vérrel, vencsellővel.*”); párhuzamokkal, ellentétekkel teleszótt versprózáját követni. *A kislány, aki mindenkit szeretett* című mese keretes szerkezetű: a mese elején is belenéz a kislány a patakba: „*Ha behunyom a szememet, nem látlak*” – mondja. A mese végén megjelenik ugyanez a motívum, de az átélt tragédiák, a szeretet erdejében való eltévedés miatt már megváltoztatott alakban: „*Most már sohasem láthatod magad bennem – mondta szomorúan a patak -, csak talán akkor, ha behunyod a szemed.*”

⁸⁶ U.o.

⁸⁷ Idézi: KOMÁROMI Gabriella: *Lázár Ervin élete és munkássága*. Osiris Kiadó, Bp., 2011. 13. o.

⁸⁸ KOMÁROMI Gabriella: *Gyermekirodalom*. Helikon Kiadó, Bp., 1999. 223-224. o.

Fontos ez a nyelvi környezet, ettől lesz Lázár Ervin-esen költői és játékos az egész életmű.

A humor eszközt is gyakran felhasználja az író, például amikor a hatalom embereit mutatja be *A bárányfelhő-bodorító* című mesében: Medve Medárd főrmestert, aki a legbutább, de csak neki lehet igaza, Gepárd Géza alórmestert, aki csüng - nem érdek nélkül - a főnöke oktondi szavain, Vadkan Valdemár riadóautót, aki a nála sokkal gyorsabb állatokat szállítja. A mesének társadalombíráló éle is van: 1971-ben jelent meg a *Jelenkor* folyóiratban, akkoriban a bejelentett munkahely kötelező voltára, ma a kapitalizmus munkamániájára utalhat, miszerint a bárányfelhő-bodorítást becsületes munkának hirdeti.

Lázár Ervin nyelve hidat is képez a népmesék és a modern világ között - pl. *A soványító palacsinta* című mesében a hagyományos népmesei elemeket keveri össze jelenünk hétköznapi tárgyival: „*Kriszti királykisasszony nem sajnálta volna érte a fele országát. Kincstárából a legszebb smaragdot, karkötőt, gyűrűt, feliratos trikót, akármit.*”⁸⁹

Mesei világa

A Lázár Ervin-i „történetek legtöbbje parabolává válva ábrázolja az emberi lét jellemző morális dilemmáit, konfliktusait.”⁹⁰ Azaz Lázár Ervin műveinek legfőbb jellemzője a többsíkú jelentés, a felszíni történés mögött mindig ott lapul valami elgondolkodtató kérdés.

Pompör Zoltán állítása szerint: A Lázár-mesék középpontjában a népmesei morált felváltja a krisztusi tanításokra épülő szeretetmorál.⁹¹ „A szeretet nem áldozatvállalás, hanem életszükséglet”⁹² - írta Lázár Ervin a naplójába.

A szeretet fogalmát járja körül *Dömdö-dömdö-dömdödöm* című meséjében is, ahol azt állítja, hogy egy műalkotásnak is a szeretetet kell hirdetnie. A *Vacsakamati virágja* című mese szerint a szeretet kerüli az örökös értékelést, lényege a másik tényleges elfogadása, amely együtt jár a másik hiányosságainak elfogadásával. (Hasonló eredményre jut Michael Ende hőse is, Bux Boldizsár Barnabás *A Végtelen Történetben*. Hosszú vándorútja végén jön rá csak arra, hogy az ő igazi vágya „csak” annyi, hogy fogadják őt el olyanak, amilyen – kövér bukott tanulóknak.)

A kislány, aki mindenkit szeretett című mese témája szintén a szeretet. A helyes önismeretről és az emberi szeretet gyarló voltáról szól ez a mese⁹³ - írja Pompör Zoltán. A mese

⁸⁹ LÁZÁR Ervin: *A soványító palacsinta*. In: *Manógyár*. Osiris Kiadó, Bp., 2003. 119. o.

⁹⁰ MENYHÉRT Anna, KISS Noémi, PARRAGH Szabolcs, VADERNA Gábor (szerk.): *Kortárs irodalmi olvasókönyv*. Anonymus Kiadó-Balassi Bálint Magyar Kulturális Intézet, 2006. 388. o.

⁹¹ POMPOR Zoltán: *A hétfejű szeretet. Hagyomány és újítás Lázár Ervin elbeszélő művészetében*. Kiss József Könyvkiadó, Bp., 2008. 9. o.

⁹² LÁZÁR Ervin: *Napló*. Osiris Kiadó, Bp., 2007. 248. o.

hősnője, Brunella abban a hitben ringatja magát, hogy őt mindenki szereti, és hogy ő mindenkit szeret, pedig már a mese elején megsérti a patakot, mikor a patak tükreben nézve csak önmagát dicsérgeti, és a patakról elfeledkezik. Amikor be akar menni az erdőbe Brunella, a patak hiába figyelmezteti, a kislány meg van győződve róla, hogy nem érheti baj: szeretetet ad, ezért szeretetet kell kapnia. A patak tud az erdőben lakó medvéről, tigrisről és a félelmetes Pakukk madárról, sőt az eldördülő lövéseket is ő értelmezi, ugyanis Brunella naivságának ára van: a kislány elárulja a vadásznak barátai búvóhelyét, aki véget vet az állatok életének. A történet Brunella keserves sírásával és a zavaros vizűvé vált patak - már fentebb más összefüggésben idézett - mondatával ér véget: „*Most már sohasem láthatod magad bennem – mondta szomorúan a patak -, csak talán akkor, ha behunyod a szemed.*” Saját olvasatom szerint ez a mese a szeretettel együtt járó felelősségről is vall.

Lázár Ervin elbeszéléseiben és tündérmese-parafrazisaiban a boldogságkereső hős a hagyományos tündérmesékhez hasonlóan „külső” ellenséget keres, végül azonban saját lelkének rendezetlenségével kell szembesülnie.⁹⁴

A Hétféjű Tündér című Lázár Ervin mese hőse nem képes megbarátkozni önmagával, nem tudja elfogadni „csúfságát”. Két zenész szomszédja, Rácegresi és Pácegresi megpróbálnak segíteni neki. A magas furulyafát megmászó Rácegresi a következőket mondja a hősnek: „*Csúnya vagy, csúnya vagy, de azért rád is süt a nap. Ha egyszer jó szíved lesz, el is felejtet, hogy csúnya vagy. És meg is szépülsz tőle.*” Az aranyfurulyát választó Pácegresi, éppen Rácegresi ellentétéként, így szól a hőshöz: „*Olyan randa vagy, hogy nem lehet rád nézni. Téged elvarázsoltak. Ez a hétféjű szörny varázsolt el téged biztos, aki itt lakik Csodaországban. Azt kellene megölnöd.*” Rácegresi tehát arra ösztönzi a hőst, hogy tekintsen önmagába, fogadja el azt, amit ott lát, és akkor megtanul szeretni. Pácegresi ezzel ellentétben, arra biztatja, hogy ne önmagában, hanem önmagán kívül keresse csúnyasága okát, mást hibáztatva, mást gyűlölve. A hős a gonosz tanácsnak hisz, elindul, hogy megölje rútsága okozóját „*a hétféjű szörnyet vagy hétféjű sárkányt, avagy hétféjű boszorkányt*”. A véres küzdelemben derül csak ki, hogy ellenfele „*a Hétféjű Tündér, a világ legjóságosabb tündére*”.

Mintha *A kislány, aki mindenkit szeretett* című mesének lenne a folytatása *A Hétféjű Tündér*, amelyben a meggondolatlanságból elkövetett bűn okozta lelkiismeret furdalásból fakadó, egy életre szóló feladatvállalás fogalmazódik meg. *A Hétféjű Tündérben* a hős a szeretet segítségével döbben rá, hogy másként is láthatja önmagát és a világot. Maga a népmesei hétféjű sárkányra utaló, de tőle ellentétes természetű Hétféjű Tündér döbbenti rá erre

⁹³ POMPOR Zoltán: *A hétféjű szeretet. Hagomány és újítás Lázár Ervin elbeszélő művészetében.* Kiss József Könyvkiadó, Bp., 2008. 89. o.

⁹⁴ KOMÁROMI Gabriella: *Gyermekirodalom.* Helikon Kiadó, Bp., 1999. 222.o.

úgy, hogy annak ellenére, hogy a hős levágta már hat fejét, ő nem gyűlölettel válaszol, hanem a szeretet erejével: „*Ez nem öl meg engem, ez nem varázsolt el engem, ez nem bánt engem, ez szeret engem.*”

Komáromi Gabriella szerint a Hétfejű Tündér bennünk lakozik. A bennünk lévő értékeket, szépséget, jóságot jelenti, s a hiba abban rejlik, hogy nem vigyázunk eléggé a tündérünkre.⁹⁵ A Tündér hét feje a hős pozitív oldalát, erényeit jelképezi, melyeket ő nem képes felismerni és meglátni, ezért inkább meg akarja ölni azokat. A Hétfejű Tündérből áradó elfogadó szeretet váltja meg a mesehőst, aki ez után élete feladatát is megtalálta: ő lesz a Hétfejű Tündér védelmezője.

A nagyravágyó feketerigóban a feketerigó A Hétfejű Tündér hőséhez hasonlóan elégedetlen saját magával. Nem tudja elhinni egészen a mese végéig, hogy van valaki a világon, aki önmagáért tudná szeretni őt, ezért a mese folyamán mindig befesti valami más színre a tollazatát (zöldre, fehérre, sárgára, hogy zöldküllő, gólya, ill. sárgarigó lehessen), hogy „más” legyen, „másnak” tűnjön, mint ami valójában. Végül azonban kiderül, hogy a barátot kereső kisfiú éppen őt, a feketerigót kereste már régóta, és éppen őt, a feketerigót és nem valami „más” madarat akar szeretni.

Ahhoz, hogy barátsága a kisfiúval „beteljesülhessen”, a feketerigónak meg kell tanulnia észrevenni, látni a kisfiút. „*Az Én-Te alapszó Én-je más, mint az Én-Az alapszó Én-je. Az Én-Az alapszó Én-je ego-ként jelenik meg, és szubjektumként ébred tudatára önmagának [...]. Az Én-Te alapszó Én-je személyként jelenik meg, és szubjektivitásként ébred tudatára önmagának [...]* –írja Buber. - *Az ego úgy jelenik meg, hogy más egóktól elrúgja magát. A személy úgy jelenik meg, hogy más személyekkel viszonyba lép.*”⁹⁶ A feketerigó Én-Az kapcsolatban van a kisfiúval, nem veszi észre őt (és senki mást sem), csak önmagával, saját személyiségével foglalkozik, és ennek az eredménye az, hogy nem látja tisztán saját magát, s ezért a kisfiút sem veheti észre: a hamis átalakulások után akkor válik szubjektumból, (aki önmagáért van), szubjektivitássá (aki másokért van), amikor a kisfiú Te-ként szólítja meg őt.

Másrészt egy feketerigó zöldküllőként, gólyaként, sárgarigóként csak tökéletlen lehet – de ha el tudja fogadni, hogy feketerigó, akkor ebben az alakban törekedhet már a tökéletesre. A 10-12 éves kamaszok számára igen hasznos lehet, ha ezek a gondolatok eljutnak hozzájuk, és segíthetik őket önmaguk megtalálásában.

„Lázár Ervin meséi a hagyományos pusztai közegből és az idilli gyermekkor emlékeiből táplálkoznak, az akkor és ott hallott mesék, történetek adják az alapját a mesemondásnak. [...]. A tudatosan választott mesélői hagyományban gyökerező, ugyanakkor a hagyományos

⁹⁵ KOMÁROMI Gabriella: *Gyermekirodalom*. Helikon Kiadó, Bp., 1999. 222.o.

⁹⁶ BUBER, Martin: *Én és Te*. Európa Könyvkiadó, Bp., 1991. 76.-77. o.

népmesei szerkezetet továbbgondoló írói képzelet olyan műmeséket teremt, melyeknek a hősei determinált népmesei sorsuk alól felszabadulnak, döntéseik nincsenek előre kódolva megváltoztathatatlan jellemükben”⁹⁷- írja Pompor Zoltán.

A fentiekhez kapcsolódik *A molnár fia zsák búzája* című mese, amelyben a hős útnak indul (a tündérmesékhez hasonlóan), s viszi magával az örökségét, az egy zsák búzát. Az apja ellátja jó tanácsokkal, s megmondja neki, hogy hova vesse el a búzát, hogy később ezer zsáknyi legyen belőle. A legény útnak is indul, azonban türelmetlenségében nem tudja kivárni, hogy a számára alkalmas földdarabhoz érjen, s elveti az első és a második dombocskán is. Mikor a harmadik dombhoz ér, már semmi nem marad a búzájából, s így a tündérmesékkel ellentétben a történet szomorú véget ér.

Lázár Ervin az evidenciákat gondoltatja végig velünk azzal, hogy változtat a hagyományos népmesei kereteken. *A Szurkoskezű királyfiak* című mese befejezése egy vita: vajon melyik király adta jól férjhez a lányát, az, aki egy dolgos legényt választott vőül vagy az, aki a mellett a fiú mellett döntött, akinek a lány volt a legfontosabb, így semmi mást sem csinált egy álló évig, csak vigyázott a beszurkosított kezére.

A Szegény Dzsoni és Árnika meseregény Százarcú boszorkányából pótnagymama lesz, miután az általa megátkozott ellenfelei - Dzsoni és Árnika – megvédik, sőt befogadják. Így szól a fogadott kis unokájához a népmesei keretéből kilépő boszorka: „*Tudod, kis Dzsoni, seprűnyélen lovagolni is jó volt, denevérként röpködni is jó volt, viharként száguldani se volt kutya, de hogy te ilyen bizalommal meg szeretettel mosolyogsz rám, azt semmiért nem adnám.*”

A legkisebb boszorkány Király Kis Miklósa a szokások embere, sémákban gondolkodik. Az újságban elolvassa, hogy a világ legszebb lánya Tündér Tercia, így elhatározza, ha török, ha szakad, Tercia lesz a felesége, és közben nem veszi észre Amarillát, a legkisebb, vakarcs boszorkalányt, aki mindig segít neki, aki többször is megmenti az életét. Király Kis Miklós képtelen az újszerű, meglepő helyzetre reagálni – vagyis arra, hogy épp az ősi ellenség, a boszorka legkisebb lánya szeretett belé.

„A modern magyar meseirodalom egyik legszebbikében sem *élnék boldogan, amíg meg nem halnak*, bár *A legkisebb boszorkány* nagyon is szabályos boldogság történetnek indul - elemzi ezt a mesét Komáromi Gabriella. A mesemondó több tündérmeseláncból fonta történetét, de a történetalakításban Lázárt alapjában véve Ámi Lajos *Király Kis Miklósról és Tündér Terciáról* szóló meséje ihlette.”⁹⁸A meshős az őt segítő legkisebb boszorkánynak, Amarillának köszönhetően elnyeri Tündér Terciát. A mese azonban szomorúan ér véget,

⁹⁷ POMPOR Zoltán: *A hétfejű szeretet. Hagyomány és újítás Lázár Ervin elbeszélő művészetében.* Kiss József Könyvkiadó, Bp., 2008. 111. o.

⁹⁸ KOMÁROMI Gabriella: *Lázár Ervin élete és munkássága.* Osiris Kiadó, Bp., 2011. 247-248. o.

Amarillát széllé változtatja az anyja, hiszen milyen boszorkány az, aki az ellenséghez húz. Király Kis Miklóst pedig már menyegzője napján szomorú nyugtalanság keríti hatalmába, pedig elérte célját: feleségül vette Tündér Terciát. „De a győztes szomorú. Sírni hallja a szelet. A szellővé vált legkisebb boszorkányt hallja, aki szereti őt, talán Tündér Terciánál is jobban, és akit talán ő is szeret. A modern mese kis hableányának sírását halljuk a szélben, aki egyszer csak nem tudott ártani a királyfinak, aztán nem tudott nem segíteni, és a halhatatlanságával fizetett a szerelméért.”⁹⁹

Meséi, meseregényei

A kisfiú meg az oroszlánok (1964) sokban hasonlít Ende *A Végtelen Történetéhez*. Fókuszában Peti és az apa közötti szegényes, formális kapcsolat áll, majd a fantáziavilág - Bruckner Szigfrid, a kiöregedett cirkuszi oroszlán, felesége Szilvia és Jenő, a világlátott oroszlán - jön Peti segítségére, hogy ez megváltozzon. A könyv egyik legszebb jelenete Bruckner Szigfrid búcsúfellépése, melyet a barátainak köszönhet. „*Milyen voltam? – kérdezte. – Csodálatos!- mondtuk neki mind a ketten egyszerre. Szigfrid ki akarta dülleszteni a mellé, de aztán meggondolta magát, és megsimogatott bennünket. – Nagyon rendesek vagytok - mondta.*” Azaz Lázár már ebben a korai mesekönyvében is a baráti szeretet és az összetartozás fontosságáról vall.

A Négyzetű Kerek Erdő (1985) felidézi bennünk A. A. Milne (1882-1956) *Százholdas pagonyát*. „A tolerancia és a szeretet erdeje mindkettő [...] Mindkettőben esendő mesefigurák élnek, és a tökéletességtől igen távol állnak.”¹⁰⁰ A magyar talajból nőtt ki ez a mese: a pomogácsokkal ijesztgető Kisfejű Nagyfejű Zordonbordon, aki tiltja a jókedvet és a bukfcet, és a szereplők közötti barátság sorait megbontja - a XX. századi magyar történelem zsarnokait idézi fel.

Lázár Ervinnél - Milnéhez hasonlatosan - egy baráti közösség öntörvényű világát ismerhetjük meg. *A Négyzetű Kerek Erdőben* a közösséget összetartó Mikkamakkát Róbert Gidával lehet párhuzamba állítani. A szomorúság elől menekültek ide a szereplők: Bruckner Szigfrid, a kiöregedett, hiú cirkuszi oroszlán, akit *A kisfiú meg az oroszlánokban* már megismerhettünk; a szeleburdi Vacskamati; Ló Szerafin, aki kéknek született, de senki sem hitte el, hogy egy ló kék lehet, így súrolták, festették, végül beteggé tették; Nagy Zoárd, a mindenhol elvágódó lépkedő fenyőfa; Szörnyeteg Lajos, a jószívű behemót, aki csúnya és ostoba, azért bolondot csináltak belőle - elküldik a patikába velőscsontért, henteshez aszpirinért, ő pedig boldogan szalad, mert segíteni akar; Aromo, a fékezhetetlen agyvelejű

⁹⁹ KOMÁROMI Gabriella: *Lázár Ervin élete és munkássága*. Osiris Kiadó, Bp., 2011. 248. o.

¹⁰⁰ Uo. 321. o.

nyúl, akit kövér urak futni tanítanak, azt szeretnék elérni, hogy a példaképe futásban egy teknősbéka legyen. Talán a legsajátosabb figurája az erdőnek Dömdödöm, az ő neve és beszéde, a szavak és vele együtt az emberi érzések válságát rögzíti - az emberek már annyi szót és érzést elkoptattak, meggyaláztak, hogy ő inkább lemond a verbális kommunikációról – csak annyit mond, hogy *dömdödöm*. Ő az, akit, hiába kötöznek egy fához megfélemlített barátai, nem hódol be az ostobaságot és kegyetlenséget képviselő Kisfejű Nagyfejű Zordonbordonnak.

„A mesevilág történetei többnyire erkölcsi kalandok, mivelhogy az élet is az”¹⁰¹ - foglalja össze e történetek summáját Komáromi Gabriella.

A Hétfejű Tündér (1973) kötet egyik sajátossága az Andersennél megismert¹⁰² tárgymesék: *A lyukas zokni*, *Két reggel*, *Mit ugrálsz, hideg?*, *A kék meg a sárga*. Szinte valamennyi mese az erőszakmentességről, egymás és önmagunk elfogadásáról szól. Az *Ödönke és a tizemeletes* című meséből azt is leszűrhetjük, hogy nem kell, hogy mindenki szeressen minket, az ellentéteket, az el nem fogadást is el kell tudni viselni.

„*A Berzsián és Dideki* (1979) az író egyik legszemélyesebb vallomása önmagáról, a világról, az alkotás kínjáról. Főhőse hasonmás: [...] Berzsián egyik lelkében dühök, indulatok élnek, és hátat fordít az emberiségnek. A másik lelkében öröm, fény lakik, és az emberiséget a keblére öleli.”¹⁰³ A mese hőse a történet végére önmagát kiismerve megtalálja feladatát: a sötétség ellen kell küzdenie, amit ebben a mesében *Áttentő Redáz*, azaz *Rettentő Ádáz* hétpróbás gazember képvisel. „Berzsián története nem kevesebbről szól, mint hogy az átokból áldás lesz, az elszabadult kantáta begyógyítja a világ sebeit, a fény legyőzi a sötétet, és a hóban virágok nyílnak.”¹⁰⁴

A Bab Berci kalandjai (1989) meseregény főszereplője egy szomorú, magányos és örökké náthás hős, akinek a meseregény végén magánya feloldódik a Lázár Ervin-i vigasztaló, baráti szeretetben: „*Akármilyen morgolódo, acsarkodó, lópokróc-természetű is a Rimapénteki Rimai Péntekh, azért segíteni kell neki a bajban.*”

A kötet egyik meséjében egy tündér segíteni akar Bab Bercinek, s ezért egy aranyszelencét ajándékoz neki. Bab Berci először nagyon örül az ajándéknak, de azután gyanakodni kezd, hátha *tüнкány* vagy *boszordér* a tündér. Forgatja jobbról-balról, hogy rájöjjön, vajon mit tartalmazhat a szelence, de bizalmatlansága végül elhatalmasodik rajta, és a szelencét behajítja a tóba - ekkor még a mesehős hiába kapja meg a lehetőséget, nem tud élni vele, hiányzik belőle a csodában való hit. Ez történet mintegy megelőlegezi *A manógyár* kötet

¹⁰¹ Uo. 322. o

¹⁰²Pl.: *A teáskanna*, *Két gyertya*, *Fenyőfa*, *Az öreg utcai lámpás*, *A nagyravágyó tű*.

¹⁰³ KOMÁROMI Gabriella: *Lázár Ervin élete és munkássága*. Osiris Kiadó, Bp., 2011. 268. o.

¹⁰⁴ Uo. 274. o.

Szervusz, Mufurc! című záró meséjét, amely szinten egy - a bizalmatlanságot, a hitetlenséget átlépni nem tudó - kapcsolat története: Tupakka egy beszélő babát ajándékoz Mufurcnak, aki azt dühösen eldobja, majd elkezd a babát megjavítani, mire az elkészült: „*A baba fölállt, csípőre tette a kezét. - Te kétbalkezes, eszetlen félnótás, te babaszomorító, te balga, te szívtelen, hitetlen dinnye, te ocsú!* - Nana - mondta mérgesen Mufurc -, *neked csak azt van jogod mondani, hogy szervusz, Mufurc!* - Mondom is - kiáltotta a baba, s ezzel leugrott az asztalról, átfutott a szobán, megállt a résnyire nyitott ajtóban, megfordult. - Szervusz, Mufurc! - Ennyit mondott, és elszaladt. A lába sem érte a földet. Mire Mufurc az ajtóba ért, már híre-hamva sem volt a babának. *Eltűnt, mintha a föld nyelte volna el.*

Az anyagi világ elutasítását jelzi, hogy a mese végén a népmesei hagyománynak megfelelően jutalmul kapott véka aranyat kihajítják Bab Berciék a táltos paripa szerepkörű repülőgépből. „*Az aranytalanított repülőgép megkönnyebbült, és megint olyan vidáman berregett, mint egy arkangyal varrógépe.*” Lázár Ervin itt éppúgy, mint *A Hétfejű Tündér* kötet arany- vagy fafurulya közti választást tudatosító *Rácegresi és Pácegresi* című meséjében visszautasítja az anyagi, pénzfókuszú világot.

A manógyárban (1993) új mítoszvilágot mutat be az író – a manók világát. A kötet beköszönő meséje (*A manógyár*) egy provokatív kérdéssel zárul: „*Neked vajon milyen manód van?* Különbőféle karaktereket ismerhetünk meg a meseregényben: Tupakka „*derűs, mint egy őszi, napsütéses délután*”, a rosszindulatú Rutoldót zavarja, ha valakiben nem hatalmasodik el úgy a keserűség, mint benne, Mufurc pedig mindig azt hiszi, hogy bántják, rosszat akarnak neki.

A könyv meséi segítenek a félelmek feldolgozásában (*A zöld lific*), a világban található apró csodák megtalálásában (*A csomag*), a világ színességének felismerésében (*Zsiga füstő fest*).

A Hapci király (1998) kötetben a már említett *A legkisebb boszorkány* mese mellett rövidebb mesék is találhatók. A címadó mese a zsarnokságról szól, arról, hogy a hatalom ostoba bábukká képes tenni az embereket. A mese azzal fejeződik be, hogy királyi parancsra mindenkinek kötelező hanciznia (a mese elején pedig éppen hancizni volt tilos): „*Azóta folyvást tüsszentget az egész ország, csak úgy harsog. Kivált, ha poroszlókat lát közeledni. A bolond sem kivétel. Ha a közelében van valaki, akkorákat tüsszent, hogy szél kerekedik tőle, ha meg egymagában gunnyaszt, azt hajtogatja, jaj, de bolond országban élek. Neki könnyű, ő maga is bolond. De mit szóljanak a többiek?*”

Hapci király Metrómeséjének a helyszíne a remíz, és szereplői a metróajtók és egy fehérblúzos, szőke hajú lány. A történet a szerelemről szól, de egyben az apró csodákra is

felhívja az olvasó figyelmét – a rohanó, tülekedő emberáradatban megláttat egy szép kezet, egy könnyed, simogatásnak is felfogható érintést.

Lázár Ervin utolsó mesekönyvét lányával, Lázár Zsófiával írta. A *Bogármese* (2006) azonban inkább a lányának a munkája, mint az övé, de a két főhős (a magányos ganajtúró bogár és a rosszhírű szkarabeusz) karaktere és a mese végére létre jött elfogadó, baráti közösség mindenképp a Lázár Ervin-i világot idézi.

Lázár Ervin életműve egyaránt tartozik - gyakran ugyanazzal a művével - a felnőtt- és a gyermekirodalomhoz. Műveinek varázsát elsősorban az erkölcsi útmutatása és a nyelvi játékossága adja. Az író halálával azonnal érezhetővé lett a hiánya.

Kulcsfogalmak

irodalmi mese
mese
meseregény
műmese
neologizmus
parabola
tündéri realizmus
verspróza

Kérdések

1. Mi a különbség a műmese és a népmese közt?
2. Jellemezze Lázár Ervin nyelvi világát!
3. Jellemezze Lázár Ervin mesei világát!
4. Hogyan újítja meg Lázár Ervin a népmesei hagyományt?
5. Ossa meg élményeit egy frissen elolvasott Lázár Ervin mű kapcsán!

IV. Válogatás a klasszikus magyar ifjúsági irodalomból

1. Gárdonyi Géza (1863-1922)

Gárdonyi Géza sváb családba született, eredeti családneve Ziegler, felvett családneve keresztelésének a helyszínére utal. Édesapja, Ziegler Sándor a 48-49-es szabadságharc fegyvergyárosa volt. Tanítóként, majd újságíróként dolgozott. Egerbe válása után költözött édesanyjával és két gyermekével.

Az én falum novelláskötetével indult el írói pályája. Sikert először az anekdotagyűjteményével, a *Göre Gábor füzetekkel* ért el. Történelmi regényein kívül állatmeséket is írt: pl. *Móka meg a fia*, *Cifra mese*, *Micó*.

A nevéhez köthető három nagy történelmi regény: *Egri csillagok*, *Láthatatlan ember*, *Isten rabjai*. E könyvek főhőse egy-egy gyermekszereplő, akinek a felnőtté válását kíséri nyomon az író. Ez a forma egyrészt segíti az ifjú olvasókat – nem mindenképp 12 éveseket, hanem inkább az idősebbeket - abban, hogy könnyebben beleéljék magukat a főszereplő helyébe, és egy egész életpályát ismerjenek meg az adott regény segítségével. Másrészt a gyerekszereplők szerepeltetésével a korrajzot is könnyebb nem leckeízüen felvázolni - pl. az *Egri csillagokban* Török Bálint gyerekei ismertetik a kor ágyúiról való tudnivalókat.

Maga Gárdonyi így vall a három nagy történelmi regényéről: „Az *Isten rabjai* a legszebb regényem. Az *Egri csillagok* a legjobb regényem, és a *Láthatatlan ember* a legkedvesebb regényem.”¹⁰⁵

***Egri csillagok* (1901)**

„Lehetne-e olyan regényt írni, amely nem színfalnak használná a múltat, hanem inkább lámpás lenne” – vall Gárdonyi könyvének céljáról.¹⁰⁶

Valóban e regényből sugárzik egyrészt az egészséges nemzeti büszkeség: Magyarország a kereszténység védőbástyájaként megvédte a nyugati civilizációt az oszmán terjeszkedés ellenében, másrészt az önvédelem, az otthon megvédésének jogossága.

Gárdonyi előbb fiainak kezdett mesélni Eger védőinek dicső harcáról, majd az eladósodásával dacolva szorgos kutatómunkába kezdett, levéltárakat bújt, eljutott az isztambuli Héttoronyba is. Írásos forrása Tinódi Lantos Sebestyén históriás éneke és Istvánffy Miklós krónikája volt.

A történet 1533-ban kezdődik, majd időt-teret váltva 1541-ben járunk, mikor a török

¹⁰⁵ BORBÉLY Sándor (szerk.): *Ötven nagyon fontos gyerekkönyv*. Lord Könyvkiadó, Bp., 1998. 45. o.

¹⁰⁶ BOGNÁR Tas: *Gyermekpróza*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2004. 13. o.

csellel beveszi Buda várát. A regény fele az 1552. szeptember 14 - október 17. között folyó 38 napos ostromról tudósít, amikor a maroknyi csapat (2 ezer fő) elkergeti a történészek szerint 70 ezres, Gárdonyi szerint 200 ezres török sereget. A könyv melléklete közli Gárdonyi végakaratahoz hűen a 300 egri mártír névsorát is. (Pl.: *Arany Mihály egri puskás-katona sok sebet kapott, s a fején oly súlyosat, hogy elméjében megzavarodott. Vagy Tarjáni Kristóf, Dobó apródja. A törökök ellőtték október 16-án, mikor Dobó a Bolyki-bástyára küldte, hogy onnan hírt hozzon.*)

Gárdonyi, ahogy a terjedelem is utal rá, regényében az ostromra összpontosít, az első 19 évben megismert szereplők ott újra felbukkannak - mint pl. Cecey, Vicuska, Margit néne, Gábor diák öccse.

A legrégebbi múlt, amelyet felidéz a regényíró, az Hunyadi János dicsősége: a regény szerint az isztambuli gyerekeket Hunyadi *gélíjir!* 'Hunyadi jön!' - felkiáltással ijesztgetik. A következő történelmi esemény 1514: az öreg Cecey jobb kezét azért veszítette el, mert Dózsa mellett harcolt, így esküdt ellensége Szapolyainak. Eger hős kapitánya, Dobó a mohácsi csata vezérééről, Tomory Pál kalocsai érsekről őriz emléket: „*Azt gondolta, hogy a vezérség tudománya csak ez az egy szó: Utánam! Hát egyet imádkozott, aztán meg egyet káromkodott, és azt mondta: Utánam!*”

Gárdonyi átkok, jóslatok formájában az ostrom utáni jövőre is utal. Török Bálintot egy török rab átkozza meg, aki már 17-edjére próbálkozott a szökéssel. „*Bilincsből öszülj meg!*”-szól az átok. Török Bálint nem veszi komolyan ezt a jövőjét megjósoló átkot, hiszen gyerekkora óta ilyen rab könyörgések közt élt. Az átok beteljesedik: Török Bálint valóban konstantinápolyi rabságban hal meg, hiszen kiszabadítása meghiúsul, majd fiai nem merik elhagyni a biztonságos Dunántúlt, így Eger védelmére sem indulnak el.

Bornemissza Gergelynek még gyerekkorában megjósolja egy cigányasszony fényes jövőjét, tűzszerész tehetségét, de a későbbi szomorú sorsát is: „*Kezedből is tüzes kerekek indulnak...A galamb aztán maga marad, és búsan keres mind holtáiglan.*” Maga Gárdonyi mint narrátor utal is arra, hogy miután 1553-ban Bornemissza lesz Eger kapitánya, törbe csalja a török, és élete végéig rab lesz, sőt a regénybeli isztambuli kiszabadítási kísérletnél még azt a helyet is megnevezi, ahol majd a török hóhér a rozsdás lámpavason neki bogozza a kötelet. A történészek kutatásai ezzel egybeesnek: Keresztesnél elfogták a törökök Bornemisszát, és ő is a Héttoronyba került, ahol bátran viselkedett: nem adta ki az egri vár titkait, hiába próbálták erről faggatni. Felesége 1555 januárjában levélben kérte Nádasdy Tamás nádort, járjon közben szabadulása érdekében. A közbenjárás sikertelen volt. Ahmed pasa, Eger várának sikertelen

ostromlója kötél általi halállal végeztette ki Bornemissza Gergelyt. Jelképes sírhelye az egri vár Bebek-bástyájánál van.¹⁰⁷

Hasonlóan szomorú a sorsa a részekre szabott országban a győztes várkapitánynak, Dobó Istvánnak is, Izabella királyné, majd Ferdinánd király is börtönbe veti.

A regény első fele helyszínekben igen változatos. Ceceyék udvarháza a Mecsekben, Török Bálinté Szigetváron található, de elkalauzol a regény Budára, Erdélybe, egy karavánszerájba, egy cigánytáborba, az isztambuli Héttoronyba, sőt Sopronba is.

Érdekes, árnyalt emberi sorsokat ismerhetünk meg a regény lapjain: Hajván egykori tevépásztor Gergely cselének köszönheti karrierjét. Ugyanis Gergely tanácsára a magyar várak megkaparintott alaprajzát darabokba vágva kabbalaként belevarrta ruhájába, és így sértetlennek hitte magát, béggé küzdötte fel magát. Fényes katonai karrierjének Gergely Egerben vet életével együtt véget. Jumurdzsák magyar gyerekként véradóként lett török janicsárrá (mint Gábor diák öccse, akit ötévesen raboltak el, és anyanyelvét is elfelejtette már)¹⁰⁸. A gonosz végzet ereje munkálkodik alakjában. Még a regény elején Gábor diák megkegyelmez Jumurdzsáknak, de amulettét elveszi tőle, majd Gábor diák az amulettet mint egyetlen kincsét annak adja, akit legjobban szeret, a még gyermek Gergőnek, akinek a török fogságban alkalma lenne visszaadni Jumurdzsáknak a gyűrűjét, de nem teszi meg, helyette Hajvánnak kínálja föl, aki nem fogadja el, eleget kapott Gergőtől - mondja. Az amulett miatt rabolja el Jumurdzsák Gergő kisfiát, majd követi őt Egerbe, ahol túléli az ostromot, és mivel még mindig nincs meg az amulettje, fanatikus alakja sötét árnyékot vet Gergely jövőjére.

Az áruló Hegedűs alakja is kidolgozott. Ő nem akar hős lenni, életben akar maradni, sőt jól is szeretne járni, hiszen pénzért engedné be a törököt. Érveit sorra megtámadja Gergely: „... az ember csak ember, akár le van borotválva a feje, akár nincs. És hát mi gyilkolunk.” - „Ha azok fegyver helyett csutorával másznának a falra, mink is csutorával fogadnánk őket.” Az élet a legfőbb érték, „...s nem arra való, hogy egy-egy gyött ment pogánynak legyen kit levágnia.” - Vannak olyan értékek, amelyeket életünk árán is meg kell védeni: „anya-szeretet, hazaszeretet egy.”

Hegedűst a cigány Sárközi leplezi le, ő is visszatérő szereplő, már 1533-ban, majd Isztambulban is találkozunk vele. Hű az egri vitézekhez, akik még a gyávaságát is tolerálják. Arra a kérdésre, hogy hány törököt ölt már meg, a válasza: „egy se mer oda gyünni, ahun én állok.” Az egri nők vitézsége legendás: mikor egy anyát mellbe talál egy ágyúgolyó, leánya nem borul az anyjára, hanem előbb fölkapja ugyanazt a követ, amit az elejtett, és lezúdítja

¹⁰⁷ SUGÁR István: *Bornemissza Gergely deák élete*. Dobó István Vármúzeum, Eger, 1984.

¹⁰⁸ Tulipán alakja pedig az ellenpélda: törökből lett magyar vitéz.

ugyanott, ahol az anyja akarta. Maga Vicuska is harcol az elhunyt Balázs apród páncéljában, sőt kardjával férjét is megmenti.

Fontosnak momentum, hogy a Gárdonyi által megrajzolt egri vitézek nem válnak marcona harcosokká. Mikor egy török gyerekre találnak, az első reakciójuk, hogy bosszút állnak a meggyilkolt keresztény gyerekekért. De aztán: „*Vasné elrántotta a gyermeket, a karját tartotta, hogy a katona meg ne üsse. - Ne bánts! S már akkor három asszony is fogta a gyermeket. Mikorra a katona visszadugta a kardját, a gyermek úgy eltűnt a szoknyák és kötények között, hogy kopóval se lehetett volna megtalálni.*” Maga Bornemissza is ölében vitte vissza a török fiúcskát, amikor az túl veszélyes helyen játszott. És az ostrom utáni békét is a magyar és török gyermek cseréje koronázza meg: „*Mind a két anya kitárt karokkal röppent a maga gyermekéhez. Az egyik azt kiáltotta: - Szelim! A másik azt kiáltotta: - Jancsikám! S letérdeltek a gyermekükhöz. Ölelték, csókolták, ették. S amint a két asszony ott térdelt egymással szemben, egyszer csak összepillantottak, s kezet nyújtottak egymásnak.*”

A regényből megtudhatjuk, hogyan kell várat védeni, avagy hogyan kell otthonunkat külső segítség nélkül, csak önmagunkra támaszkodva oltalmazni a pusztulástól. Talán a legfontosabb az elbizonytalanodás kiiktatása, azaz a feltétlen hit abban, hogy amiért harcolunk, az valódi érték. Dobó tiltja a levelezést, a levélhordozókat is megbünteti, a leveleket elégeti, a fenyegetéseket, ígéreteket meg sem hallgatják. Gergőnek is bekiabálnak a törökök, hogy náluk van a fiacskája, ami igaz is, de ő végig sem hallgatja őket.

Elengedhetetlen az is, hogy mindenkinek egyformán fontos legyen a harc. A tisztok és a közemberek egyaránt a várfalon vannak. Mindenki képessége szerint vesz részt a küzdelemben, akinek mind a két karja sebesülés miatt fel van kötve, az a lábával tologatja az üst alá a fadarabokat.

De a hit mellett a racionalitás is érvényesül: Dobó előrelátóan gondoskodott a vár védőinek enni- és innivaló készletéről. A feladatok megszervezése is fontos: az éj leple alatt a vár kőművesei rendbe hozzák a várfal golyó ütötte sérüléseit. A várkapitány nem tűri a részegséget, de a puskapor pazarlását sem. Állandó az éber figyelem, az alagút ásását a tálba tett vízzel ellenőrzik. Találékonyágukat és gyors reagálásukat is használják az egriek, ha úgy hozza a kényszer, a forró levest öntik a várfalon mászó törökök arcába. Mikor elvonul a török sereg, akkor előbb cselt sejt Dobó, és csak a teljes bizonyosság után nyitja ki a vár kapuit.

Az egyéni tettek is nélkülözhetetlenek: a tüzes kerekeket kitaláló és megvalósító Gergely alakjában Gárdonyi fegyvergyártó édesapjának is emléket állít. De mivel „*a falak ereje nem a kőben vagy, hanem a védők lelkében*”, a vitézek lelkesültsége lesz a legerősebb tényező. Ha úgy hozza a sors, a vitézek az önfeláldozástól sem riadnak vissza – Miklós deák

Vicával az alagúton keresztül próbál eljutni a várba, de a törökök titkon követik őket, és mikor Miklós deák rájön, hogy óvatlanul bevezette a törököket a várba, sőt épp a lőszertárba: „Végigpillantott az egymásra tolongó sokaságon. Arca sápadt volt, és lélekké magasztosult. Fölemelte az égő gyertyát: belecsapta a puska porba.”

Láthatatlan ember (1902)

A regény főhőse egy valóságos személy - Zéta, aki Priszkosz római történetíró felszabadított rabszolgája, fogadott fia. Priszkosz Zétával 449-ben ténylegesen járt Attila udvarában. Gárdonyi leleménye az a hamis levél, miszerint Priszkosz Attilának ajándékozta Zétát, aki ezzel a levéllel azt akarta elérni, hogy szerelme, a hun Emőke közelében maradhasson.

A regény alaptémája egy viszonzatlan szerelmi lánc: Attila Ildikóba, Emőke Attilába, Emőkébe Zéta, Zétába Dsidsia szerelmes. Emőke Attila halálakor Zétával köntöst cserél, így mint rabszolgát lenyilazzák, és Attilával közös sírba temetik el. Zéta pedig Dsidsiával együtt Bizáncba menekül.

A könyv címe az emberi érzések kiismerhetetlenségére utal. Emellett Gárdonyi tiszteleg az asszonyi szerető ragaszkodás előtt is. Valószínűleg egy 20 évig tartó férjes asszony iránti plátói szerelmének nyoma is tetten érhető a műben.¹⁰⁹

A regényben Attila művelt, okos, igazságos királya a hunoknak. A táltos hitet, a lélekvándorlást nagyfokú rokonszenvvel mutatja be az író. A hunok szabad, tisztességes életével szembeállítja a rómaiak elpuhult életmódját és a keresztények ellen elkövetett kegyetlenségeiket.

Isten rabjai (1908)

E kemény, komor szépségű könyv apropóját a Gárdonyi korában zajló margitszigeti ásatások adták.

Gárdonyi szerint egyesek a test, a pénz, a pompa rabjai, ez a regény az Isten rabjairól szól. Kosztolányi Dezső arról vall, hogy a regény olvasása közben olyan érzése volt, mintha egy gótikus templom mozaikablakán át tekintene ebbe a XIII. századi világba.¹¹⁰

A regényben először a domonkos rendi szerzetesek életét ismerhetjük meg: nem esznek húst, elvetik a pénz használatát, szóltalanul élik napjaikat. Az éjféle miséken bűneiket nyilvánosan bevallják, és ezt követően a prior ítéli őket bizonyos számú (ön)korbácsütésre. Megismerjük Juliánus barátot is, aki hírt hoz a távoli keleti pusztákon élő magyarokról.

¹⁰⁹ KISPÉTER András: *Gárdonyi Géza*. Gondolat. Bp., 1970. 64-65.

¹¹⁰ Idézi: KOMÁROMI Gabriella: *A gyermekkönyvek titkos kertje*. Pannonica Kiadó, 1998. 49. o.

A mű főhőse Margit, aki fokozatosan válik szentté: egy labdázó kislányból önsanyargató aszkétává. Margit hű marad életútjához: családjá és a magyarság bűneiért apácaként vezekel. Megpróbálja kibékíteni apját, IV. Béla királyt és testvérét, a későbbi V. Istvánt. Sorra elutasítja az apja férjjelöltjeit: a cseh Ottokárt és Anjou Károlyt, ezzel magára is haragítja IV. Bélát. Majd 29 évesen „Isten liliomaként” meghal. Egy látomás alakjában így fogalmazza meg élete célját: „*Nem láttad-e, hogyan terjedt az én imádságos, szent életemnek híre szét az országban? Hogyan ejtette gondolkodóba az állati tobzódásokhoz szokott szíveket? Hogyan néztek azután a földi kincseikre, mikor látták, hogy én rongyokat öltök fel, és mennyei kincsekre szegzem a szememet? Hát nem láttad, hogyan fordult a testi világban élők lelke a lelki világ felé?*”

E látomás Jancsinak, a Margitot csodáló kertészfiúnak jelenik meg, aki szerzetesként közelében nő fel. Gyerekként szembe is találkoznak, s „*a kislány egy tulipánt elmélázva hajába is tűz.*” De éppúgy, mint Zétának Emőke, Jancsinak is megközelíthetetlen Margit. Néha megpillantja ugyan a templomban, ill. ír egy Margitnak szánt Szűz Mária-imát. A regény végén sírjára pedig a szűzi tisztaság virágát, liliomot helyez.

2. Molnár Ferenc (1878-1952)

Eredeti neve Neumann Ferenc, édesapja egy jómódú zsidó orvos volt. Életművének jelentős részét polgári színjátékok teszik ki – pl. *Liliom, A hattyú, Játék a kastélyban, Az ördög, Az üvegcipő.*

Az első világháború idején haditudósítóként dolgozott, a fasizmus terjedésével előbb Svájcba, majd New Yorkba menekült, ott is halt meg.

A Pál utcai fiúk

Külföldön az egyik legismertebb magyar regény, amit jelez az is, hogy már 1934-ben megfilmesítették, majd 1968-ban amerikai-magyar közös produkcióban Fábri Zoltán forgatott róla filmet, a legújabb filmes változat 2003-ban készült el Maurizio Zaccaro rendezésében, 2016 őszén pedig Dés László zenéjével, Geszti Péter dalszövegeivel, Greccsó Krisztián szövegkönyvével bemutatták a Vígszínházban a könyv alapján készített musicalt.

A mű először folytatásokban jelent meg Gaál Mózes felkérésére a *Tanulók Lapjában* 1905-1906-ban, majd 1907-ben megjelent regényalakban is.

A gitt-egylet pecsétje szerint a regény 1889-ben játszódik, ekkor még csak tizenegy éves az író. A mű nem önéletrajzi regény, de szereplői a korabeli iskolatársait idézik.

Budapest ambivalens történelmi időket él át ezekben az évtizedekben: igazi nagyvárossá lesz, a grundok beépítésével azonban a gyerekek elveszítik a játszó-, azaz életterüket. Hiába harcolnak meg érte, sőt „*az édes grundért*” hal hősi halált Nemecek. A grund elvesztésével mintha a gyermekkoruk is a semmibe veszne, sovány vigasz, hogy Áts Feri vörösingeseit pedig a Fűvészkertből tiltják ki.

A regény gyermekeposznak is tekinthető,¹¹¹ hiszen egy hősi küzdelem krónikája, aminek egyrészt tétje a grund, azaz a haza védelme, másrészt Nemecek önmegvalósítása: nem akar többé közlegény lenni. A harc jelentőségét kiemeli Geréb apjának a megjelenése, másrészt a tragikus befejezés: Nemecek halála. Az eposzi jelleget erősítik az állandó jelzők is: Csele, a gigerli, füttyös Csónakos, kis Nemecek, Boka, a tábornok; és az olyan gáncsnélküli jellemek szerepeltetése, mint Boka vagy Áts Feri.

A helyszínek valóságok: Pál utca, Múzeum-kert, Fűvészkert, Üllői úti Klinikák, Kálvin téri templom – Pest központi és az akkoriban kiépülő távolabbi területei.

A márciusi meleg napsütésben kezdődik a regény, és májusban fejeződik be. 11-12 nap alatt játszódik a cselekmény, a feszültség fokozatosan nő, majd a háborúba és az azt követő gyerekhálba torkollik.

A regény hősei tizennégy éves gyerekek, akik közt méretre, érettségre nézve nagy különbségek vannak. A gyerekek származása nem meghatározó, bár egyértelmű, hogy Nemecekék szegények, de társai közt vannak jómódúak is: ilyen lehet Geréb és Csele.

A regény hűen ábrázolja a gyermeki nézőpontot: az iskolát úgy hagyják el tanulás után a gyerekek, „*mintha kiszabadult kis rabok lettek volna.*” Nemecek minden bánatát belehegyezi egy kettesszámú Hardtmuth ceruzába. Jelszavukban helyesírási hiba van: „*Esküszünk, hogy rabok tovább nem leszünk!*” Boka hadvezér kezében, aki Napóleonnak érzi magát, Csele nővérének a színházi gukkerje a távcső. A csata után a fiúk Boka nevét Hunyadi János, Áts Feriét Tomory Pál neve mellé írják a történelemkönyvükbe.

A szereplők valódi hús-vér gyerekek, hasonlóan, mint Karinthy művében a *Tanár úr kérem*-ben. Gyakran lódítanak, Nemecek is, amikor azt állítja, hogy ő nem félt Áts Feritől, ki is nevetik ezért a többiek. Kolnay és Barabás folyamatosan hajba kapnak, és a sokadik szóváltásuk következménye, hogy Nemecek nem élheti meg azt, hogy a csupa kisbetűvel beírt nevét kijavítva lássa a gittegyelet jegyzőkönyvében. Nemecek halála után hazafelé menet a gyerekek esze már a vacsorán és a holnapi latin felelésen jár.

A felnőttek jelentéktelen szereplők, ill. a gyerekek világában tökéletesen értetlenek. Rácz tanár úr a gittegyelet betiltásakor nem veszi észre az újabb gittnyerést. Nemecek

¹¹¹ ERDŐDY Edit: *Molnár Ferenc: A Pál utcai fiúk (Műelemzés). Talentum Műelemzések.* Akkord Kiadó, Bp., 2005. 10-13. o.

édesanyja nem ismeri fia barátait, ellenségeit: csokoládéval kínálja a Pásztor-fiúkat, akik nagy nehezen, de igazi hősként viselkedve visszautasítják azt: *„A követség tagjai egymásra néztek. A csokoládé csábító dolog volt. De azért mégis előlépett Pásztor, és most az egyszer nem hajtotta a mellére, hanem fölemelte szép barna fejét, és büszkén mondta: - Nekünk ezért nem jár csokoládé. Indulj! És kimasíroztak.”*

Nemecsek apja Bokát kéri meg, hogy legyen a haldokló fiával. A kis Nemecsek lázában össze is keveri őket. Csetneky urat csak a készülő kabátja érdekli, az apa pedig varrja, hogy legyen pénz koporsóra, a halál beálltakor is úgy sír, hogy könnye közben ne hulljon a kabátra.

Geréb apja kivétel, ő elismeri a gyerekkor fontosságát: *„a te apád világlátásban becsületes ember volt, és nem fogja tűrni, hogy az ő fia a pajtásainak az árulója legyen.”* De ő is csak csetlik-botlik a fiúk között, és elégedetten távozik a fia ártatlanságának hamis illúziójával.

A regény központi témája az egyén és a közösség viszonya. E témához egyrészt ironikusan, másrészt fájdalommal telve nyúl Molnár. A gittegylet paródiája a formálisan működő felnőtt egyesületeknek: van pecsétjük, zászlójuk, egyesületi vagyonuk, pénztárosuk, titkáruk, elnökük, naplójuk, szabályzatuk, de maga az egyesület által folytatott tevékenység nem más, mint a gittszerzés és -rágás. A keretek groteszk voltára utal, hogy azért kerül be a jegyzőkönyvbe: *nemecsek ernő áruló*, mert Geréb árulását kifigyelve Nemecsek otthagyja a gittegylet ülését.

A grund közösségének a lényege a katonásdi, a parancsolgatás. Két közlegény van a csapatban: Nemecsek és a kutya, Hektor. Nemecsek, aki olyan *„se nem osztott, se nem szorzott”* tagja a csapatnak, erején felül vállal feladatokat, kapitány szeretne lenni ő is, és Boka meg is ígéri neki: *„Ha jól viseled magad, és kitünteted magad, májusban még tiszt lehet belőled. Most egyelőre megmaradsz közlegénynek. A többiek ezt helyeselték, mert ha Nemecsek is tiszté lett volna a mai napon, igazán nem ért volna az egész semmit. Nem lett volna kinek parancsolni.”*

Nemecsek ezen a tavaszon „a hadi állapot” következtében háromszor mártózik meg a Fűvészkert vizében: először óvatlanul beleesik, majd mivel úgylis vizes, ott lapul meg a vörösingesek előtt. Már lázas beteg, amikor arra a kijelentésre, hogy a Pál utcai fiúk közt nincs egy bátor fiú sem, felfedve magát lekiabál a fáról: *„Dehogy nincs!”* Mivel elutasítja, hogy beálljon a vörösingesek közé, ekkor fürdik harmadszorra. Megdöbbenő, hogy Nemecseknek a tiszteletet az életében csak az ellenfél csapata adja meg: *„Most mindenki érezte, hogy ez a csöpp szóke gyerek valóságos kis hős, igazi férfi, aki megérdemelné, hogy felnőtt ember legyen... Mikor Nemecsek a hidra lépett, fölharsant Áts Feri mély, dörgő hangja: - Tisztelegj!”*

Heller Ágnes Nemecek alakjában a kor asszimilálódó zsidóság dilemmáit, kiszolgáltatottságát is felfedezni véli. A kis, szőke Nemecek befogadásra, elfogadásra vágyik. „Nemcsak a bibliai Jonathanra, de a népmese legkisebb fiára is hasonlít.”¹¹²

Bokáról megjegyzi Molnár, „*ha az életben sokra nem is viszi, becsületes ember lesz.*” Ő az a vezető, aki a szabályokat magára is vonatkoztatja, mikor elfelejti a kaput becsukni, magát is megbünteti. Lovagi erények birtokosa: felelősséget vállal a többiekért, a gyengéket óvja: „*Erő, csavard vissza a sálat!*”- szól a már betegeskedő Nemecekhez. Gondos haditervet eszel ki, használja az ősi magyar harcmodort, a színleg megfutamodást. Ő ül a haldokló Nemecek mellett, lázálmában is társa, melyben újra átéli az utolsó csatát, amikor a láz adta erővel Nemecek leterítette Áts Ferit.

A vörösingesek vezére, Áts Feri kezdetben az einstand, 'az ököljog', elve alapján vezeti csapatát, és kijelenti: „*Nekünk labdaterület kell! Punktum!*” Hatással van rá a karriervágyból árulást elkövető Geréb, akit megvet, és a kis Nemecek bátor tette, aki miatt a Pásztor-testvéreket is megbünteti, de nem alázza meg - a többiek nem nézhetik végig a megfürdetésüket. A Pál utcaiakkal folytatott háború is lovagi harc, és nem verekedés, hiszen meghatározott szabályok alapján folyik. Ő az, aki bocsánatkéréssel küldöttséget meneszt a beteg Nemecekhez, majd a haldokló Nemecek otthona körül ténfereg, érdeklődik a beteg hogyléte felől, erről Nemecek is tudomást szerez, és nagyon örül neki.

A magyar gyermekek kezébe általában 10-12 éves korukban kerül ez a könyv. A legtöbbször ez az első olyan olvasmányélményük, amelynek szomorú a vége. Egyrészt Nemecek meghal, másrészt a grund is elvész. Ebben az életkorban már elég érettek a gyerekek ahhoz, hogy az emberi életnek súlyt, feszültséget adó halálról is olvassanak, és a gyermekirodalomnak az is a feladata, hogy felkészítse olvasóit az életre.

Bár a regény már több mint százéves, nem érezzük elavultnak. Időfelettségét az adja, hogy kendőzetlenül ír a kamaszkor legnagyobb kihívásáról: a barátságról, a valahová tartozásról.

3. Gion Nándor (1941-2002)

A vajdasági Szenttamáson született, majd Újvidéken a magyar rádiónál, később az *Új Symposion* szerkesztőségénél dolgozott. 1993-ban, Jugoszlávia felbomlásakor, áttelepült Magyarországra.

¹¹² KOMÁROMI Gabriella: *A gyermekkönyvek titkos kertje*. Pannonica Kiadó, 1998. 146-7. o.

1970-ben jelent meg az *Engem nem úgy hívnak* című ifjúsági regénye, 1972-ben pedig a *Postarablók* című műve, majd 1973-ban a Híd-díjas *Virágos katona* című regénye. 1977-ben sikert aratott *A kárókatonák még nem jöttek vissza* című gyerekregénye, amelyből 1983-ban film is készült, 1982-ben megjelent a mű folytatása, a *Sortűz egy fekete bivalyért*, amelyet szintén megfilmesítettek 1984-ben.

A kárókatonák még nem jöttek vissza

A regény az író szülőfalujában, Szenttamáson játszódik a II. világháború utáni első nemzedék gyerekkorában az 1950-es években, de „az ún. behúzott idő révén az elbeszélte idő hosszabb az elbeszélés idejénél. A behúzott idő természetesen csak a gyerekhősök számára amolyan időszámítás előtti. Mindenféle kiderülés, meglepetés igazából csak őket érinti. A falu lakóinak mindez emlék.”¹¹³

A mű igazi hőse maga a falu közössége: felnőttek, gyerekek; szerbek, horvátok, svábok, cigányok és magyarok.

Szenttamást veszedelmes ingovány (Ferenc-csatorna és Bács-ér köze) veszi körbe, ahol a gyerekkort elhagyó kamaszok a szabadságot, a kalandot kereső nyári vakációjukat élik. Közben megismerik a magányos, különc, természetvédő vadórt - Gergiánt, akivel egy évig érő tornyot, egy kilátót építenek. Az orvvadász-orvhalász Ságiaktól a vadór tudta nélkül, de az ő emberségén felbuzdulva ellopják a gyerekek a befogott, halfogásra kényszerített kárókatonákat. A regény Gergián meggyilkolásával fejeződik be. „A nagyszabású záróképben a torony tetején, tizenkilenc méter magasan zokognak a gyerekek.”¹¹⁴

Sortűz egy fekete bivalyért

„Elmúlt egy bitang rossz nyár, szerettük volna minél gyorsabban elfelejteni, mert azon a nyáron megöltek valakit, akit nagyon kedveltünk. Szép őszre vágytunk, hogy elfeledtesse velünk a halált meg az egyéb szomorú dolgokat, és az ősz szépnek ígérkezett, mi örültünk neki, mert ekkor még nem tudhattuk, hogy éppen olyan rohadt lesz, mint a nyár, és hogy ismét meg fog halni valaki.” Így kezdődik a mű, amely egyrészt utal *A kárókatonák még nem jöttek vissza* című regényre, másrészt a halálra, szomorúságra hangol. De ebben a műben a halálok katartikusak.¹¹⁵

¹¹³ KOMÁROMI Gabriella: *A gyermekkönyvek titkos kertje*. Pannonica Kiadó, 1998. 377-378. o.

¹¹⁴ TARJÁN Tamás: *Gion Nándor: A kárókatonák még nem jöttek vissza*. In: BORBÉLY Sándor – KOMÁROMI Gabriella: *Kortárs gyermekkönyvek*. Ciceró Könyvkiadó, Bp., 2001. 134. o.

¹¹⁵ KOMÁROMI Gabriella: *A gyermekkönyvek titkos kertje*. Pannonica Kiadó, 1998. 381. o.

A cseperedő kamaszok előtt a felnőttek élete tárva-nyitva van. Jól ismerik Ácsi Lajost, a falu egykori földbirtokosát, aki a kommunizmus hatalomra jutásával mindenét elveszítette, és a regény jelen idejében a padlásfeljáró alatt húzza meg magát. Fodó tanár úr sakkozó társa és ivócimborája lesz. A tanár úr bánatában iszik, mert csecsemőjét hátra hagyva elszökött a felesége. A gyerekek előbb azt hiszik, hogy a faluba látogató cirkusz erőművésze kedvéért, de aztán kiderül, hogy számukra érthetetlen módon, az erőművész *Girhes Lótetűnek* nevezett társa volt a csábító. (A regény során asszonyát visszafogadja a tanár úr, de a regény végén megtudjuk, hogy hamarosan újra, végleg megszökik, ismételten egy kis, jelentéktelen alakkal.) A faluban a művészetet Novák tanárnő, *a megecesedett vénkisasszony*, bitorolja a mindent ellepő művirágjaival, amit a gyerekek egyszerűen megesznek, és a harmonikájával kísért mozgalmi dalokkal.

Megismerhetjük a gyerekek felettetés elleni babonáját: a Hofanesz kislányok sírjának körbejárását. Csak a regény folyamán tudják meg a történetüket: mindössze néhány napot vagy hónapot éltek meg, mert kicsik és gyengék voltak, és éppen dúlt a háború, nem akadt se kórház, se orvos számukra. Pedig maga Ácsi Lajos adta oda segítségképpen hintáját apjuknak, bivalyos Fekete/Hofanesz Péternek. Akit szörnyű köhögéséből csak Schank Frici barackpálinkája gyógyíthat meg, ezt keresi megszállottan Fekete Péter. A regény végén a mindenéből kifosztott Ácsi Lajos tesz azért, hogy mégis találjon egy hordóval: lemond egyetlen értékéről, az utolsó pálinkáshordóról, és elássa a téglagyár területén. A gyerekek tanúi annak, ahogy Fekete Péter megtalálja a pálinkáshordót: „*Ott álltunk körülötte, ő meg ránk emelte tekintetét, nagyon hálás volt, és nagyon boldog.*” Azon az estén a téglagyár munkásai józanok maradnak, és sokáig gyönyörűen énekelnek, és velük Ácsi Lajos is, aki ekkor hal meg énekelve és boldogan.

Ácsi Lajos szívbeli jóságát ellenpontozza a kegyetlen Szivel család, akik kivégzik Szelíd Rókát, aki egy kedves, hízelgő macska, de tyúkot fog, ezért felrobbantják - a háború utáni időkben találni még robbanóanyagot eleget. „*A világ minden macskája egeret fog. Valamennyi egyforma. Igazán elférhetne közöttük egy olyan, amelyik tyúkokra vadászik. A rengeteg egyforma macska között mindenképp kell egy Szelíd Róka*” - állítja Burai J., a regény legtisztább lelkű gyerekszereplője, aki kétségbeesett, saját életét is kockára tevő, de hiábavaló kísérletet tesz a macska megmentésére.

A regény szereplői képesek a megbocsátásra, egymás segítésére is. Szivel Sanyi Szelíd Róka kölykét odaajándékozta Burai J.-nek, aki ugyan nehéz szívvel, de továbbadja a kismacskát vigasztaló ajándékként a hoppon maradt - a hazasompolygó feleségét visszafogadó Fodó tanár úr miatt összetört lelkű - Novák tanárnőnek, bár művirágait „*még koporsóra sem tenné.*”

A könyv egyik legszebb szimbóluma Fekete Péter két bivalya, akik szépséget és erőt képviselnek, akik az őket szerető és tisztelő gazdájukkal csodákra képesek, azaz kihúzzák a téglagyár sárba ragadt traktorát, de a felelőtlen, gaz kézben nyomorultul elpusztulnak.

A regény végén a gyerekek hatalmas tüzet raknak, és sortüzet¹¹⁶adnak Ácsi Lajosért, a Hofanesz kislányokért, a Szelíd Rókáért, a vadórért, Bódi bivalyért - a megtalált értékeikért. A felnőttkor küszöbén a mesék boldog végéből számukra ennyi maradt meg.

Kulcsfogalmak

történelmi regény

bandaregény

Kérdések

1. Mely történelmi korszakokat és milyen eszközök segítségével ábrázol Gárdonyi Géza?
2. Milyen erkölcsi értékeket mutat fel az *Egri csillagok*?
3. Jellemezze *A Pál utcai fiúk* szereplőit!
4. Milyen sajátosságok jellemzik Gion Nándor ifjúsági regényeit?

¹¹⁶ Az a hadiszökevény ad nekik 60 puskagolyót, akit Ácsi Lajos rejtegetett a háború alatt.

V. Válogatás a klasszikus külföldi gyermekirodalomból

1. Astrid Lindgren (1907-2002)

A svéd író nő paraszti családban született, majd 19 évesen Stockholmba ment szerencsét próbálni. Hamarosan terhes lett, és kisfiát kénytelen volt nevelőszülőkhöz adni. Titkárnóként dolgozott, mikor feleségül vette a cégtulajdonos. Ekkor magához vette az akkor ötéves kisfiát, hamarosan egy kislánya is született.

Regényt írni 37 évesen kezdett, mintha tudta volna, hogy hosszú életében mindenre marad ideje. Az írás apropóját egy lábtörés és kislányának a születésnapja szolgáltatta: az első könyve a *Harisnyás Pippi*. 1944 és 1997 között 84 könyvet írt. Könyvei¹¹⁷ nagyon változatos hangvételűek, közös bennük az élet szeretete. Az író nő könyveinek sikerét abban látta, hogy nem felejtette el, milyen volt gyereknek lenni.¹¹⁸

Harisnyás Pippi

Komáromi Gabriella véleménye szerint Pippi világának elfogadásához szükséges a mesék befogadásához is szükséges kettős tudat, azaz hogy ne reális gyereknek tartsuk őt, hanem a képzelet világából való mesefigurának. Egy olvasáspszichológiai vizsgálat szerint a gyerekek sem vele azonosulnak, hanem inkább a két barátjával, a szomszédban lakó Tomival és Annikával.¹¹⁹

Pippi a makrancos, dacos, lázadó lányregényhősök leszármazottja. „Az egész lénye tagadás: vásott, lompos, lóg a harisnyája, szabad szájú, hazudik (mintha könyvből olvasná), vörös hajú, kalózládája van, aranya, pisztolya, felveszi a harcot egy egész bandával, fantasztikus erőművész.”¹²⁰ Árva¹²¹ mint a legtöbb mesehős, de minden panasz távol áll tőle, majd kicsattan az önbizalomtól és az életörömtől. Születésekor meghalt édesanyját angyalnak hiszi, az egyik útja során eltűnt hajóskapitány apjáról pedig azt állítja, hogy néger király. Aztán ki is derül, hogy édesapját egy távoli szigeten valóban négerék fogadták királyukká, meg is látogatja őt barátaival Pippi a *Harisnyás Pippi hajóra száll* című kötetben.

„Pippi gondosan titkolja, hogy jó. Restelli az érzelmeit, ahogy korunkban szokásos. Az

¹¹⁷ Sajnos a legtöbb gyerekkönyve még nem olvasható magyarul pl. *Kati Amerikában, Kati Itáliában, Kati Párizsban*.

¹¹⁸ KOMÁROMI Gabriella: *A gyermekkönyvek titkos kertje*. Pannonica, Bp., 1998. 166. o.

¹¹⁹ Uo. 177. o.

¹²⁰ Uo. 162. o.

¹²¹ Az árvaság a legfőbb témája a *Mió, édes fiam* című regényének is, melyben a főhőse - Bo Vilhelm Olsson - otthagya nevelőszüleit, átlép a mesék világába, hogy megtalálja apját, aki úgy szólítja: *Mió, édes fiam!* A mesék birodalmában apja országát a Fekete Lovaggal szemben kell majd megvédenie.

egyik percben szörnyet játszik, a másikban vörösre sírja a szemét egy halott kismadár miatt. Kópéságaival igyekszik eltakarni a jóságát, de csak a felületes olvasót téveszti meg”¹²², hiszen már az első részben önfeláldozó módon egy fára felmászva egy emeletes ház legfelső emeletéről megment két tűzben rekedt kisgyermeket.

Pippi a gyermekvágayak megtestesítője: egyedül lakik a Vilekulla-villában, nincs felnőtt, aki megakadályozná, hogy a földön gyúrja a mézeskalácsot, annyi bonbont eszik, amennyit akar, nincs, aki utasítaná, hogy este feküdjön le, és előtte mosakodjon meg. Van majma és lova, akit fel is tud emelni. Nem fél semmitől: a betörőket teára hívja, az iskolakerülés miatt rászabadított rendőrökkel labdázik. A szomszéd gyerekek a barátai, akik tudják, hogy Pippivel nem lehet unatkozni, vele még a feketepétérezés is izgalmas.

Pippi a feltétlen szabadság képviselőjeként az iskolába is csak azért látogat el, mert nem akar kimaradni a nyári szünetből, de igen unalmasnak találja az iskolai életet, így füttyent lovának, és az iskolaablakon kiugorva távozik.

Pippi meséi nem hazugságok, hanem nonszensz ötletek sorozata. Így ámít az iskoláról szóló: *„Argentínában szigorúan tilos leckét feladni és tanulni. Előfordul időnként, hogy egyik vagy másik argentin gyerek elbújik a ruhásszekrénybe, és ott titokban tanul, de ha a mamája rajtakapja, akkor megkapja a magáét. Ott egyáltalán nincs számtan az iskolában, és ha valamelyik gyerek tudja, mennyi 7 meg 5, akkor azt a székenpadba ültetik, legalábbis, ha volt olyan ostoba, hogy elmondta a tanító néninek. - És akkor mit csinálnak az iskolában? - érdeklődött egy kisfiú. - Hát cukorkát esznek - vágta rá Pippi. - Van a közelben egy cukorkagyár, onnan egy hosszú cső vezet az iskoláig, azon ömlik a cukorka egész nap, a gyerekeknek épp elég dolguk van vele, hogy mind megegyék. - Jó, de mit csinál a tanító néni? - kérdezte egy kislány. - Szedegeti le a papírt a cukorkákról, te butuska. Talán azt képzelted, hogy a gyerekek bajlódnak ezzel?”*

E kópétörténetek felizzítják a képzeletet, általuk csodálatos kalandokat élhetünk át, és átérezhetjük azt is, hogy az élet nem más mintegy vidám, színes és fantasztikus kavalkád. A mintagyerek viselkedését ne ebből tanítsuk, de az irodalom, és így a fantázia erejét megtaníthatjuk általa!

A könyvre egyébként a felnőttkor szomorúsága is vetül, Pippi ugyanis csak attól fél, hogy fel fog nőni, a felnövés ellen cikornyapírulát eszik. Ugyanis véleménye szerint: *„A felnőttek soha nem szórakozhatnak kedvükre. Mindig egy csomó unalmas munkájuk van, nevetséges ruháik meg tyúkszemük és förtelemadójuk. - Jövedelemadójuk, úgy kell mondani - jegyezte meg Annika.”* Elhatározásuk értelmében mint Pán Péternek *„az ő játéknak nem*

¹²² KOMÁROMI Gabriella: *A gyermekkönyvek titkos kertje*. Pannonica, Bp., 1998. 175. o.

szakad vége. Holnap megépítik a hókunyhót, és silánctot csinálnak a Villekulla-villa tetejéről, ha jön a tavasz, felmásznak az odvas tölgyfába, ahol málnaszörp terem, tárgykeresést játszanak. Pippi lován nyargalnak, a fászládába kuporodva történeteket mesélnek...”

Juharfalvi Emil

Astrid Lindgren másik nagy betűs (tehát könnyen és gyorsan olvasható az 1-2. osztályos gyerekek számára is) könyve a *Juharfalvi Emil*, amely segítségével belekóstolhatunk a boldog gyermekkorba, a felhőtlen derű és a teljesség világába - nem csuda, hogy mikor az író nő befejezte az Emil-történeteket, sírt, mert fájt számára a búcsú a boldog, szeretettel és kalandokkal kibélelt gyerekkortól.¹²³

Emil, ez az „égetnivaló kölyök”, a dél-svéd Macskaháj tanyán él szüleivel és húgával, Idával, akit egyszer, hogy jobban lásson, felhúzza Emil a zászlórúdra is. Példaképe is van, Alfréd, a béreslegény, és rosszakarója Lina, a cselédlány. Apja büntetésként Emilt a fáskamrába szokta zárni, ahol farigcsál – az első kötet végére már több tucat szobrot készít el, azonban hősi tettet is végre hajt: rablót fog a vásárban.

Humorának illusztrációjaként a május 22-ei események álljanak: Emil ebédnél az utolsó cseppet is meg akarja enni a levesből, a megvalósítás következménye, hogy beszorul a feje a levesestálba. Elviszik az orvoshoz fején a levesestállal, ahol köszönésképpen bólint egyet, és a levesestálás feje nekikoccan az íróasztalnak: a levesestál három darabra törik, Emil pedig megszabadul a furcsa fejfedőtől. Apja örül, hogy így megtakarította az orvosi vizit árát, ezért Emil kap egy ötfillérest, amit jobb híján a szájába tesz a visszafelé vezető úton, és az egyik döccenőnél lenyel. Szaladnak vissza az orvoshoz.... Emil még aznap este megmutatja húgának, hogyan szorult be a feje a levesestálba, amit előzőleg az apa gondosan összeragasztott, a fejét újból nem tudja kivenni, ekkor az anya egy piszkavassal szabadítja meg fiát a levesestálból, ami most már ezer darabra hullik szét apa nagy bánatára.

A *Juharfalvi Emil újabb csínyei*¹²⁴ című kötetben a környék lakói a nyugalom érdekében Amerikába szeretnék küldeni Emilt, de Emil anyja közbelép: „*Emil drága, aranyos fiúcska... és mi pontosan olyannak szeretjük őt, amilyen.*” Még azt is megtudjuk, hogy nagykorában a községi önkormányzat vezetője lesz.

Ronja, a rabló lánya

„Azon az éjen, amikor Ronja megszületett, csak úgy zengett az ég a hegyek fölött, bizony olyan

¹²³ KOMÁROMI Gabriella: *A gyermekkönyvek titkos kertje*. Pannonica, Bp., 1998. 176. o.

¹²⁴ Mindkét regényhősről több kötet szól: *Harisnyás Pippi*, *Harisnyás Pippi hajóra száll*, *Harisnyás Pippi a Dél-tengeren*, *Juharfalvi Emil*, *Juharfalvi Emil újabb csínyei*.

viharos éjszaka volt, hogy a Mattis-erdőben lakó manók, törpék és trollok, mind-mind a barlangjaikba és rejtekeikbe bújtak, csak a szilaj vérlidércek lelték kedvüket az ítéletidőben”- így kezdődik az író nő romantikus meseregénye. Lovis, a várúrnő énekelve szül, hogy a gyerekből vidám és boldog ember legyen. A születéssel kezdődő történetet az egyik öreg haramia halála zárja le majd.

Érdekes módon e középkori rablóvárba is behatol a svéd emancipált gondolkodás: az apa, Mattis örömtáncot jár, hogy lánya született, és az is kiderül a 12 haramiáról, hogy remek dajkák.

A könyv egy Rómeó és Júlia gyermekszerelm története: a kettéhasadt Mattis-vár szakadéknál, a Pokoltorkánál pillantja meg először egymást a két ellenséges rablócsapat gyermeke – Ronja és Birk. Örökségül kapják az ellenségeskedést, de ők dacolva a szülőkkel kitartanak egymás mellett, és egy gyönyörű nyarat töltenek kint a természetben.

„Mielőtt beköszönt a tél, Mattis eljön Ronjáért, és Birket is magával viszi. A két ősi ellenség nem akkor békül, amikor már késő, hanem időben, mert ez nem tragédia, hanem gyermekregény. Olyan szép ez a gyerekszerelm, mint a tavasz, amelyet Ronja a történet végén boldog sikoltással köszönt.”¹²⁵

Oroszlánszívű testvérek

„*Tudod, hogy meg fogok halni?*”- mondja Karl. *Igen, tudom* – válaszol Jonathan, a testvére”- ezzel az alapszituációval kezdődik Lindgren már kamaszoknak szóló regénye.

Karl gyógyíthatatlan beteg, testvére a halálfélelem legyőzése érdekében a halált egy izgalmas kalandnak festi le neki. A könyv halállal kezdődik, és halállal végződik.¹²⁶ A két testvér a halálba is követi egymást, és előbb Nangijába, majd Nangilimába kerülnek.

Összetartozásuk és jellemük példaértékű. Nem méltatlanul kapják az Oroszlánszívű testvérek elnevezést. Jonatán embersége különösen kiemelkedő: az ellenség katonáját is kimentí az életveszélyes vízesésből: „*Vannak dolgok, amiket meg kell tenni, különben nem ember az ember, hanem csak egy rakás lekvár*” – indokolja tettét.

Lindgren ebben a regényében zseniálisan ötvözi az ősi germán mítoszokat (pl. Katla nősténysárkány és Karm, a folyóban élő óriáskígyó alakjában) a saját II. világháborús élményeivel. A II. világháborúban a semleges Svédország nem vett részt, ugyanúgy, mint a regénybeli Cseresznyevölgy, de a szomszédos Vadrózsa-völgyben már Tengil az úr. (Ahogy

¹²⁵ BORBÉLY Sándor - KOMÁROMI Gabriella (szerk.): *Kortárs gyerekönyvek. Műelemzések és műismeretek*. Ciceró, Bp., 2001. 172. o.

¹²⁶ Anne Fine *A kilencedik felhőn* című hasonló témájú regénye 2002-ben jelent meg.

Hitler is meghódította Dániát és Norvégiát.) Tengil és Hitler alakja közt nem nehéz párhuzamot vonni: mindketten megfosztják a meghódított népet tulajdonuktól, és kényszermunkára ítélik őket. A sorba állított fegyvertelenek, és az a módszer, hogy minden ötödik embert elhurcolnak, ill. a túlerővel szembeni ellenállás reménytelensége - is a fasizmust idézik. A kalandvagyó Lindgren meg is jegyzi: vannak olyan kalandok, amelyeknek nem szabadna létezniük.

Lindgren a népmesék a jónak a rossz elleni harcát is megrajzolja Vadrózsavölgy ellenállásában. A Katla barlangjába zárt Orvar vezetésével a túlerő ellen folytatnak hősiességek küzdelmet a vadrózsavölgyiek, és segítik őket a béke szigetének számító cseresznyevölgyiek is, többek között Jonatán és az utána szökő Karl is. Ahogy a semleges Svédország is támogatta a Dániában és Norvégiában folyó antifasiszta harcot.

A kamasz könyvolvasó emberismeretet is tanulhat a könyvből: Jossiról, a kedélyes, barátságos kocsmárosról kiderül, hogy ő az áruló, ő az, aki lovakért cserében képes feladni a társait, és a mogorva, magányos Hubert vadász, aki köszönetet se várva életeket ment, pedig mártír hőse lesz a Tengil-elleni küzdelemnek.

A regény egyrészt vérbeli kalandregény, amely csak feszült izgalommal olvasható végig, ahol minden apróságnak kulcsszerepe lesz, legyen az egy lónyihogás, egy gödröt ásó róka vagy egy galambokat etető öregember. Másrészt filozofikus parabola jellege miatt egyben arra is sarkallja az ifjú olvasót, hogy az élet és halál kérdését is átgondolja.

2. Lindgrenéhez hasonló Otfried Preußler (1923-2013) pályája. Nehéz ifjúkor (2 év frontszolgálat, 5 év orosz hadifogság, amelyből 40 kg-osan szabadult) után hosszú és gyerekkönyvekben gazdag életút vár rá, amely során elsősorban a német nyelvterületen gyerekek generációinak népszerű szerzőjévé válik. Könyvei derűs gyerektörténetek, melyek gyermekkrimiknek vagy inkább mivel az óvodás korosztályt is megszólítják mesekrimiknek tekinthetők. A történetek helyszíne egy-egy kisváros, amelynek ugyanolyan egyenrangú polgárai a felnőttek, a gyerekek és az állatok. A kisváros békés életét zavarja meg egy haramia, egy szellem, egy boszorkány megjelenése, a mesék végén mindenki meglelégedésére a bonyodalmak szerencsésen megoldódnak. Jelenleg az alábbi könyvei olvashatók magyarul is Nádori Lída kitűnő fordításában: *Torzonborz-trilógia*, *Málévári ribillió*, *A kis szellem*, *A kis boszorkány*, *Krabat a Fekete malomban*, amely a *Harry Potter* német előfutárának is tekinthető.

3. Michael Ende (1929-1995)

Ende Münchenben töltötte gyermekkorát. Apja szürrealista festő és szobrász volt. 1945-ben 16

évesen kapta meg a katonai behívóját, amelyet elutasítása jeléül összetépett. A háború után iskolai tanulmányait a stuttgarti Waldorf-iskolában fejezte be. Csak két évig járt ebbe az iskolába, de Rudolf Steiner szellemisége jelentős hatást gyakorolt egész életére.

1951-től próbált íróként megélni. Majd színészként, kabaréíróként és rendezőként is dolgozott a müncheni Volkstheaterben.

Gyakran töltött hónapokat Dél-Olaszországban, ahol nagy hatást gyakoroltak rá azok az elbeszélők (olaszul *cancastorie*), akik esténként piactereken történeteket meséltek.¹²⁷ Nagy vágyat érzett az iránt, hogy ő is ilyen történeteket írjon.

1957-ben született meg a *Gombos Jim és Lukács, a masiniszta*, és *Gombos Jim és a rettegett 13*. 1972-ben adták ki *Momo* című meseregényét, melynek érdekessége, hogy saját maga illusztrálta. Hatalmas sikert aratott, hatását bizonyítja az is, hogy az NDK-ban – a létező szocializmus országában - betiltották.

Legismertebb művét, *A Végtelen Történetet* 1979-ben fejezte be, a belőle készült filmnek elsöprő sikere volt, de Ende elutasította, sőt „kínosnak, szánalmasnak, borzalmasnak” tartotta, ezért pert is indított a forgatás megakadályozása érdekében, de csak néhány jelenet törlését érte el.

1989-ben megjelent gyermek-kémregénye a *Sátánármányosparázsvarázspokollikörpuncspancslóditóbódítóka*, melyben három elvetemült varázsló, *Lidérczy Belzebub*, *Átkos Ákos*, *Tyrannja Vámpiria* a címben megnevezett szerrel kíván Földünkre támadni. A szerrel megvalósulhat vágyuk, állatfajtákat irthatnak ki, folyókat mérgezhettek meg, erdőket vághatnak ki, járványokat, árvizet, aszályt szabadíthatnak minden élőlényre. A világ megmentője lesz Maurizió, aki egy elhízott, ostoba kandúr és Karesz, a proli holló, aki magát a balsors madara néven emlegeti, e természetes ellenségek szövetkeznek a vészhelyzetben. A történet szilveszter napján délután 5-kor kezdődik, és csak éjfélig van idő a Föld megmentésére. A fejezetcímek az óra állását mutatják, így tükrözik az éleződő feszültséget.

Michael Endét 1994-ben gyomorrákkal operálták, de nem gyógyult meg betegségéből, 1995-ben hunyt el.¹²⁸

Életműve

A hetvenes-nyolcvanas évek legolvasottabb írója volt, de az irodalomkritika mégsem foglalkozott vele. Ezt úgy konstataálta, hogy mindenféle ajtón be lehet lépni az irodalmi szalonba, egyedül a gyerekszoba ajtaján keresztül nem.

¹²⁷ A *Momo* regényben Gigi alakjában örökíti meg ezt az élményét.

¹²⁸ BANKOS Szilvia, Michael Ende életrajz, <http://ekultura.hu/olvasnivalo/eletrajz/cikk/2003-11-11%2000:00:00/michael-ende-eletrajz> (2015.04.20.)

Vallomása szerint nem gyerekeknek ír ő, hanem a benne lévő gyerekeknek, „közte és felnőtt voltom közt nincs szakadék, ami elválasztana bennünket. Alapjában véve olyanak érzem magamat, amilyen akkor voltam.”¹²⁹

„Romantikus volt alkata, érzésvilága, értékrendje és írói eszközei szerint is. Hitte, hogy a világ minden dolga mesésíthető; hogy az álom és a képzelet fontosabb lehet a valóságnál; hogy a művészet aranyalapja a mítosz. Azt is hitte, hogy a pénz nem boldogít, azt már nem, hogy a világban erkölcsi rend uralkodik. Michael Ende nemcsak nekünk mesélt, de rólunk is.

A lét egészével törődött az író”.¹³⁰ Nem csoda, hogy a két leghíresebb műve közül a *Momo* antiutópiának, *A Végtelen Történet* pedig mesészerű parabolának tekinthető. *A varázsiskola* című művében így fogalmazza meg morálját: csak az lehet varázsló, „aki megismeri saját valódi kívánságát, és uralkodni tud vágyerején, továbbá tiszteletben tartja a másik ember szabad akaratát.”

Ende két dologtól félti a felnőtteket és a gyerekeket: a fogyasztói társadalom uniformizált, elidegenedett világától és az elkerülhetetlennek látszó ökológiai katasztrófától. Könyveiben láthatjuk a külvilág megoldatlan problémáit, és azt is, hogyan válnak ezek a világméretű bajok belső, egyéni problémává. Megoldásként az ősi Gottkindmythost használja föl, hősei - Momo és Barnabás - gyermek-megváltók, akik a világ megmentéséért lépik át a valóság és a képzelet közti határvonalat.¹³¹ Momo helyreállítja a harmóniát, különleges képességét az egész világ megmentésére használja, még az életét is kockáztatja. Barnabás pedig megtalálja saját valódi vágyát, megbarátkozik saját magával és környezetével - elsősorban édesapjával.¹³²

Hősei közeli irodalmi rokonai Antoine de Saint Exupéry és J.R.R. Tolkien hőseinek. Momo olyan, mintha egy távoli bolygóról érkezett volna. Titokzatos idegen, mint a kis herceg. Ő is tudja, hogy mi az élet értelme, hogy mi a fontos.¹³³ Ende figuráitól ugyanolyan messze áll a tradicionális hősiesség, mint a hobbitoktól. Csak elfogadják a sorstól, ha éppen a hős szerepét osztja rájuk. Ezek a hősök nem keresik a kalandot, egyszerűen kalandokba, bajba keverednek.¹³⁴

A magyar irodalomban Lázár Ervin „szürke ura” a Kisfejú-Nagyfejú Zordonbordon, aki tiltja a nevetést és a bukfencet. Békés Pál *Félőlény* című művében pedig, a szürke urakhoz

¹²⁹ Idézi: KOMÁROMI Gabriella: *Lázár Ervin élete és munkássága*. Osiris Kiadó, Bp., 2011. 228. o.

¹³⁰ KOMÁROMI Gabriella: *A gyermekkönyvek titkos kertje*. Pannonica, Bp., 1998, 179 – 180. o.

¹³¹ Uo. 184. o.

¹³² BORBÉLY Sándor - KOMÁROMI Gabriella (szerk.): *Kortárs gyerekkönyvek. Műelemzések és műismeretek*. Ciceró, Bp., 2001. 154-155. o.

¹³³ Uo. 189. o.

¹³⁴ Uo. 189. o.

hasonlóan, közénk kerülnek a rémek, és csak a mese varázslatai segíthetnek legyőzésükben.¹³⁵ Darvasi László *Trapitijében* a szürke Főfőváros és a kedélyes Kavicsváros harca párhuzamba állítható Ende világával.

Gombos Jim és Lukács, a masiniszta

Ez meseregény a 8-10 éves gyerekeké, akik már jól ismerik a népmesét, ezért a mesevilágban már az újdonságot, egyediséget is tudják értékelni.

A történet a túlnépesedett Gyöngyélet Földjén kezdődik, ahol háromnegyed 12. Alfonz a király, és itt neveli fel Mitmond néni a szigetre vetődött néger kisfiút, akit Gombos Jimnek neveznek el. A sziget szűkösége miatt Lukács világgá indul, vele tart barátja, Jim is. Kínában kötnek ki, ahol egy hagyományos mesei feladatot kell megoldaniuk: az elrabolt Li Szit, a kínai hercegnőt kell megtalálniuk és kiszabadítaniuk.

A mese sehol másutt nem olvasható titokzatos helyszínekkel és szereplőkkel van tele. Érdekes szereplő Tur-Tur úr, aki egy távóriás: közelről kicsi, de távolról óriásnak látszik, mindenki fél tőle, ő meg szomorú, mert elkerülik. Nepomuk pedig egy félvér sárkány, ugyanis anyja csak egy víziló, ezért a sárkányok kiközösítik, sőt Sárkányvárosba sem léphet be.

Hőseink a Sárkányvárosba a vaksötét, keskeny szurdokon, azaz a Halál torkán át jutnak el, és egy föld alatti patakon keresztül menekülnek ki. Emmának, a sín nélkül is haladni tudó, hajónak is átalakítható gőzmozdonynak is fontos szerepe van, néma társként, segítőként kíséri a két főhőst kalandról kalandra.

A 13 haramia által elrabolt gyerekeket - köztük Li Szit is - fogva tartó sárkányasszony (Vicsorné) példázata Ende mély humánusát hirdeti: „*aki gonosz, az sohasem igazán boldog*”- mondja Vicsorné, tőle tudjuk meg, ha a sárkányt a legyőzője nem öli meg, akkor megtörténhet a csoda - a sárkány átváltozik. „*Átváltozásunk után elnyerjük a Bölcsesség Aranysárkánya címet, s bárki bármilyen kérdéssel fordulhat hozzánk: mi megfejtjük az összes rejtélyt és titkot. De ilyesmi ezerévenként legföljebb csak egyszer fordul elő*”- meséli Vicsorné, akinek az életét – Lázár Ervin hétfejű tündérét felidézve rosszat jóval viszonzva - meghagyják a mese hősei. Majd Jim Vicsorné jóslatának a segítségével felkészülhet birodalmának elfoglalására, egy úszó sziget lesz az ő birtoka, ami Gyöngyélet Földjéhez rögzíthető, így ezzel a túlnépesedés gondja is megoldódik.

A mese vége egyszerre idézi a népmesei hagyományt: Gombos Jim és Li Szi egy pár lesznek, és a hagyomány változását: ugyan jegyesek lesznek, de még tanulniuk kell az

¹³⁵ Uo. 190. o.

esküvőig, különösen Gombos Jimnek, aki még olvasni sem tud, „*bezzeg Li Szi már egy valóságos kis bölcs*”.

A fejezetekre osztott, de összefüggő történetből álló meseregény az első „komoly” regénye lehet kis olvasóinak.

Momo, avagy furcsa történet az időtolvajokról s a gyerekekről, aki visszahozta az embereknek az ellopott időt

A főhős

Michael Ende egy gyermeket tett történetének főszereplőjévé, ő a címben szereplő, Momo. Egy egész utca fogadja örökbe, az árvaházba – ahonnan jött - nem vitetik vissza, mert „*ott rácsok vannak az ablakokon*”, de mivel szegények, egymaga senki sem tudná viselni gondját, ezért egy elhagyatott, romos amfiteátrumban készítenek neki egy kis lakást, és sosem hagyják magára.

Különleges és titokzatos gyerekről van szó, mind külső megjelenését, mind belső tulajdonságait tekintve. Nehéz behatárolni, mennyi idős, lehetne nyolc, de akár tizenkét éves is. Ócska ruhákat, foltos szoknyát és egy sok zsebes, nagy férfikabátot visel. Mikor először találkozunk vele, nemében is bizonytalanok vagyunk, de aztán a történet folyamán kislánként említik.

Két különleges tulajdonsággal bír: az egyik, hogy remek fantáziája van, és ezért a gyerekek imádnak vele játszani, a másik: végig tudja hallgatni az embereket - barátait és bárkit, aki megfordul nála. Momo odafigyelése hat a gondjaikat mesélőkre, akiknek ettől olyan gondolataik támadnak, amelyekről soha sem tudták, hogy léteznek. Ha az egymást szidalmazók meglátogatják Momot, aki mind a két felet odaadással végighallgatja, ezzel fel is oldja a békétlenséget. „*Menjünk Momohoz!*”- jelszavú békéltető szokás alakul ki így a városkában.

Momo barátai

Momo úgy érzi, mindene megvan, de legfontosabbak a barátai. A két legkedvesebb barátja teljesen különböző egyéniség.

Az öreg utcaseprő Beppo az egyik, aki a neki feltett kérdésekre soha nem ad rögtön választ, előbb végig akarja gondolni, hogy mindig igazat mondhasson. De nem is mindig válaszol, csak amikor úgy érzi, nagyon szükséges. Ezt egyedül Momo érti meg, és csak ő várja ki válaszait. Tőle hangzik el Ende egyik fontos üzenete, amit munkáján, az utcaseprezésen keresztül szemléltet: „*Az ember előtt néha egy hosszú utca van. Azt gondolná, szörnyen hosszú;*

ennek sose ér a végére. Aztán elkezd az ember, iparkodik. És egyre jobban iparkodik. Ahányszor fölnez, látja, nem lesz kevesebb, ami előtte van. Még jobban nekiveselkedik, félni kezd, végül a szuflája is elfogy, nem bírja tovább. Az utca meg még mindig ott van előtte. Így nem szabad csinálni. Sose szabad egyszerre az egész utcára gondolni. Csak a következő lépésre kell gondolni, a következő lélegzetvételre, a következő seprűvonásra. Aztán megint mindig csak a következőre. Akkor örömet okoz. Ez fontos, mert akkor végzi az ember jól a dolgát. És így is kell, hogy legyen. Egyszer csak észrevesszük, hogy lépésről lépésre végigértünk az utcán.” Mikor a szürke urak ráveszik Beppet, hogy takarékoskodjon az idejével, pont ettől az örömtől fosztják meg, és élete egyhangú sepréssé válik.

Momo másik legjobb barátja, egy fiatal fiú: az idegenvezető Gigi, aki kitűnően ért a történetmeséléshez: a romok közt kalauzolva a turistákat képes mindig más és más történettel szórakoztatni. A szürke urak Gigit sztárrá teszik. Gazdag és híres lesz, csak éppen a fantáziája képtelen már szárnyalásra, önmagát ismételve elveszíti tehetségét, és üzött vadként rohan fellépésről fellépésre.

Fantasztikum a mesében

A második részben bukkannak fel a történet negatív figurái: a szürke urak, akik az Időtakarék ügynökei. Nem valóságos emberek, az emberektől ellopott időből tartják fent magukat, ugyanis ráveszik az embereket, hogy az idejüket takarékbba téve időt spóroljanak. Propagandájuk szerint a megtakarított időt később felhasználhatják az ügyfeleik.

Mindegyiken szürke öltöny, kezükben ólomszürke aktatáska van, és mindegyik szájából szürke szivar lóg ki. Az őket éltető szivarok a becsapott emberek idővirágjainak szirmaiból készültek. Azonban eltett idő halott idő, ezért szürkék a szürke urak, és körülöttük is szürke és sivár lesz az egész világ. „A szürke urakkal együtt jár a hidegség, ahogy ezt a német irodalom ördögalakjainál már megszokhattuk”¹³⁶.

Momót is felkeresi egy szürke úr, aki csodás játékszerekkel akarja elcsábítani Momót, de a kislánynak fontosabbak a játszótársak, mint a játékszerek. A szürke úr elmondja Momónak titkukat, ugyanis ő sem tud ellenállni a kislány szeretetteljes figyelmének. E vétke miatt ki is végzik társai: elveszik tőle a szivarját, és egyszerűen semmivé válik.

Az idő a regényben a legfontosabb szimbólum - „egy nagy, mégis egészen hétköznapi titok. [...] Mert az idő élet. Az élet pedig a szívünkben lakik. S minél tovább takarékoskodtak vele az emberek, annál kevesebb maradt nekik.”

¹³⁶ Hajna STOYAN, Kaspar H. SPINNER, Mária NÉMETH, Hajna STOYAN, Kaspar H. SPINNER, Mária NÉMETH: *Moderne deutschsprachige Kinder- und Jugendliteratur, Überblick, Didaktik, Texte*, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Bp., 1998. 53. o.

A mesében az idő ura Hora mester, aki a Seholsincs-házban él. A szürke urak ellensége, nevét ki sem merték mondani, csak Úgynevezettként emlegették. Momo életének legszebb élményét élhette át Hora mesternél, láthatta a saját szívében nyíló idővirágokat, és hallhatta az idő zenéjét, ami „*halk, de mégis hatalmas muzsika.*”

Momo segítője Hora mester teknősbékája, a csillagzatra utaló Kassiopeia lesz, aki a hátán megjelenő neon feliratokkal kommunikál. Bár lassú a járása, van egy fontos képessége, fél órával előre lát az időben.

Realitás a mesében

Az időmegtakarítás eszméje napjaink egyik kulcsfogalma. A reklámok visszatérő szlogenje: *ezzel a termékkel időt takarít meg!* A főkérdés, hogy az így nyert időt a gazdája mire használja föl, mert ha rossz, értéktelen dologra, akkor jobb lenne, ha nem is rendelkezne ezzel a többletidővel.

A történetben Fusi, a fodrász példáján keresztül jól látható az időmegtakarítás ideológiája. Miután az üzletébe betért egy szürke úr, és rábeszélte, spóroljon az idejével, azaz azt „hasznosabban” töltsse el: idős édesanyját az öregek otthonában helyezi el, tolószékes barátnőjét, Dária kisasszonyt már nem látogatja, nem jár énekelni a dalárdába, csevegő papagáját eladja, nem beszélget a vendégeivel, nem megy moziba. Idejét kamatostul őrzik az Időtakarékban, miközben Fusi urat megfosztják kedvenc időtöltéseitől, örömeitől és az életkedvétől. Marad a monoton ollócsattogtatás.

A város képe is megváltozik: a kedélyes kisvendéglők helyett gyors éttermek nyílnak. A gyerekek élete is más lesz, pedig velük a legnehezebb a szürke uraknak. „*A gyermek a mi természetes ellenségünk. Ha a gyermek nem volna, az emberiség rég a kezünkben volna. A gyermek vehető rá a legnehezebben, hogy takarékoskodjon az idővel, bármelyik teremtménynél nehezebben.*”

Idővel a gyerekek is belekerültek ebbe a szörnyű körforgásba: a szülőknek nem maradt rájuk elég idejük, így játékorákra írták be őket. Lassan olyan arcuk lett, mint az időspórolóknak, „*zsémbes, unott, ellenséges, úgy is csináltak mindent, amit kívántak tőlük.*” Ha magukra hagyták őket, már nem tudtak mit kezdeni magukkal, nem találtak ki maguktól játékokat, már nem tudott szárnyalni a fantáziájuk, mint korábban. A közös játék helyét a különböző játékok (ilyen a szuperbaba) birtoklása és újabb és újabb játékkiegészítők gyűjtése váltotta föl.

Momo harca

Momo nem tud élni ebben a világban, felelősnek érzi magát a viláért, és életét kockáztatva szembeszegül a szürke urakkal.

Kassiopeia segítségével Momo láthatatlan lesz a szürke urak számára, és megtalálja az utat Hora mester birodalmába. Majd egy Hora mestertől kapott idővirággal a kezében kiszabadítja az ellopott idővirágok fagyott szirmaiból, az Időtakarékból. Hora mester csak egyetlen órára állította meg az időt, és az idővirág is csak egy órányi időhöz elég. Nehéz a feladat, Momo ennek ellenére győz, de nem úgy, mint a népmesék hősei: nem Momónak kell őket ténylegesen elpusztítania, hanem a szürke urak a szivarokért való küzdelemben egymást tapossák el.

Momo mint gyermek-megváltó helyreállítja a harmóniát. Megfordul a saját szíve templomában, és ott kupola alatt, ahol az idővirágok nyílnak, hervadnak, megérti, hogy csak az az idő az életünk része, amit a szívünkkel élünk át. A többi nem a mi életünk.¹³⁷

Ende meséinek morális alapelve: „Törődj más emberi lényekkel!” Ezt az elvet testesíti meg Momo. „Kibővített lelkiismeret” Kant kifejezésével élve, aki az egész viláért felelős. Kiszabadítja az embereket a konzumvilágból, a gyerekeket a „Barbie-világból”¹³⁸ - írja Komáromi Gabriella.

Ritkán találkozunk a mesékben női főszereplőkkel. Általában a nő a hős jutalma. A Momo esetében nem véletlen a női főszerep - fejt ki véleményét Boldizsár Ildikó. Ende meséje arról szól, hogy a nő finomítson a világon, váltsa meg, hozza vissza és tartsa itt azokat az értékeket, amelyeknek itt van a helyük, csak valamilyen módon elvarázsolódtak. Momo jól mutatja a nők csodálatos képességeit, miszerint a lélek nehezen hozzáférhető részeivel intenzív kapcsolatba tudnak lépni, és így képesek kommunikálni minden élővel - fűvel, fával, virággal, kővel, állattal. Momo is érzi, minden hozzá beszél, hallja a természet hangjait.

Momo azt feladatot is végrehajtja, amit a népmesékben a világot a sárkányoktól megszabadító férfiak: egy idővirággal a kezében megsemmisíti a szürke urakat, és visszahozza az értékeket a világba.¹³⁹

Momo rokonságban van Hoffmann *Arany virágcserep* meséjéből Anselmusszal, vagy Marie-val a *Diótörő és az egérkirályból*, mindhárman csodákba ütköznek, és ezáltal találják meg feladatukat.¹⁴⁰

¹³⁷ KOMÁROMI Gabriella: *A gyermekkönyvek titkos kertje*. Pannonica, Bp., 1998. 195. o.

¹³⁸ KOMÁROMI Gabriella: *Gyermekirodalom*. Helikon, Bp., 1999. 220. o.

¹³⁹ BOLDIZSÁR Ildikó: *Meseterápia. Mesék a gyógyításban és a mindennapokban*. Magvető, Bp., 2010. 218. o.

¹⁴⁰ Hajna STOYAN, Kaspar H. SPINNER, Mária NÉMETH, Hajna STOYAN, Kaspar H. SPINNER, Mária NÉMETH: *Moderne deutschsprachige Kinder- und Jugendliteratur, Überblick, Didaktik, Texte*. Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Bp., 1998. 55. o.

A könyvnek van egy titokzatos zárzata: egy vonaton történő utazás során valaki valakinek elmeséli Momo történetét, de azt nem lehet tudni, hogy ez a történet a múltban már lejajlott vagy még várat magára. Egy biztos: a történet felelőssé tesz, ha nem is az egész világért, de a saját idővirágainkért mindenképp.

A Végtelen Történet

„Az élet vize a szeretet. A szeretni tudás öröme: az élet öröme”¹⁴¹- írja Ende. Valószínűleg e törékeny mondatokat az író, épp e mondatok védelmében helyezte a talán túlsúfoltnak érezhető betűrengeteg, azaz a meseregény végére.

Fontos, hogy ez a szeretet nem elvont fogalomként jelenik meg a műben, hanem konkrét szeretet képében: a megözvegyült apa és fia közti kapcsolatot veszi a könyv górcső alá. Az apa az anya halála után bánatába burkolózott, a fia úgy érzi, hogy áttörhetetlen jégtömb veszi körül. Nem nagyon vesz tudomást fiáról, pedig egyedül fia tudna segíteni neki. Miután Barnabás visszatér Fantáziából, elmeséli apjának a történeteket, az apa figyel rá, megérti őt, a szeme tele lesz könnyel (ilyet még sosem látott Barnabás), és végezetül azt mondja: „Mától minden másképp lesz.” Majd mint eddig még soha - együtt töltik a napot: úgy tűnik, hogy a regény végére Barnabásnak valóban sikerült elhoznia az élet vizét, a szeretetet.

A főhős

Bux Barnabás Boldizsár *A Végtelen Történet* főszereplője, olvasója és egyben hőse. Egy magányos, tíz év körüli fiú, kövér, ügyetlen, önbizalom-hiányos és ráadásul bukott tanuló is. Legszívesebben azzal tölti idejét, hogy „kisétál” ebből a világból, olvas vagy történeteket talál ki.

Útja Fantáziában egy belső utazás önmaga, önmaga vágyainak megismerésére. Azaz Barnabás belső fejlődésen megy keresztül, és a regény végén meg tudja valósítani Ende legfontosabb tanítását: a „Válaszd magadat!” Az Aurin medálion feliratát: „Tedd azt, amit akarsz!”¹⁴² sokáig félreérti, erős és bátor akar lenni, csak kalandjai végén jön rá, mi az ő igazi vágya¹⁴³: azt szeretné, hogy szeressék olyannak, amilyen ő valójában.

M. Horváth Adrienne így fogalmaz: Barnabásnak végig kell járnia az emberiség fejlődéskorszakainak útját és az egyedfejlődés útját is. Ezt vallja az Endére nagy hatással bíró

¹⁴¹ Móra Ferenc *Kincskereső kisködmönének* is hasonló az utolsó mondata: „Szeretet az élet.”

¹⁴² „Tu, was du willst!”

¹⁴³ Meg kell találni a valódi vágyát, s „ennél semmi sem nehezebb - állítja a mese egyik alakja, Szörszörény. - *A Valódi Vágyamat?* --ismételte Barnabás megilletődve. Hát az mi? - *Az a saját legmélyebb titkod, amelyről nem tudsz.*”

Rudolf Steiner is, az antropozófia tanait lefektető filozófus, pedagógus: „*Minden test, minden lény a kozmoszban mindig megismétli korábbi állapotait, míg új fejlődési fokra érkezik.*”¹⁴⁴

A könyv másik hőse az olajzöld bőrű, bátor Atráskó, aki egyszerre Barnabás ellentétje és egyben a vágyott énje, a Kislány Királynő által kiválasztott hős, aki megmentheti a Fantázia birodalmat. Atráskó elindul a Nagy Keresésre, és útja során megtudja Jajulálától, a Hallgatás Hangjától, hogy a Kislány Királynő csak akkor gyógyul meg, ha új nevet ad neki egy emberfia, így kapcsolódik be a történetbe Barnabás.

Az olvasás mágiája

A történet Barnabás könyvlopásának leírásával kezdődik, jellemző módon egy antikváriumban, és ugyanott fejeződik be: Barnabás miután elolvasta a könyvet, visszaviszi azt ugyanoda, hogy más is elolvashassa.

A jó olvasó egy jó könyv esetén belép a könyv teremtette világba, és ezzel létrehozza a saját olvasatát, így valójában minden könyv végtelen, de *A Végtelen Történet* az olvasás misztériumára ennél még tudatosabban épít. A könyv betűi kezdetben pirosak, így szerzünk tudomást Barnabásról, amit olvas, az zöld színű. Majd egymást váltja a két szín, és szép lassan Barnabással együtt belemerülünk a történetbe. A névadáskor a könyvet olvasó Barnabás és a regény szereplője, a Kislány Királynő egymás szemébe néz. A Kislány Királynő új nevének kiejtésével: *Holdgyermek* - Barnabás bekerül a regénybe mintegy fizikailag is, és egyúttal e névmágiával megmenti a Semmi közeledése miatt nagy veszélyben lévő Fantáziát. A regény végén Barnabásnak Fantáziából nehéz visszatálnia a valóságba, de apjának a képe, azaz a valakihez való tartozás lehetővé teszi ezt, így ezzel saját életét is megmenti.

Barnabás története szimbolizálja az olvasás lényegét: egy könyv messzi szimbolikus tájakra viszi olvasóját, és az olvasás során bejárt belső út alapja lehet egy magasabb szintű valós életnek. Ende a népmesére utalva megmutatja, mennyi próbát kell kiállni ahhoz, hogy elérhessük célunkat, az olvasó Barnabással együtt járja végig ezt az utat.

A történet a történetben „szerkezet” felidézi Lázár Ervin *Szegény Dzsoni és Árnika* kerettörténetét is, mikor a mesehallgató Fruzsina is néha bele-beleszól a történetbe, ezáltal értelmezi és alakítja is azt.

Fantázia

Ende az embereket felosztja aszerint, hogy milyen a viszonyuk Fantáziával. Ezek szerint vannak olyanok, akik sohasem jutnak el Fantáziába, és nagy buzgalommal igyekeznek kiverni

¹⁴⁴ M. HORVÁTH Adrienne: *A végtelen történet mint a beavatási szertartás szimbóluma*. Xénia, Bp., 1995. 74-75. o.

még a gyermekek fejéből is Fantázia létezését. Barnabás nem ilyen: „*Soha nem akarta elfogadni, hogy az életnek annyira szürkének és közömbösnek kell lennie, annyira titkok és csodák híján valónak, mint ahogy azok az emberek vélekednek, akik egyre azt hajtogatják: ilyen az élet!*”

Vannak, akik ott maradnak Fantáziában, a Régi Királyok városában, akik elveszítették a kapcsolatot a valós világgal. És vannak (meg is említ egy konkrét személyt: William Shakespeare-t), akik fenntartják a két világ között a kapcsolatot, ők azok, akik tudnak segíteni mindkét világon: egyrészt Fantáziát megvédik a Semmitől, a valós világot pedig a hazugságoktól. Ende meg is nevezi az aktuális hazugságokat: a másság gyűlölete és a haszontalan, felesleges dolgok összevásárlása.

Meselexikon

A Végtelen Történet mesealakok és mesehelyszínek tárháza, és mivel az egyes fejezeteket az A-tól Z-ig terjedő ábécé iniciálé alakban megformázott betűi jelölik - a meselexikon elnevezés is indokolt.

Fantáziában mindenkinek helye van: a szépnek, a rútnak, a jónak és a gonosznak is. Szörnyalak pl. Igramul, aki képes testét változtatni, hol óriáspók, hol óriásskorpó, hol hosszú karmú, horgas kéz. Ujuóla asszony mintha maga a Földanya lenne, aki saját testével, azaz gyümölcseivel táplálja Barnabást. Változ-lakban él, amely Barnabás igényeihez alkalmazkodva alakul át hálósobává, konyhává, de akár körhintává vagy hullámvasúttá is.

Ende művében rengeteg szimbólumot használ fel. Ilyen pl. a Tízezerajtájú Templom, amely mindig felkínál a benne járónak két ajtót, amelyek közel azonosak, de egy-egy tulajdonságban el is térnek egymástól: pl. az egyik fém, a másik fából van, vagy azonos anyagból készültek, de az egyik magas és keskeny, a másik alacsony és széles. Minden egyes választás feltételezi az egyik vagy a másik utat: folyamatosan választani kell, és visszatérésre nincs lehetőség.

A Kislány Királynő *A Végtelen Történet* központi szereplője, Fantázia uralkodója, akinek a betegsége miatt pusztul Fantázia: egyre több rész enyészik el belőle. Mikor Barnabás újra elnevezi a Kislány Királynőt, újjászületik az egész birodalom is. Nem meglepő, hogy Barnabás a Holdgyermek nevet adja. A hold a női princípiumot, a szépséget, a fényt jelképezi a sötét végtelenben.¹⁴⁵

¹⁴⁵ PÁL József - ÚJVÁRI Edit (szerk.): *Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*, szerk., http://www.balassikiado.hu/BB/netre/Net_szimbolum/szimbolumszotar.htm#s%C3%A1rk%C3%A1ny (2014.04.10.)

A Kislány Királynő kortalan gyermek alakjában egy transzcendens szereplő. „Ő nem Fantázia teremtménye. Bennünket mindnyájunkat az ő létezése éltet. Ez a mi világunk legmélyebb titka. Aki ezt tökéletesen felfogná, a saját létét oltaná ki. Olyan, mintha nem is létezne, mégis mindenütt jelen van” – mondja róla Fuhur, a szerencsesárkány.

Az egyes mitológiák felfogása szerint az uralkodó a világmindenség közepe, a világ tengelye, mintegy Mennyei Jeruzsálem. A Kislány Királynő is egy efféle misztikus helyen él, a birodalom közepén egy tojás alakú Elefántcsonttoronyban. A torony a középkori allegorikus képeken Isten háza, és egyben felidézi az égigérő fa népmesei motívumát. A torony világtengelyként összeköti a Földet az éggel. A keresztény eszmerendszerben a fehér elefántcsonttorony Mária szüzi tisztaságára utal. A tornyot egy labirintus veszi körbe, amely az igaz útra térést jelképezi, gyakori az ábrázolása a középkori katedrálisok mozaikpadlóin. A torony tetején egy virágkehelyben találjuk a Kislány Királynőt, amely utalhat a titkos értelmű rózsa keresztény szimbólumra is.¹⁴⁶

Fontos alakja a könyvnek Fuhur, a szerencsesárkány. A szerencsesárkányok Fantázia legritkább állatai. Egyáltalán nem hasonlítanak a közönséges sárkányokhoz vagy óriáskígyókhöz. Pikkelyük gyöngyházfényű, szemük rubinpiros, és kék tüzet okádnak. A féktelen öröm teremtményei, a hatalmas testük ellenére könnyűek, mint a nyári felhő, ezért nincs szükségük szárnyra a repüléshez. A legszebb az énekük, a bronzharangéhoz hasonlatos és felejthetetlen: az öröm ezer hangján szól.

Ende szerencsesárkánya az örök optimista Fuhur. Ő közvetít az emberek világa és Fantázia között, társa lett Atráskónak és Barnabásnak egyaránt.

A Végtelen Történet tele van titokzatos utalásokkal. Nyomot hagyott rajta a homéroszi Odüsszeia, s a mindent újraértékelő Oidipusz-történet, benne van a nietzschei örök visszatérés gondolata, és bibliai motívumra is akadunk a könyvben: Bastien, Bux Barnabás Boldizsár úgy lovagol át számárháton Amarganthba, mint ahogy Jézus tette Jeruzsálemben¹⁴⁷- írja Komáromi Gabriella. „Ez a meseregény duplafedelű, vagyis van olyan rétege, amely csak a művelt, tapasztalt felnőtt számára érthető. A ráismerés élményét csak ő élheti át, a reminisztenciák csak számára világosak. Az ifjú olvasó befogadása más, de ettől még jól szórakozik a történeteket olvasva”¹⁴⁸- állítja Gombos Péter.

¹⁴⁶ M. HORVÁTH Adrienne: *A végtelen történet mint a beavatási szertartás szimbóluma*. Xénia, Bp., 1995. 46-48. o.

¹⁴⁷ KOMÁROMI Gabriella: *A gyermekkönyvek titkos kertje*. Pannonica, Bp., 1998. 189. o.

¹⁴⁸ BORBÉLY Sándor - KOMÁROMI Gabriella (szerk.): *Kortárs gyerekkönyvek. Műelemzések és műismeretek*. Ciceró, Bp., 2001. 162. o.

Kulcsfogalmak

antiutópia

duplafenekű könyv

Gottkindmythos

gyermekkrimi

gyerektörténet

gyerekregény

kalandregény

kópéregény

parabola

Kérdések

1. Mutasson be friss olvasmányélmények alapján egy Lindgren/Ende művet!

VI. Válogatás a kortárs külföldi és magyar gyermek- és ifjúsági irodalomból

Jelenünk gyermekirodalmában két látszólag könnyen elkülöníthető, de egymásra is ható tendencia található. Az egyikbe tartoznak a realitás talaján maradó gyerektörténetek, amelyek bátran szakítanak a korábbi didaktikus gyermektörténetekkel, amelyekben még az idealizált és egyedül érvényes felnőtt világba kell betagozódnuk az éretlen, tudatlan gyermekeknek. A kortárs könyvekben a felnőttek gyakran esendőbbek, mint a gyermekek – vagy szenvedélybetegek, vagy egyszerűen nem tudnak vonzó világot felmutatni a gyermekek számára. Mint pl. Sue Townsend *Adrian Mole naplójának* esendő, emberi gyengeségekkel terhelt, hűsvér szülőpárosa vagy Janne Teller *Semmi* című regényének világa, melyben a világ értelmetlenségéből eredő szorongás miatt fanatikus, minden értéket elpusztító agresszió-láncot indítanak el a kamaszok. A magyar gyermekirodalomban Dóka Péter *A kék hajú lány* című regényében a 13. születésnapját ünneplő Olivért olyan rosszindulatú, őt nem ismerő és semmibe vevő családban ismerjük meg, hogy nem csodálkozunk azon, hogy el szeretne repülni ebből a milióból, és gyógyulása után hazatérése helyett inkább a kórházban maradna.

Ennek a tabukat ledöntő ifjúsági irodalomnak fontos szerepe van, segít bizonyos hamis illúziók (minden felnőtt jó és bölcs, a gyerekeknek mindig jót akarnak) nélkül a felnőttek világába belépni.

A másik irány a mese, a meseregény vonalát folytatja, idetartoznak az ifjúsági fantasy irodalom művei, amelyek egyik ága áttételesen szintén napjaink világát tükrözi vissza. Ilyen például Susanne Collins *Az éhezők viadala* trilógiája, melyben viszontláthatjuk az éhezőkre és dőzsölőkre osztható emberiséget, a média által manipulált tömegeket, különös tekintettel a fiatalokra nagy hatást gyakorló valóságshow-kra. Silvana de Mari *Az utolsó tünde* trilógiájának ihletője pedig napjaink egyik rákfenéje – a rasszizmus.

1. Irodalom a valóság vonzásában

Christine Nöstlinger (1936-)

Az osztrák, Andersen-díjas (1984) és Astrid Lindgren életműdíjas (2003) író az első gyerekkönyvét - *A tűzpiros hajú Friderika* címűt - 1970-ben jelentette meg. *A rút kiskacsa* témáját idézi vissza ez a mű: Friderikát haja miatt gúnyolják, bántalmazzák. Idővel felismeri

rejtett képességét, miszerint épp a hajának köszönhetően tud repülni. Majd kemény edzésbe kezd, és így szeretteit is elbírja, és velük együtt tud elrepülni igazi otthonába.¹⁴⁹

Nöstlinger történetei „a mindennapokról szólnak, de a realiztikus elemek fantasztikus elemekkel, szürreális motívumokkal keverednek gyermekregényeiben”¹⁵⁰- írja Komáromi Gabriella. Ilyen a *Fütyülünk az uborkakirályra!* című könyve is, amelyben az apai hatalom zsarnoksága a fő téma. A könyvbeli apa addig van jóban a gyerekeivel, amíg azok kicsik, és nincs önálló akaratuk, de a kamasz gyerekek függetlenségi törekvéseit sorra letöri. „*Mi szörnyű család vagyunk! Tévézni csak akkor szabad, ha a papa akarja. Enni csak azt kapunk, amit a papa akar! Felvenni csak azt szabad, amit a papa akar! Nevetni csak akkor szabad, ha papa akarja*”- panaszkodik a főhős. Nöstlinger ellenpontként olyan családot is bemutat, amelyben mindenki azt csinálja, amit akar. A gyerekszobába felnőtteknek belépni tilos. Csak hát Huber Erick se boldog. „*Mert az anyukája, hát az is azt csinál, amit akar.*” Se nem főz, se nem mos.

A regény irreális eleme Kumi-Ori, az elűzött király, aki tulajdonképpen a papa karikatúrája: az apai hatalom mása. „Keményen antiautoriter könyv Nöstlinger regénye. De némiképp szelídíti a dolgot, hogy a gyerekek lázadásának célpontja, utálatának tárgya elsősorban az uborkakirály.”¹⁵¹A család összefog, és megszabadul Kumi-Oritól. A történet végén a Kumi-Oriban csalódott papának lehetősége van arra, hogy megváltozzon.

Másik regénye a *Konzerv Konrád*, egy tökéletes – postán utánvétellel megrendelhető - gyerekről szól, ill. arról, hogy milyen szabályokat kell, melyeket nem kell betartanunk. Konrád oly annyira szabálykövető, hogy gyűlölik az osztálytársai: ő az, aki nem sűgja meg az eredményt dolgozatírásakor a gyenge matekos padtársának, mert a tanító néni ezt megtiltotta; ő az, aki elárulja, hogy ki törte ki az ablakot, hiszen mindig az igazat kell mondani. A gyerekek az iskola után így tudósítanak az aznapi élményeikről: „*Tudod, mit csinált már megint az a görény?!*” Ez a furcsa ellen-*Pinokkió*-történet arról szól, hogyan lesz Konrád igazi, húsvér, vagyis korántsem tökéletes kisfiú.

Az író nő idővel egyre inkább lemond az abszurd mesei elemekről, és a reális világban találja meg a nonszensz jelenségeket.

Legkimunkáltabb írása a 12-14 év körüli gyerekeknek szóló regénye az *Ilse Janda fiataikorú*, melyben a szülők válása és újraraházasodása egy lánytestvérpárt (12 és 14 évesek) újabb és újabb helyzetekbe kényszeríti, amit segítség híján feldolgozni sem tudnak. Életük

¹⁴⁹ John Boyne könyve - *Barnaby Rooker és a szörnyű dolog, ami vele megesett* - szintén a másság témáját veszi górcső alá. Világa kegyetlenebb, ugyanis a lebegő, nem mindennapi fiúcskát leginkább apja-anyja nem tudja elviselni. Nem csoda, hogy a történet végén elhagyja Barnaby a szüleit, csak hűséges kutyáját viszi magával.

¹⁵⁰ KOMÁROMI Gabriella: *A gyermekkönyvek titkos kertje*. Pannonica Kiadó, Bp., 1998. 197. o.

¹⁵¹ Uo. 199. o.

szabályok közé van szorítva, de valódi törődést nem kapnak, sőt a családtagok mindent megtesznek, hogy egymás tekintélyét kikezdzék a gyerekek szemében. „*Minden áldott csütörtökön nagyiékhoz mentünk vendégségbe. Szombatonként papával kellett találkozunk. Szerdára esett a következő heti látogatás mama szüleinél. És minden hétfőn délután otthon kellett maradnunk, mert olyankor nagypapa és nagymama jöttek hozzánk vizitbe. Vasárnap pedig mindig családi napot tartottunk*” – meséli a főszereplő. Az újabb házassággal és újabb gyerekekkel megáldott anya a nagyobbakat csak pofonnal és büntetéssel neveli. Így nem csoda, hogy a nagyobbik lány, Ilse így összegez: „*Ennél, ami itt van, minden csak jobb lehet.*” És 14 évesen külföldre szökik egy férfival. A 12 éves Erika a nővére utáni nyomozás során kilép bezártságából, barátokra lel, és nyomára akad Ilsének, aki vak húga őszinte szeretetére, és várható, hogy hamarosan újra odébbáll. „*Félek* – vallja Erika a regény végén. – *Nemcsak Ilsét félttem. Mindannyiunkat.*”

A három kötetes *Gréti*-könyvek főhősének szülei válásával, és az ezzel járó következményekkel kell megbirkóznia. No meg a kamaszlányok leggyakoribb problémájával - a túlsúllyal.

A cseregyerek című könyv története szerint a dolgok változhatnak, és még a szülők is képesek fejlődni. A könyv egy pedáns osztrák családban játszódik, ahol a rend és a fegyelem uralkodik. E szellemben kezdi el az anya a harcát fia, Waldi hármasklasz angol osztályzata ellen. Előbb az angoltanárral beszél sikertelenül, majd a kiejtés fejlesztése érdekében egy angol cseregyereket kerít. A kiszemelt Tom helyett azonban Jasper érkezik cseregyerekként Londonból Bécsbe. Jasper igen különösen viselkedik: csak éjszaka táplálkozik, a nappalokat bezárkózva tölti a szobájában, nem mosakszik, és legféltebb tárgya egy kavicsal teli zsák. Majd fokozatosan kiderül, hogy Jasper eddigi rövid életét szüleinek többszörös válása nehezítette meg, ill. az, hogy „igazi” édesanyjának nem szülőanyját, hanem a tőle eltiltott, nem vérszerinti nevelőanyját tekinti. Waldi angol kiejtése ugyan nem javul ezen a nyáron, de ehelyett átélheti családjának megújuló és befogadó erejét.

Lois Lowry (1937-)

Az amerikai író a 12-14 éveseknek a holocaustról mesél a *Számláld meg a csillagokat!* című könyvében, melyben egyúttal a zsidókat Svédországba menekítő dán hazafiaknak is emléket állít. Egy sokgyermekes család nézőpontjából éljük át az eseményeket, mikor a család félelmét legyőzve összefog, hogy segítsen a deportálásra váró zsidó szomszédain. Torokszakító a témája a *Nyáron történt* című könyvének is, amelyben a 15 éves Molly leukémiás lesz, és családjá néhány hónap után el is veszíti őt. A történet narrátora a beteg lány 12 éves húga, a nővérét

mindig irigyelő Meg. Őszinte, egyszerű hangon ír a halálról az író, életszeretét nem tagadva meg a könyv nem a halállal fejeződik be, hanem egy gyermek születésével.

„Bizonyára az ifjúsági irodalom egyik legkülönösebb, legtalányosabb könyve lesz Lois Lowry kötete, amelynek véleményem szerint – írja Boldizsár Ildikó az *Emlékek őrééről* - feltétlenül helye lenne a 12-14 évesek ajánlott olvasmányai között. Műfaját tekintve gyerekutópiának nevezném, és előtanulmánynak ajánlanám Orwell művéhez.”¹⁵²

Ez a könyv gondolkodásra, értelmezésre ösztönzi olvasóit. Egy látszólag tökéletes világot mutat be, ahol ugyan nincs éhség, fájdalom, betegség, háború, de amiből hiányoznak a színek, a valódi érzelmek, a szerelem és a szülői szeretet. Az „elbocsátás” eszközével, vagyis egy gyilkos injekcióval, szabadulnak meg az öregektől, betegektől, gyengéktől. Az embereknek nincsen szabad akaratuk, és sok mindennel nincsenek tisztában – így pl. az elbocsátás valódi jelentésével sem. A főhősnek - Jonasnak - mint az emlékek őrzőjének, 12 éves korában szakad a nyakába a sok titok. Megvilágosodik számára világának embertelensége, de mégsem maga miatt menekül el, a kisgyermek Gabrielt próbálja megmenteni, mert érzi, hogy nincs joga a társadalomnak a gyermeket kivégezni, vagyis „elbocsátani”, csak ezért, mert lassabban fejlődik, mint az átlag. Kettőjük kétségbeesett menekülése önmagában vádolja a rendszert - inkább a hideget, az éhséget, a bizonytalant választják, de egyben az emberhez méltó életet.

Gabriel előtörténetét *A fiú* című részben¹⁵³ ismerhetjük meg. Édesanyját, Claire-t a döntéshozók történetesen szülőanyának jelölték ki, s már tizennégy évesen életet kellett adnia egy fiúnak, akit a szokásoknak megfelelően azonnal elvettek tőle. Ám a gépezet ezúttal nem működött tökéletesen, nem kapta meg a pirulát, amely a társadalom minden tagját megfosztja az érzésektől, így az anyai szeretetről is: Claire nem tud lemondani fiáról: mindent kockára téve elindul, hogy valahol a nyomára bukkanjon.

A könyv folytatása szerint a szerencsésen megmenekült, már felnőtt Jonas által bölcsen irányított Falut két veszély is fenyegeti, az egyik, hogy már nem szívesen fogadnak be menekülőket, sőt egyesek a Falu lezárását követelik, a másik pedig a Cseremester megjelenése, aki titokzatos luxuscikkekért cserében emberi érzéseket kér - itt ismét az író társadalomkritikája jelenik meg.

Jerry Spinelli (1941-)

Az amerikai író könyve, a *DumDum, az ász*, a hagyományos amerikai értékeket kérdőjelezi

¹⁵² BOLDIZSÁR Ildikó: *Mesepoétika: írások mesékről, gyerekekről, könyvekről*. Akadémiai Kiadó, Bp., 2004. 291. o.

¹⁵³ A regényfolyam része a *Valahol, messze* és a *Hírvivő* című kötet is.

meg - a siker- és pénzorientált világot, amelyben a mások felett aratott győzelem a legfőbb dicsőség. A főhős (DumDum) az ettől eltérő elveket egy kvéker családból származó fiútól ismeri meg, akiknél nincsen tévé, akik hétvégén kirándulnak, akik nem esznek húst, és elutasítanak mindenféle fegyvert, akik a legdivatosabb márkájú ruhák helyett a Használt Ruhák Boltjából öltözködnek, küzdenek a plázák és a háborúk ellen. A könyvben fontos szerepet kapnak a nagypapák, akik még tudnak főzni, és arra is van idejük, hogy a gyerekeket meghallgassák. Aztán az egyik nagypapa - Robogó - agyvérzést kap, és már csak annyit tud mondani: *tá-sok*. Remélhetőleg a másik, kvéker nagyapa által odaajándékozott titkos gyógyszer - Missouri agyaga - segíteni fog rajta.

Ebben a könyvben a gyerekek mellett a felnőttek is megváltoznak, ők is felülvizsgálják az eddigi életfelfogásukat. *És elgondolkoztam rajta – mondja az anya -, milyen ritkán látlak benneteket, gyerekek, és ti milyen ritkán találkoztok velem. És akkor egy percig valóban megijedtem, hogy esetleg elfelejtitek, hogy nézek ki. Tudom, ostobán hangzik. De ez közvetlenül az előtt történt, hogy közöltem a főnökömmel: ezután négy órában fogok dolgozni.*

Jerry Spinelli másik magyarul is olvasható műve a *Stargirl*, amely egy 16 éves lányról szól, aki minden szempontból különbözik a többiektől, és ez cseppet se zavarja. Mintha egy újabb Momo, egy másik világból érkezett lány próbálná megváltoztatni a sok szempontból tökéletlen világunkat. Ő az, aki figyel az emberekre, felköszönti iskolatársait születésnapjukon, próbálja kitalálni embertársai kívánságait, hogy teljesítse őket, pl. fényképalbumot készít a szomszéd kisfiúról, hogy nagy korában meglepje őt vele. Csak akkor jelentkezik esendő, emberi mivolta, amikor ő is meg akar változni, hogy a közösség befogadja, hasonulni akar a többiekhez, de ez teljes kudarcba fullad. A regény végén Stargirl kénytelen elhagyni az iskolát, mert a társai képtelennek elfogadni olyannak, amilyen - pl. az ellenfél csapatát is megélt. De a lány jelenlétét 15 év múltán is fel lehet fedezni a városkában: *„A gimnáziumnak új klubja van: Napraforgó a neve. Aki be akar lépni, nyilatkozatot kell aláírnia, amelyben megígéri: naponta jót cselekszem valakivel, aki nem én vagyok.”* A könyv arra buzdítja a fiatalokat, hogy lépjenek ki a szürkeségből, bontakoztassák ki személyiségüket, és legyenek elfogadóbbak embertársaik iránt.

Jacqueline Wilson (1945-)

Az angol író könyveinek hangulatához az illusztrátor - Nick Sharrat - képei is hozzájárulnak: reális, humoros, de egyben megindító történetekről szólnak ezek a könyvek. *A kofferos kislány* az elvált, újrarázasodó szülők gyermekének otthonteremtési küzdelmeiről tudósít. A *Tracy*

Beaker-könyvek egy intézetben nevelődő kislány szeretetkereső kálváriájának históriája. A lakópark és a lakótelep gyerekei közti szinte áthidalhatatlan szakadékot ábrázolja a *Titkok*.

Könyvei között vannak tipikus lányregények, amelyek olyan kérdésekre adják meg a választ, hogy mi a teendő, ha nem elégedettek a külsejükkel, ha nincs fiújuk, ha van fiújuk stb. A *Micsoda anya!* című regény nem közéjük tartozik: a könyv egy kallódó felnőtt vergődését mutatja be, ő a címben is anya, Marigold, akit a könyv szereplői is ellentétesen értékelnek és bizonyára a könyv olvasói is.

Marigold árvaházban nőtt fel, ill. - balszerencséjére lelketlen - nevelőszülőknél. „*Volt anyukám. Csak nem kellettem neki*”- vallja anyjáról. Egyetlen férfit - a rocksztar kinézetű Mickyt - szereti görcsösen, aki két hét után el is hagyja őt, egy másik férfi (az előnytelen külsejű Michael) csodálja és szereti őt, de Marigold képtelen felismerni őszinte szeretetét. Mindkét férfitől van egy-egy kislánya. Az olvasó először a 33. születésnapján találkozhat Marigolddal, ezzel a képeskönyv-anyukával, ugyanis Marigold teste tele van tetoválásokkal, a könyv egyes fejezetei is egy-egy tetoválás történetét, jelentését mondják el.

A történetek narrátora Marigold tízéves lánya, Dolphin. Többek közt tőle tudjuk meg, hogyan találta meg Star, a 14 éves nővére, az édesapját, és ő az anyjával egyedül maradt. Ekkor kénytelen az anya kórházfóbiáját semmibe véve és a helyzetet helyesen felismerve kórházba juttatni az édesanyját, aki fehér zománccfestékekkel próbálta magát mintaanyukává varázsolni. Nővére és édesanyja nélkül Dolphin teljesen egyedül marad, így arra kényszerül, hogy megkeresse az édesapját, ebben segít az osztályközösségből szintén kirekesztett Olivér, akinek ugyan az elvált édesanyján egyetlen tetoválás sincs, csak éppen zsarnokoskodik a fián, nem engedi, hogy másokkal barátkozzon, hogy édesapját meglátogassa.

A két megtalált apa is fejleszti a fiatal olvasók emberismeretét: Micky, aki előnyös külsővel, drága sportkocsival rendelkezik, és értékes ajándékokkal lepi meg megtalált lányát, Start, aki egy hónapot tölt vele, de aztán csalódik apjának külszines világában, inkább visszatér hűgához, aki ekkor már a csupaszív nevelőanyánál, Jane néninél vár édesanyja felépülésére. A másik apa Michael egy szemüveges, köpcös úszómester, feleséggel, két lánygyermekkel, aki törekszik a hivatalos formák betartására, és nem veszi magához az ideiglenesen árván maradt Dolphint, de tettei alapján biztosak lehetünk abban, hogy nem hagyja magára: nem csak úszni tanítja meg, hanem a dyslexiás Dolphinnal még az olvasást is gyakorolni fogja.

Marigold valóban felelőtlen anya, ha a fedezetlen rezsiköltségekre és az éjszakai kimaradásaira gondolunk, de ügyel-bajjal mégis sikerült neki megadnia azt a lányainak, amiben ő sohasem részesült – a feltétlen anyai szeretetet. Tűzön-vízen át ragaszkodik a lányaihoz, és a maga módján mindent megtesz értük. Volt idő, mikor öngyilkos akart lenni, a

csuklóján található heg helyére azonban két gyémántot tetováltatott, amelyekből „*fénysugarak ágaztak szét, hogy mutassák, mennyire ragyognak*” - Dolphint és Start szimbolizálják, akik már nem fogják olyan nagymértékű szeretetdeficittel kezdeni életüket, mint édesanyjuk.

David Walliams (1971 -)

Az angol színész, televíziós műsorvezető a jellegzetes angol világot rajzolja meg gyerekkönyveiben – Ráddzsál, az indiai boltossal, az angol királynő karácsonyi ünnepi beszédével és mindenekelőtt az angol fanyar humorral.

Már magyarul is olvasható könyveiben a XXI. századi gyerekek gondjait járja körül fortélyosan bújtatott pedagógiai szándékkal. Első művében (*Köténycsel*) az lehetsz, aki csak lenni akarsz, *A milliárdos fiúban* a pénz nem boldogít, igaz érzelmek pénzen nem megvehetők - igazságát járja körül tizenkét éves főszereplőivel, a *Büdöss úrban* a hajléktalanok emberi méltósága mellett teszi le a voksát, a *Gengszter nagyiban*¹⁵⁴ pedig az idősek tisztelete kerül középpontba. *Démoni doki* főhőse a rossz fogú, a fogorvosoktól rettegő Alfi és rokkant bányász édesapja. A Fogrém legyőzésében Alfi segítője Mici néni, a szociális munkás lesz, aki a láncmeséket idéző sorsdöntő „kötélhúzásban” egy folyton az online-on lógó fiút a lánc végére parancsol: *A jóisten szerelmére, te gyerek, tedd már el egy pillanatra azt az átkozott telefont!* - ezzel mintegy kiszól napjaink világához.

Az ifjúsági és a felnőtt irodalom határmezsgyéjén

A tabutémák kapcsán már említésre került Beate Teresa Hanika *Soha senkinek* könyve, amelyben a családon belüli gyermekzaklatást tárgyalja az író. Ebben a könyvben a legellenszenvesebb nem is a pedofil nagypapa, hanem a neki falazó, szeretetével zsaroló nagymama és a fejüket homokba dugó szülők, valamint a nemtörődöm báty. A regény végén Malvina, a 13 éves főszereplő szembefordul az őt feláldozni kész családjával, és barátaira támaszkodva van esélye a gyermekkori traumák feldolgozására. Ez a regény a rózsaszín világú lányregények végét jelzi.

A fiúknak szóló kalandregények egyik XXI. századi változata a szintén német író, Wolfgang Herrndorf *Csikk* című regénye, amely a felnőtt, idősebb olvasóban felidézi

¹⁵⁴ A világ másik részén is született egy könyv az unokák és a nagymama összefogásáról – Julija Kuznyecovától *Micsoda nagy!* (2016). Az orosz nagy! süt-főz, családot egyben tart, és titokban bokszol. A családi kommunikáció hiányosságai miatt fia mégis az öregek otthonába helyezi el. De épp úgy, mint az angol sorstársa, a nagymama szeretett fia ellen nem fog össze unokáival, és így a történet végén fiát is sikerül megszabadítania a „haragsárcányától”. Ez a történet nem a nagymama halálával ér véget, mint a burleszk elemekkel tarkított *Gengszternagy!*, hanem az anya és fia által közösen látogatott aikidó edzésekkel.

Kerouactól az *Úton*, Salingerétől pedig a *Zabhegyező*¹⁵⁵ adta élményeket. Természetesen más a helyszín, Németországban járunk, más a korszak, mások az autók - egy ellopott, kopott Ladában utaznak 14 éves hőseink: a jómódú német családba született Maik és az iskolába részegen jövő, homoszexualitását vállaló, állítólagos maffiatag, Csikk, aki Havasalföldre, rokonai földjére akar eljutni. A könyv a kamaszkor nagy kérdéseit teszi fel: mit tehetsz, hogy ne te legyél az osztály lúzere? Mit csinálj, hogy a lány, akibe szerelmes vagy, végre észrevegyen? Mit tehetsz, ha szüleid közel sem tökéletesek? (Konkrétan Maik anyja, mióta a fiú az eszét tudja, alkoholista, az apja pedig nyíltan csalja feleségét, és az egész világgal szó szerint perben áll. Fiát pedig - pénzzel ugyan ellátva - két hétre magára hagyja.)

A két fiú kalandja a súlyos autóbaleset, a javítóintézet és a kötelező önkéntes munka ellenére eredményes, ugyanis meg tudják, hogy más a világ, mint előtte gondolták. *„Kicsi korom óta azt tanította az apám, hogy a világ rossz - magyarázza Maik. - A világ rossz, és az emberek is rosszak benne. Ne bízz meg senkiben, ne állj szóba idegenekkel, satöbbi. Ezt mesélték a szüleim, ezt mesélték a tanárain, és ezt mesélték a tévében is (...) És talán ez igaz is, az emberek 99 százaléka tényleg rossz. Azért furcsa: mert Csikk és én az utazásunk alatt szinte csakis azzal az egy százalékkal találkoztunk, akik nem rosszak.”* Isában, a szemétdombon megismert hajléktalan lányban sem kell csalódnuk: a kölcsönkapott 30 eurót ő is visszaadja. Az út során a fiúk is fejlődnek: igaz barátokká válnak, Maik is bátrabb lesz, beteg anyja is támaszként nyúl keze után, Csikk pedig a rendőrségen igaz lovagként viselkedik, és teljesen magára vállalja az autólopást, benzinlopást.

John Boyne a fasizmust egy német család szemszögéből mutatja be *A csikos pizsamás fiú* könyvében: az apa előbb karriervágyból, majd a Führertől való rettegés miatt olyan feladatkört vállal el, melyet se a gyerekei¹⁵⁶, sem önmaga előtt nem mer felvállalni - az auschwitz-i haláltábor vezetője lesz. Az apát szerető családja sem tudja visszatartani rossz döntésétől. Karácsonyeste édesanyja így szól hozzá: *„Én szégyellem magam miattatok. Szörnyűségeket követtek el.”* Tízéves fia, Bruno is kérdezi: *„Apa, te valami rosszat tettél, hogy ilyen borzalmas helyre küldtek?”*

Az előléptetésre kezdetben büszke feleség tehetetlennek érzi magát, és az alkoholba menekül. Az apa csak későn ébred rá döntéseinek szörnyű következményeire, mikor rájön a fia halála után egy évvel, hogy Bruno átmászhatott a haláltábor kerítése alatt, és az általa üzemeltetett pokolban vesztette az életét.

¹⁵⁵ A kamaszkori útkeresésre a magyar ifjúsági irodalomból Gerlóczy Márton *Igazolt hiányzás* című könyve lehet a példa: az otthontalanság vezérelte kóborlásoknak a helyszíne itt New York helyett Budapest.

¹⁵⁶ Ebben nagyon hasonlít Lois Lowry *Emlékek őre* apa-alakjához, aki szintén nem árulja el, mit jelent az a bizonyos elbocsátás.

Az unatkozó, kalandra éhes tízéves Bruno ugyanis igaz barátságot köt a vele egyidős, kis rabbal Smuellel. A Berlinbe való visszautazásuk előtti napon enged barátja könyörgésének, átmászik a kerítés alatt, hogy segítsen Smuel apját megkeresni. A táborban kódorgó, viharban átázott gyerekeket hamarosan beterelelik a gázkamrába. Bruno - mivel nem sejt semmit - barátja kezét fogva, örülve a bent lévő melegnek hal meg.

Szintén a holocaustot dolgozza fel egy 11 éves varsói zsidó fiú szemszögéből Uri Orlev könyve: *Sziget a romok között*. A könyv életrajzi ihletésű, és a gyerekek kedvenc játékait - a bújócskát, a bunkerépítést – helyezi a felnőtt világ kataklizmájába.

2. A fantasy irodalom

A mitikus, a mágikus, a kollektív tudatalattihoz visszatérő képzeletbeli világot teremtő irodalmi művek sorolhatók ide, melyeknek alapjait az ókori mítoszok, a középkori regék adják.

A fantázia nem menekülést jelent a hétköznapi világból, hanem egy másmilyen látásmód, másmilyen horizont felfedezését, amely jótékony hatással lehet hétköznapi életünkre is. Ahogy Baudelaire írja *Fölemelkedés* című művében: „*Akinek hajnali pacsirtaként a kék ég felé lendül szabad és friss gondolata: a lét fölött lebeg, s magától érti a néma tárgyakat és a virágok beszédét.*”

Elsősorban az angolszász irodalom gazdag a fantasy irodalomhoz tartozó művekben. Olyan meseregények példazzák ezt az irányt mint G. MacDonald: *A királykisasszony és a manó* (1864), L. Carroll: *Alice Csodaországban* (1865), L. F. Baum: *Óz, a nagy varázsló* (1900), J. M. Barrie: *Pán Péter* (1911), P. L. Travers: *Mary Poppins* (1934), C. S. Lewis: *Narnia krónikái* (1953-1958), J. R. R. Tolkien: *A Gyűrűk Ura* (1954-1955).

A XXI. században is él és virágzik a fantasy irodalom. Jellemzője, hogy keverednek a művekben a horror és a science fiction elemek, és hogy meghazudtolva az olvasás válságát regényfolyamok születnek, majd a könyveket a megfilmesített változatok követik. A kortárs ifjúsági fantasy irodalom néhány meghatározó műve a következő: Madeleine L'Engle: *Időcsavar*, *Csillagvágta*; Darren Shan vámpírkönyvei, Stephenie Meyer *Twilight* vámpírrománca, G. R. R. Martin: *Trónok harca*.

Ehhez az irányhoz tartozik Ulysses More *Időkapu* sorozata, amely 12 éves gyerekeket vezet be egy ódon angliai kastély termein keresztül és a tengeröbölben található vitorlás segítségével egy másik időzónába. Feladványok és verssorok kísérik a gyerekek felfedezőútját.

Ransom Riggs *A vándorsólyom kisasszony különleges gyermekei* furcsa ötvözete a hagyományos kamaszregényeknek, a történelmi regénynek, a horrornak és a sci-finek. Egyrészt a barátságról, szerelemről, a jó és a rossz harcáról szól, másrészt pontos történelmi utalásokkal

is bír az 1940-es évről: szó van a kelet-európai zsidóüldözésről és Anglia bombázásáról. A párhuzamos idősíkok, az ún. időhurok teszi fantasztikussá, a lidércek és ymbyrének szerepeltetése horrorisztikussá, de egyedivé a fekete-fehér fotóktól válik, amelyek mintegy hitelesítik a történetnek az irracionalitását.

John Ronald Reuel Tolkien (1892-1973)

Tolkien nyelv- és irodalomtörténészként évtizedeken át tanulmányozta az ősi kelta, germán mondákat, hagyományokat, történelmet. Majd létrehozta saját külön világát, amelynek megalkotta a lényeit, nyelvét, kultúráját, történelmét és földrajzát. Gondolkodásának alapja a kultúratisztelet, megteremtett mitológiájában azok a lények vadak és gonoszok (mint pl. a wargok, azaz a farkasok), akiknek nincsenek múltat őrző hősi énekeik.

Tolkien a néphagyományból veszi át a fa (ent), az erdő tiszteletét. Az erdő az eleven, lüktető élet szimbóluma, lehet félelmetes, de a tisztaságot is képviseli, így a megnyugvás helye is egyben. Az Arthur-mondák varázslója, Merlin az elpusztíthatatlan Gandalf alakjában, Aragorn alakjában pedig Arthur király és lovagjainak hősiessége tér vissza Tolkien életművében.

Írt mesét (*A sonkádi Egyed gazda*), meseregényt (*A babó*), fantasy regényt (*Szilmarinok*), fantasy regénytrilógiát (*A Gyűrűk Ura*).

Témája a népmesékből is ismert küzdelem a gonosz erők ellen. A gonosz Tolkiennál Sötét Úrként, ill. Homályként van megnevezve, elszegődött katonái pedig a Fekete Lovasok. Igazi heroikus küzdelemről van szó, ahol a túlerővel szemben kell harcolni: „*Mindenkit fenyeget a homály. Nem tehetünk mást, mint hogy ellenállunk, akár van remény, akár nincs.*”

Tolkien szereplői emberek, tündék, törpök, orkok, varázslók, de a főhősök, Bilbó és Frodó hobbitok (Tolkien elnevezése), avagy babók (Szobotka Tibor magyar fordításában)¹⁵⁷. Igazi antihősök: esendők, hazudoznak, nem vágynak kalandra, csak nyugodt, kényelmes életre. Frodó pl. 33 éves, mikor elszánja magát az útra, és 55 éves, mikor ténylegesen útnak indul.

Könyveinek varázsát az izgalom - a siker kimenetele igen kétséges és hosszadalmas - és a humor adja. Így pl. az egyik szörnylény, Nyelem (Tolkien adta eredeti név: Gollum) magát szívem szottyának nevezi, találkozik a föld alatt Bilbóval, akinek találós kérdéseket tesz föl, amíg tud rájuk válaszolni, addig nem eszi meg őt. Ennek az az oka, hogy nem annyira éhes, épp unatkozik, és nem tudja, hogy Bilbó ízletes falat-e.

A könyv legfontosabb szimbóluma a gyűrű, amely egyrészt egy titokzatos varázseszköz, másrészt a gonosz erők eszköze, ugyanis birtoklásának a vágya képes

¹⁵⁷ *A Gyűrűk urát* fordító Göncz Árpád meghagyta az eredeti hobbit kifejezést.

megosztani a fegyvertársakat. A gyűrű láthatatlanná tesz, így leginkább a félelem indítja el gazdáját a használatra. Aki sokat használja, az lidérccé, szellemalakká válik (Gollumot is a gyűrű birtoklása tette szörnyé), és a Homály szolgája lesz. A gyűrűvel nem lehet legyőzni a Sötét Urat, mert akkor maga a gyűrű tulajdonosa válna Sötét Úrrá. Egyedüli megoldás a gyűrű elpusztítása, azaz a hősök lemondása az emberfeletti erők és hatalom birtoklásáról – ez egybecseng *A Végtelen Történet*ben az Aurin medálionnal kapcsolatban leírtakkal.

Tolkien világának egyik továbbálmodója az olasz **Silvana de Mari**, akinek *Az utolsó tünde* című regénye, illetve folytatása (*Az utolsó ork* trilógia) érezhetően a valóságos világon szeretne segíteni: üzen a föld népeinek, van mód arra, hogy egymással békében éljenek.

A mű az utolsó tünde, York és az utolsó sárkány, Erbrow barátságáról szól humorral, kedvességgel, szépséggel fűszerezve. A regényfolyam során mindkét fantasy alak feláldozza az életét az emberekért, akik talán megérték már arra, hogy ne a zsarnok rabszolgájaként éljenek, hanem szabad emberként, de hogy ez sikerüljön, békét kell kötniük az ősi ellenségükkel, az orkokkal is.

Joanne Kathleen¹⁵⁸ Rowling (1965-)

Harry Potter-könyvek olvasásra készítettek gyermeket és felnőttet egyaránt. A hét kötetig kitartó, lankadatlan olvasási kedv okait több tényező hatásával magyarázzák az egyes tanulmányok szerzői.

A gyerekkor egzisztenciális kérdései, problémái (szülők elvesztése, útkeresés, értékvesztés, próbatételek stb.) a regénysorozat (tündér)mese rétegét alkotják. Ezzel keveredik a felnőtté válás, identitásalkotás folyamatát bemutató fejlődésregény és a nevelődés (konfliktusok, beavatás) helyszínét ábrázoló iskolaregény műfaja a kötetekben.¹⁵⁹ A gyermeki képzeletvilág felelevenítése, a virtuális világ dimenziója a felnőttek számára is vonzóvá teszi a művet. A gyerekeket pedig elbűvöli a könyv egyszerre ismerős és abszurd világa: ilyen pl. a *Bagoly Berti-féle Mindenízű Draszté* - nem tudható előre, milyen ízű kapsz be, ha szerencséd van, lehet akár eper vagy málna ízű, ha nincs, akár kísértet vagy hányás ízű is.

A zárt, koherens, rendezett regényvilág lehetővé teszi az átélhetőség, beleélhetőség

¹⁵⁸ Ma már kiírható a teljes neve, de 1997-ben a Bloomsbury Kiadó is csak azzal a feltétellel vállalta a kiadást, ha az író nem ragaszkodik teljes nevének kiírásához a címlapon, a kiadó szerint ugyanis a női név csökkentené a potenciális fiúolvasók körét. Jelenleg krimiket ír Robert Galbraith álnéven, ill. közreműködött a színdarab formájú folytatás, a 8. kötet megírásában is: *Harry Potter és az elátkozott gyermek* (2016).

¹⁵⁹ VAJDA Zsuzsanna: *Egy ifjúsági regénysorozat különleges sikere. A Harry Potter-könyvekről*. Iskolakultúra, 2003., 11. sz., 94-107. o.

élményét, és kielégíti a fikció iránti igényt¹⁶⁰ - írja Kende B. Hanna. E fantáziavilág valóságosságát, a valós (olvasói) és fiktív (regény) világ átjárhatóságát erősítették az egyes kötetekből készült filmadaptációk és a „pottertermékek” tömeges megjelenése.

A pörgős cselekményvezetés, a kalandok sorozata („akciókönyv”¹⁶¹jelleg) és a figyelem folyamatos fenntartásának eszközei (előreutalások, rejtélyek, krimi elemek stb.) a kötetek olvashatóságának további okai. Tovább színesíti a történetet a humoros, néhol ironikus vagy parodisztikus nyelvezet és a magyar fordítás (Tóth Tamás Boldizsár munkája) találó szóalkotásai.¹⁶²

Boldizsár Ildikó jegyzi meg, hogy bár Rowling is a népmesével azonos módon a jók és a rosszak harcát helyezi a fókuszba, de a népmesékkal ellentétben „az író nem húz éles határt a sötét és a jó erők közt. A leggonoszabbnak gondolt mágusról bármikor kiderülhet, hogy ő a legfőbb jó, és fordítva is megtörténhet.”¹⁶³A rossz és a jó megkülönböztetésének alapja, hogy melyikük akar hatalmat, melyikük akarja a varázseszközöket, így pl. a halhatatlanságot jelentő bölcsék követ birtokolni.

Harry a Hamupipőke-szerepkörből (a lépcső alatti gardrób lakója, mostohatestvére ajándék gyanánt kapott kinőtt ruháit hordja, szemüvegét szigetelőszalag tarja egyben) kilépve lesz az iskola legnagyobb kviddicsjátékosa, és egyben a fekete mágus Voldemort elleni heroikus küzdelem kiválasztott vezetője. Az őt kínzó unokaöccse - Dudley Dursley - a mostohatestvér szerepkörében a mai gyerekek paródiája, ő az, aki a kanapé-tévé-hűtőszekrény háromszögében tölti napjait, aki a születésnapjára 37 ajándékot kap, és mivel hisztizik, hogy csak ennyit, a szülei gyorsan vesznek még neki kettőt.

Hermione alakjában a könyv, a tudás tisztelete jelenik meg, ugyan először csúfolják a fiúk strébersége miatt, de tudását a veszélyes kalandokban mindig hasznát veszik. Ron az igaz barát, aki pl. egy sakkjátszmában inkább feláldozza magát, csak hogy társai közben tovább tudjanak haladni.

Harry bátran s elszántan harcol a világban ólálkodó főgonosz ellen, és közben tudja, hogy őt magát édesanyja szeretete mentette meg. Legnagyobb kincse egy megelevenedő képeket tartalmazó album, amelyet szülei volt iskolatársai készítettek neki: a szüleiről még

¹⁶⁰ KENDE B. Hanna: *Harry Potter titka. A gyermek csodavilága*. Osiris, Bp., 2001. 12-14. o.

¹⁶¹ BOLDIZSÁR Ildikó: *A gyermekirodalom első akciókönyve*. Holmi, 4. sz., 2001. 543 o.

¹⁶² Kiváló érzéssel döntötte el, hogy mit fordítson le és mit nem. Így pl. a varázslóiskola nevét (Hogwart School of Witchcraft and Wizardry) *Roxfort Boszorkány- és Varázslóképző Szakiskolának* fordította le. A két legfontosabb fogalom esetén *mugli* (muggle) és *kviddics* (quidditch) meghagyta az eredeti hangalakot. A főszereplők neveit sem változtatta meg – kivéve McGonagall professzorasszony nevét, aki a *McGalagony* nevet viseli. Kifogyhatatlan leleménnyel adott neveket pl. természetfölötti lényeknek: *Durrfarkú Szurcsók* (Blast-Ended-Skrewts) vagy *Kóbor Grimbusz* (Knight Bus) vagy egy szemüvegét víztaszítóvá tevő varázslatnak: *Leperex*.

¹⁶³ BORBÉLY Sándor - KOMÁROMI Gabriella (szerk.): *Kortárs gyerekkönyvek. Műelemzések és műismeretek*. Ciceró, Bp., 2001. 235. o.

emlékképet sem őrző Harrynek mosolyog és integet az édesanyja és az édesapja a könyv lapjairól.

Több magyar kortárs írónk is reflektált a fiatal varázsló történetére. Petőcz András mese-paródiái mellett Pál Tamás - K. B. Rottring álnéven - írt 15 kötetnyi (tartalmi és stílus-) paródia-sorozatot *Heri Kókler*¹⁶⁴ címen. Böszörményi Gyula Harry Potter parafrázisaként a sámánhitre építve írja meg *Gergő és az álomfogó* című regényét.¹⁶⁵ Az egyes kötetek megjelenése között olvasói folytatásverziók, továbbírások (fanfictionök) sokasága látott napvilágot.

Egy versbe szedett ironikus reflektálást olvashatunk Varró Dániel *Túl a Maszat-hegyen* című verses regényében is, melyben összeveti saját szerzeményét a „szörnyű” *Harry Potterrel*:

*„Sziasztok hát, skacok, hetedszer,
És szerbusz, kedves kis mesém.
Bevallom, hogy nekem te tetszel,
Szeretlek téged írni én.
Mi hozzád képest Harry Potter?
Afféle könyv már sok kopott el,
Nem holmi hókuszpókuszokkal.
Mit nekem muglik és kvidics!
Inkább te, versikém, vidíts,
Versengj nagy, régi ópuszokkal!
Te szép vagy, rímes, dallamos
(S nem vagy csapongni hajlamos.)*

*Amúgy szörnyűek is szerintem
Ezek a Harry Potterek
- Ki tíz alatt van, óva intem! -
Meg nem is kapnak sok teret
A hősök benne: Monstro, Malfoy,*

¹⁶⁴ Petőcz András *Kalandjaim a Mágusképzőn, avagy hogyan nyertük el a Hunor Tér Kupát*. Móra, 2002.; *Uő Vészhelyzet a Mágusképzőn, avagy az üveggömb titka, avagy figyeljétek a macskát*. Móra, 2003.; K. B. Rottring (Pál Tamás) *Heri Kókler*. Excalibur, Szeged, 2001-2009.

¹⁶⁵ Böszörményi Gyula *Gergő és az álomfogók*. Magyar Könyvklub, 2002. Böszörményi is sorozatot írt (Álomfogó könyvek): a *Gergő*-könyvek 5 kötetből állnak, melyek kiegészülnek az egyes szereplőkhöz kapcsolódó további kötetekkel. *Gergő és a bűbájketrec* (2003); *Gergő és a táltosviadal* (2004); *Gergő és az álomvámpírok 1-2.* (2005-2006); *Zsófi és az elnéptelenedett falu* (2005); *Zsófi és a boszorkánypláza* (2005); *Zsófi és az ősboszorkány* (2008); *Monyákos Tuba a lidérc árvák fészében* (2007); *Monyákos Tuba és a csatornalidércek* (2008).

*A határvonal köztük elfoly,
Tudodki túl elhanyagolt,
Genya marad, ki genya volt,
Jó útra térni nincs esélye,
Tűnődni, állni nincs idő,
Pörgős idők pörgős meséje,
Hajszol sikert, és hajt hatást,
Várom is már a folytatást.”*

J. K. Rowling kötetének olvasottsága napfényre hozta a hagyományos és gyakran elavult iskolai olvasmányok problémáját, és vita alakult ki a *Harry Potter* iskolai tananyagba való beemeléséről.

Hasznos lenne, ha a *Harry Potter*, ahogy a többi újabb és újabb populáris, de értékeket is tartalmazó olvasmány is szabadon választható tananyag lehetne. Ezzel egyrészt az adott mű olvasottságának és népszerűségének kihasználásával „ha kötelező, akkor unalmas”-tévhit cáfolhatóvá válna, így az olvasóvá nevelés is sikeresebb lehetne. Másrészt megkönnyíthetné új fogalmak, regényszerkezeti elemek, esztétikai kategóriák tanítását, vagy felvezetője lehetne nehezebb, a klasszikus szépirodalomhoz tartozó művek értelmező olvasásának¹⁶⁶, és könnyedén kapcsolódhatnának hozzá kreativitást fejlesztő szövegalkotói feladatok is.

Mindezek feltétele, hogy az irodalmat tanító szaktanár folyamatosan figyelemmel kísérje a friss gyermekkönyvpiacot és a tanítványok „pad alatti” olvasmányait, és lehetősége legyen arra, hogy amelyik mű elnyeri a tetszését, amelyikkel van személyes mondanivalója, azt taníthassa is.

3. A mai magyar gyermekprózáról

A XX. század második felében virágzott a gyermekpróza Magyarországon¹⁶⁷, de a nagyobbaknak való a valóságra koncentráció, tabukat ledöntő művek sokáig – a XXI. század eljöveteleig - hiányoztak. Ugyan a Janikovszky Éva - Réber László alkotópáros a felnőttek világát is kendőzetlenül mutatta be, de könyveiben a humor jótékonyan eltakarja az esetleges gyermeki védtelenséget.

¹⁶⁶ Tölgyessy Zsuzsanna: *A hídépítés lehetőségei a fiatalok által kedvelt és a közműveltséghez tartozó művek közt.* In: Farkas Edit (szerk.): *„Kezdetben van a kapcsolat.” Interdiszciplináris dialógus a dialógusról.* Faludi Ferenc Akadémia, Bp. 2013. 243-245. o.

¹⁶⁷ Lásd többek közt Bálint Ágnes, Békés Pál, Csukás István, Döbrentey Ildikó, Fehér Klára, Fésűs Éva, Hárs László, Horgas Béla, Kertész Erzsébet, Marék Veronika, Mosonyi Aliz, Szabó Magda, Szepes Mária, Varga Katalin életművét.

Kamarás István *Apuapu* 2001-es könyve már leplezetlenül ír az elvált szülők újabb társkeresési kísérleteinek gyermekeket is érintő előnyeiről és hátrányairól. 2016-ban *Az Év Gyermekkönyve* lett az új műfajteremtő könyve – *Titkos Kutatónapló*, amely talán leginkább egy bandaregény fikciójába ágyazott ismeretterjesztő (pl. miért hívják a játékmackót teddynek; mit jelent a gordiuszi csomó kifejezés; kik a rockerek, metálósok, house-osok, hip-hoposok, tecktonikusok, punkok, szkinhedek; milyen eszközei vannak a szociológiai, antropológiai kutatásnak) erkölcsstan könyvnek mondható (pl. mindenegyus emberrel gazdagabb a világ; értsen szót a magyar a magyarral). Kamarás István könyvében saját magát is megörökíti, még hozzá kétszeresen: ő a gyerekek kutatásait segítő nagypapa, de ő a hosszú szakállú Százéves Olvasáskutató is, aki melleleg a kezdeti ellenszenvét feladva egyre inkább él a számítógép, az internet adta segítséggel. A könyv a szerző ars poeticáját közvetlenül is megfogalmazza: segíteni kell mindazokon, akit a kutatások során megismerünk: „*a vasárnap főzeléket ebédelőkön, a karácsonyra anyukát és apukát kérő gyerekeken, a hajléktalan Gyulát meleg étellel ellátó, majdnem olyan szegény nénikéken.*” Napjaink értékhiányos világa mellett az Ajahtan Kutarbani király-kutatással és Ajahtan Kutarbani megjelenésével a Lázár Ervin-i mesevilág fogja keretbe a művet. „*Jó felé mentek, Csodaország arra van! Amerre Magyarország*” – biztatja az író-nagypapa a gyerekeket búcsúzóul.

Hiánypótlónak tekinthető **Tasnádi István** *A kőmajmok háza* című könyve (*Az Év Gyermekkönyve* 2012-ben) is, egyrészt érdekes a szerkezete: az apa (Gyuri) és a fia (Kornél) gyerekkorát párhuzamosan ismerhetjük meg, így egyszerre járunk napjaink és a 80-as évek Budapestjén. Másrészt e könyv révén a magyar gyermekirodalomba bevonul a drogfüggés, a gyerektől eltiltott elvált apa, a börtön utáni újrakezdés témája.¹⁶⁸ A történet az asztmás Kornél gyógyulásáról szól, annak a megtalálásáról, „aki a követ tette” Kornél mellkasára. Az író a csupasz valóság mellett a mesék világát is felidézi a garabonciás kártyalappal, a mágikók, nyambikvarák, peritonok szerepeltetésével. Ezek közül némelyek összeegyeztethetők a valósággal, de néhány dolog varázsként megmarad, mint a ház kőmajmai és Kornél barátjának, Izának az alteregója: egy kis fekete, sárga pettyes gyík.

Tasnádi István Gimesi Dórával és Jeli Viktóriával közösen írt egy sikeres, hosszú ideig sugárzott ifjúsági rádiójátékot, amely regénysorozat formájában is megjelent *Időfutár* címen. A fantasztikus és reális elemekkel átszőtt történetnek van ismeretterjesztő szála is (pl. Kempelen Farkas munkássága, Selmecbánya bányászata, szabadkőművesség), azonban a tizenévesek körében aratott sikerét valószínűleg nem ennek, hanem inkább a modern szövegelemek (sms-ek, chat-beszélgetések) beemelésének köszönheti.

¹⁶⁸GOMBOS Péter méltatása: <http://meseutca.hu/2013/06/06/az-ev-gyermekkonyve-2012-tasnadi-istvan-a-komajmok-haza/> (Letöltés: 2014. 07. 12.)

Tóth Krisztina költő prózában jár körül húsbavágó témákat a gyerekek számára is érthetően, feldolgozhatóan. *Anyát megoperálták* (2015) című könyvében az édesanya mellédaganatának történetét meséli el egy óvodáskorú kislány, példát mutatva arra, hogyan lehet átvészelni egy szerencsésen végződő családi traumát. Népmesei, balladai hangulatú mesekönyve *A lány, aki nem beszélt* (2015) az elhagyás és örökbe fogadás drámáját rögzíti. Az elhagyott és örökbe fogadott lány az emlékező forrás mellett megpróbálja tisztázni viszonyát nemzőapjához, szülőanyához és nevelőszüleihez. A múlt elfogadása és megbocsátása után az addigi néma lány gyönyörűséges emberi szavakkal beszélt: *Hamarosan híre is ment csobogó hangjának, kedves mosolyának, és ha valaki jó szóra vágyott, úgy kerítette az útját, hogy betérhessen a házukba.* és nevelőszüleihez. Ez a versprózában írt mese méltán lett Az Év Gyermekkönyve 2016-ban. Óvodásokhoz szól az *Orrfújós mese* (2015), amely a Fika család és a Baci hatásos szerepeltetésével tanít az orrfújás és a kézmosás fontosságára – a könyv képek és szöveg remek szintézisét hozza.

A már említésre került **Elekes Judit** (*A muter meg a dzsinnek*) második gyermekkönyve (*Dettikéről és más istenekről*) nem a témájával újít, hanem a nézőpontjával: narrátora Balambér, aki Dettikének a kulcslyukban lakó képzeletbeli barátja. Balambér szürreális helyekre kalauzol – az ágy alatti világba, a tornacsukába, egy barát fejébe, rövid és hosszabb távú apuka-kölcsönzőbe, ezáltal a gyerek és felnőtt nézőpontok sajátos közös világa teremődik meg.

Már a 6-8 éves gyermekek is élvezik **Czigány Zoltán** *Csoda és Kósza*¹⁶⁹ mesekönyvét (Az Év Gyermekkönyve 2007-ben), amelynek két ló a címadó főszereplője. E kötet üdítő színfoltként a magyar gyermekirodalom palettáján a humor több formáját is felmutatja: mint a szójátékot: „*Belehalok – mondta a dinó, és kihalt.*”, helyzetkomikumot: Kósza jobb híján bádoggödörből és seprűszálakból készít pizzát, amit jellemkomikumként Tök Elek miniszter jó étvággal el is fogyaszt.

A 8-10 évesek - **Berg Judit** *Rumini* c. művének (Az Év Gyermekkönyve 2006-ban) hőisével, a leleményes és torkos Rumini tengerészinnal könnyedén tudnak azonosulni, és vele számtalan fordulatos kalandot élhetnek át a regénysorozat egyes köteteiben.¹⁷⁰ Ezt a korosztályt még az sem zavarja, hogy a főhős egy kiséger, akinek ellenségei a patkány kalózok, és aki nem kerülhet olyan szorongató helyzetbe, amelyből nem tudna kimenekülni. A sorozat nyelve egyszerre választékos, szlenget kerülő és könnyen emészthető gyerekolvasói számára is.

¹⁶⁹ A két ló történetéről később két új kötet is megjelent, a *Csoda és Kósza körül a Föld* és a *Csoda és Kósza legrégebbi kalandjai*.

¹⁷⁰ *Rumini, Rumini Zúzmaragyarmaton, Rumini és a négy jogar, Rumini Datonyaparton, Rumini a Fényvizeken, Rumini kapitány.* A kiadó a Pozsonyi Pagony.

A 10-12 évesek olvasmánya lehet **Nyulász Péter** *Helkája* (Az Év Gyermekkönyve 2011-ben), amely egyaránt bővelkedik valóságos földrajzi helyszínekben és Tolkien világát idéző csodás elemekben, azaz a helyi mondák és a fantáziaregény elemei ötvöződnek a könyvben. E varázslatos történetben megelevenedik a Balaton vidékének minden szeglete: a soktornyú kastély a Tihanyi-félszigeten áll, Hex Agon és óriás társai Hegyestűnél élik mindennapjaikat, a tapolcai tavas barlangban élnek a sárkányteknősök, köztük a segítőkész Kobak herceg, Kamor varázsló otthona a bakonybeli Szurdokvár. Sió, a csalfa tavi tündér mellett találkozhatunk Borával, a gonosz erdei boszorkánnyal és Rezivel, a jó boszorkánnyal, a Tramini és Furmint nevezetű manókkal, sárgaköves gyűrűvel és egy titokzatos naplóval is.

Szécsi Noémi *Mandragóra utca 7.* (2012) című könyvében pedig a valóság és a rémhistóriák elemei keverednek. A regényben egyrészt felvonulnak napjaink tipikus jelenségei: az elfoglalt anya, a magára hagyott gyermek, a külföldön dolgozó apa, a gyerekeiket egészséges, de ízetlen étellel traktáló gondos anya, a képmutatóan nyájas, a gyerekeket folyton versenyeztető pedagógus; másrészt a könyv világához éppúgy hozzátartoznak a vámpírok, a lidércek, a boszorkányok, kettős kém szerepben Hermész kutya és a *Harry Potterre* való nyílt utalás: a sikoltó mandragóra.

Napjaink valós helyszínein játszódik **Lackfi János** költő¹⁷¹, író és műfordító *Kövér Lajos színre lép* című gyerekregénye (2007) – mint a megváltozott munkaképességűek zoknigyára, súlyemelő és sportcentrum, autószerelő műhely. Az emberek közti békés együttműködést állítja fókuszba a szerző, melyet csak időlegesen tud elpusztítani a súlyemelő világbajnokságot rendező *Miszter Phéntek* „elkhéjlesztő” gazembersége.

Belvárosi gyümölcsök (2015) című könyve egy budapesti lakóház lakóit mutatja be egy ott lakó gyermek narrációjában: így a dühös, meg nem értett festőművészt, az ideges anyukát, a fociból kihagyott gyermeket, a dirrel-dúrral dolgozó házmestert, a macska- és galambpárti ikerpárt, az elfoglalt üzletembert, a gyermekgyűlölő matektanárt, a vakmerő kamaszt, a kukkoló nyugdíjaststb. Kár, hogy e remekbe szabott zsánerfigurák tablóképek maradnak, és nem alakul ki történet, interakció közöttük.

A felnőttekhez szóló gyermekirodalom¹⁷² érdekes és értékes darabja Nádori Lídia¹⁷³ *Sárkány a lépcsőházban* (2008) című képeskönyve, amely első olvasatra az öt éves Jancsi történeteit tartalmazza. De ezek a mesék is duplafedelűek: a szorongásról, a magányról, a halálról, a csodáról, az összetartozásról szóló felnőtt-meseként is olvashatók.

¹⁷¹ Az Év Gyermekkönyve 2004-ben *A buta felnőtt* gyermekvers kötete.

¹⁷² LOVÁSZ Andrea: *Felnőtt gyermekirodalom. Tanulmányok, kritikák és majdnem lexikon.* Cerkabella Könyvkiadó, Szentendre, 2015.

¹⁷³ Ő az Ottó Preußler könyvek fordítója is.

Ellenpontként álljon itt **Wéber Anikó** *Az osztály vesztese* (2016) című valóban gyerekek kezébe való könyve. Néhány nap történetét olvashatjuk fejezetenként más és más gyerek szemszögéből, így rajzolódik ki 5. osztály belső világa, ahol a gyerekekre szüleik elrontott élete árnyékként vetül, ahol mindenki cikiz mindenkit, ahol a gyerekek kisebbségi érzéstől szenvednek, és inkább agresszorok akarnak lenni, mint áldozatok. A kirekesztés modern formáját is felmutatja a szerző: hogyan lehet a facebookon neveltségessé tenni és megalázni a másikat.

Darvasi László ironikusan írja: „*A mai meséink reflektáltak, felül- és alulírottak, relatívak és túlon túl kontemplatívak...*”¹⁷⁴ Ez saját meseregényeire (*Trapiti avagy A nagy tökfőzelékháború* {Az Év Gyermekkönyve 2002-ben}; *Trapiti és a borzasztó nyúl*) is igaz. És bár, ahogy maga vall a szándékairól: egy háborús kalandregényt írt, van benne nyomozás meg összeecsapás, de egyetlen ütés sem csattan el, nincs benne vér¹⁷⁵, könyve bonyolult szerkezete és nyelve miatt csak a középiskolás korosztálynak ajánlható, de ők már az író remek humorát és Michael Endével összeecsengő társadalomkritikáját is élvezhetik.

Hasonlóan idősebbek olvasmánya Darvasi László *A háromemeletes mesekönyve* (2013) (Az Év Gyermekkönyve 2014-ben). Az író egy abszurd filozofikus világot hoz létre, amelyben a magyar meseirodalom klasszikus szereplői – Ló Szerafin, Vackor, Vuk, Misi mókus, Mazsola és Tádé – felidézése mellett a Magyar Történelem és a Mesekönyv megvédése a cél. A Lázár Ervin-i nyelv szójátékokban, játszi névadásokban is visszatér. Pl. „*Kuruc Béla bácsi nagyokat morranva horkolt, Labanc Palika füttyögött. Adjunktus Nyekerge jókorákat nyikordult. Professzor Nyihaha döhöhmögött.*” A szavakért való aggodalom is idézi a lázári gondolkodást. „*A szavakat úgy lehet elrabolni, hogy többé nem azt jelentik, amit különben jelentenek. A szavakat úgy veszik el, hogy a jelentésüket veszik el. Nahát, ez így nem maradhatott.*”

Az író a gyerekek világhelyreállító hatalmát használja fel, hogy a fekete-fehér, ajtó és ablak nélküli világ ellen felvegye a harcot, melyben a történetbeli meseíró a mai kort idézve mobilbékává változik.

A mese műfajához híven Zalhúber Tibikével az élen a gyerekek, a *pupákok*, kiszínezik a világot, és ezzel megfutamodásra kényszerítik az univerzumot bekebelezni akarókat. Érdekes jelképe, vissza-visszatérő motívuma a könyvnek a rózsavirág, amely egyben az élet és a magyar történelem folytonosságát is biztosítja: „*Amikor a magyarok bántják a többi*

¹⁷⁴ Idézi: KOMÁROMI Gabriella: *Lázár Ervin élete és munkássága*. Osiris Kiadó, Bp., 2011. 237. o.

¹⁷⁵ LOVÁSZ Andrea (szerk.): *Navigátor. Kortárs gyermekirodalmi lexikon*. Cerkabella Könyvkiadó, Szentendre, 2010. 44. o.

magyarokat, akárhogy is van, de megmenekül egy kislány, aki szereti a rózsavirágot. És ez a kislány ma is él. És ma is szereti a rózsavirágot.”

A napjainkban kialakuló felnőttekhez szóló gyermekirodalom újabb utat jelöl ki az írók számára: törekedjenek arra, hogy szavaik, gondolataik, történeteik ne csak a gyermeklelkű felnőttek, hanem a valódi gyerekek számára is érthetőek legyenek.

Kulcsfogalmak

duplafedelű könyv

fantasy irodalom

felnőtt-mesék

gyermekutópia

horror

regényfolyam

science fiction

tabuirodalom

Kérdések

1. Milyen tendenciák jellemzik napjaink gyermekirodalmát?
2. Mi lehet egy sikeres gyerekkönyv titka?
3. Mutasson be saját friss olvasmányélmények alapján néhány kortárs külföldi és magyar művet!

VII. Zárszó

A *Jegyzetlapok (a gyermek- és ifjúsági irodalom tanulmányozásához)* célja, hogy a gyermekirodalom alapfogalmait, tendenciáit, néhány meghatározó életművet, művet bemutasson.

Nem törekszik teljességre, így jelentős klasszikus (pl. Móra Ferenc) és kortárs (pl. Nógrádi Gábor) életművek hiányoznak, és terjedelmi okokból a gyermeklíra – mind a magyar, mind a külföldi – tárgyalása is elmarad. Az elemzések mélysége sem monografikus, gyakoriak a töredékes életrajzok és életművek, melyekben csak néhány olyan tényközlés szerepel, amely később valamilyen összefüggésben visszatér. Az elemzések mélység, részletesség és tematika szerint is különbözőek: van, ahol történetváz, van, ahol befogadástörténet és van, ahol módszertani kérdések is előjönnek – így pl. a hétkötetes *Harry Potter*nél a történetismertetés helyett a könyv hatástörténetéről esik szó. Elemi tájékoztatásul néhány szerző, könyv csak említés szintjén szerepel.

A jegyzetet ki lehetne egészíteni módszertani fogódzókcal is: milyen legyen egy mesefoglalkozás az óvodában? Hogyan lehet egy filozofikus Lázár Ervin mesét a gyerekekhez közelebb hozni? Mi legyen az aktualitása az *Egri csillagoknak* napjainkban a 6. osztályban? Mennyi legyen a kerettávolság egy tabutémájú könyv esetén? Mennyiben segíthet a populáris gyermekirodalom a klasszikus irodalomoktatásnak?

Gyönyörű kiállítású gyerekönyvek találhatók ma a gyerekönyvpiacra. Fontos lenne a könyvek tipográfiájáról, az illusztrációk szerepéről is írni. (A jegyzet csak a kisgyerekkori könyvek esetén utal erre, a nagyobbaknak készült könyveknél csak magát a szöveget veszi górcső alá.)

Az egyes fejezetek végén elmarad az ajánlott irodalom, ami csak a jegyzet legvégén található, de ezt pótolják részben a lábjegyzetek. E mögött az áll, hogy az egyes témákkal – így pl. a népmesével – foglalkozó könyvek valamennyi fejezetnél fontosak lehetnek, hiszen a gyermekirodalom egyes területei ugyanúgy, mint a fa évgyűrűi vagy, mint a felnőttben az egykori gyermek, egymást koncentrikus körökben átölelik.

A jegyzet témájának szempontjából alapvető kérdés: milyen lehetőségei vannak az elektronikus média világában az olvasás megszerettetésének? Csak az a pedagógus vagy szülő képes megszerettetni az olvasást, aki maga is szenvedélyes könyvolvasó. (Épp ezért kulcsfontosságúnak tartom a pedagógusképzésben az irodalmi, és azon belül a gyermekirodalmi stúdiumot. Ekkor – ugyan már a 24. órában, de még van egy utolsó esély arra, hogy az olvasás ízére a pedagógusjelöltek ráérezzenek az egyszerű szerkezetű és nyelvű gyermekönyvek segítségével.)

A leírtak segítséget szeretnének nyújtani a szülőknek, a pedagógusoknak a gyermekirodalom érdekében való eligazodásban, hogy sikerrel indíthassák útnak a rájuk bízott gyermeket a könyvek birodalmába.

Esztergom, 2017. február elseje

VIII. Irodalom

BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula: *A magyar néprajz*. Corvina, Bp., 1984.

Az alábbi fejezetek:

A népmese 521-531. o.

Kisebb prózai népköltések 562-565. o.

A magyar nép hiedelemvilága 632-648. o.

BÁLINT Alice: *A gyermekszoba pszichológiája*. Kossuth, Bp., 1990.

BÁLINT Péter: *Közelítések a meséhez. A mese értelmezhetőségei*. Didakt Kiadó, Debrecen, 2004.

BAUER Gabriella: *Gyermekirodalom*. Tankönyvkiadó, Bp., 1985.

BENKŐ Zsuzsanna (szerk.): *Gyermek- és ifjúsági irodalom 1965-1985*. Múzsák, Bp., 1989.

BETTELHEIM, Bruno: *A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek*. Gondolat, Bp., 1985.

BOCSÁK Veronika - BENKŐ Zsuzsanna - HÖLGYESI Györgyi: *Olvasz nekem!* Trezor, Bp., 1995.

BOGNÁR Tas: *Elemzések a gyermek- és ifjúsági irodalom körében*. Tankönyvkiadó, Bp., 1990.

BOLDIZSÁR Ildikó: *Varázslás és fogyókúra. Mesék, mesemondók, motívumok*. Didakt, Debrecen, 2003.

BOLDIZSÁR Ildikó: *Mesepoétika: írások mesékről, gyerekekről, könyvekről*. Akadémiai Kiadó, Bp., 2004.

BOLDIZSÁR Ildikó: *Meseterápia. Mesék a gyógyításban és a mindennapokban*. Magvető, Bp., 2010.

BORBÉLY Sándor: *Kik írtak a gyerekeknek?* Junior, Bp., 1996.

BORBÉLY Sándor (szerk.): *50 nagyon fontos gyermekkönyv*. Lord Könyvkiadó Bp., 1996.

BORBÉLY Sándor – KOMÁROMI Gabriella: *Kortárs gyerekkönyvek. Műelemzések és műismeretek*. Ciceró Könyvkiadó, Bp., 2001.

BUBER, Martin: *Én és te*. Európa Könyvkiadó, Bp., 1991.

CS. NAGY István: *Gyermek- és ifjúsági irodalom*. Bp., 1986.

DIÓSZEGI Vilmos: *A pogány magyarok hitvilága*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1979.

DÖMÖTÖR Tekla: *A magyar nép hiedelemvilága*. Corvina, Bp., 1981.

Az alábbi fejezetek:

Mitikus lények 71. o.

Átváltozások 75. o.

Szépasszony, kisasszony, tündér 82. o.

Óriások, törpék 96. o.

Ördög 97. o.

Sárkány 186. o.

Boszorkányok 124. o.

Mágia 141. o.

Ember és a természet 187-193. o.

DRESCHER Pál: *Régi magyar gyerekkönyvek 1538-1875*. Bp. 1934.

CSIKESZ Erzsébet: *Találd ki a mesémet!* Tankönyvkiadó, Bp., 1986.

ERDŐDY Edit: *Molnár Ferenc: A Pál utcai fiúk (Műelemzés). Talentum Műelemzések.* Akkord Kiadó, Bp., 2005.

FENYŐ D. György: *Kiből lesz az olvasó?* Animus Kiadó, Bp., 2006.

FRANZ, Marie-Louise von: *Női mesealakok.* Európa Könyvkiadó, Bp., 1995.

FRANZ, Marie-Louise von: *Az árnyék és a gonosz a mesében.* Európa Könyvkiadó, Bp., 1998.

HERMANN Imre - HERMANN Alice: *Az első tíz év. A gyermek lelki élete magyar írók, művészek, tudósok önéletrajzában.* Tankönyvkiadó, Bp., 1959.

HONTI János: *A mese világa.* Magvető Kiadó, Bp., 1962.

HORGAS Béla – LEVENDEL Júlia – TRENCSENYI László: *A gyerekek másképpen olvasnak.* Minerva, Bp., 1976.

JENEI Teréz: *Műmesék szövegtipológiai vizsgálata.* In: BÁLINT Péter (szerk.): *Közelítések a meséhez.* Didakt Kiadó, Debrecen, 2004.

JUNG, Carl Gustav: *Az ember és szimbólumai.* Göncöl Kiadó, 1993.

KÁDÁR Annamária: *Mesepszichológia – Az érzelmi intelligencia fejlesztése gyermekkorban.* Kulcslyuk Kiadó, Bp., 2013.

KENDE B. Hanna: *Harry Potter titka. A gyermek csodavilága.* Osiris, Bp., 2001.

KOMÁROMI Gabriella: *A gyerekkönyvek titkos kertje.* Pannonica Kiadó, Bp., 1998.

KOMÁROMI Gabriella (szerk.): *Gyermekirodalom.* Helikon Kiadó, Bp., 1999.

KOMÁROMI Gabriella: *Hogyan tanítanak élni a tündérmesék?* Fordulópont, 2007. 3. szám, 90-102. o.

KOMÁROMI Gabriella: *Lázár Ervin élete és munkássága.* Osiris Kiadó, Bp., 2011.

LOVÁSZ Andrea: *A meseregény kora.* Korunk, 2002. október, 7-12. o.

LOVÁSZ Andrea: *A mesélő ember.* In: BÁLINT Péter (szerk.): *Közelítések a meséhez.* Didakt Kiadó, Debrecen, 2004. 50-51.o.

- LOVÁSZ Andrea: *Jelen idejű holnemvolt. Szeminárium a meséről.* Krónika Nova Kiadó, Bp., 2007.
- LOVÁSZ Andrea (szerk.): *Navigátor. Kortárs gyermekirodalmi lexikon.* Cerkabella Könyvkiadó, Szentendre, 2010.
- LOVÁSZ Andrea: *Felnőtt gyermekirodalom. Tanulmányok, kritikák és majdnem lexikon.* Cerkabella Könyvkiadó, Szentendre, 2015.
- LÜTHI, Max: *Megjegyzések a meséről.* Folcloristica. 1971.
- MELETYINSZKIJ, J.M.: *Az epikus költészetéről.* Folcloristica. 1971.
- MÉREI Ferenc - BINÉT Ágnes: *Gyermeklélektan.* Gondolat, Bp., 1978.
- M. HORVÁTH Adrienne: *A végtelen történet mint a beavatási szertartás szimbóluma.* Xénia, Bp., 1995.
- NAGY László: *A gyermek érdeklődésének lélektana.* Tankönyvkiadó, Bp., 1982.
- NAGY Olga: *Hősök, csalókák, ördögök.* Kriterion Könyvkiadó Bukarest, 1974.
- NAGY Olga: *A táltos törvénye. Népmese és esztétikum.* Kriterion, Bukarest, 1978.
- PÁL József- ÚJVÁRY Edit: *Szimbólumtár.* Balassi Kiadó, Bp., 1997.
- PETROLAY Margit: *Gondolatok a gyermekirodalomról.* Tankönyvkiadó, Bp., 1978.
- PETROLAY Margit: *Az emberiség emlékezete: könyv a meséről.* Magyar Pedagógiai Társaság, Bp., 1990.
- POMPOR Zoltán: *A hétfejű szeretet. Hagyomány és újítás Lázár Ervin elbeszélő művészetében.* Kiss József Könyvkiadó, Bp., 2008.
- PROPP, Vladimir Jakovlevics: *A mese morfológiája.* Gondolat, Bp., 1987.
- RANSCHBURG Jenő: *Áldás vagy átok? Gyerekek a képernyő előtt.* Saxum Kiadó, Bp., 2006.
- STOYAN, Hajna - SPINNER, Kaspar H. - NÉMETH Mária: *Moderne deutschsprachige Kinder- und Jugendliteratur, Überblick, Didaktik, Texte.* Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Bp., 1998.
- TARBAY Ede: *Gyermekirodalomra vezérlő kalauz.* Szent István Társulat, Bp., 1996.
- TÖLGYESSY Zsuzsanna: *A hídépítés lehetőségei a fiatalok által kedvelt és a közműveltséghez tartozó művek közt.* In: Farkas Edit (szerk.): *„Kezdetben van a kapcsolat.” Interdiszciplináris dialógus a dialógusról.* Faludi Ferenc Akadémia, Bp. 2013. 243-245. o.
- TRENCSÉNYI László: *Gyermekirodalom A-tól Z-ig.* Fapadoskönyv. Bp., 2013.
- VAJDA Zsuzsanna – KÓSA Éva: *Neveléslélektan. Média és a gyerekek* c. fejezet. Osiris Kiadó, Bp., 2006.
- VOIGT Vilmos: *A magyar folklór.* Osiris Kiadó, Bp., 1998.

VOIGT Vilmos: *A mese neve*. In: SZÁVAI Ilona (szerk.): *Mint a mesében? Tanulmányok a mese fontosságáról*. Pont Kiadó, Bp., 2009. 15-24. o.